



ศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา
A STUDY OF DISTORTION ON SELF IN INSIGHT
MEDITATION PRACTICE

พระชัชวาลย์ โชติปญโญ (นาคกัน)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐



ศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

พระชัชวาลย์ โขติปญโญ (นาคกัน)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



**A Study of Distortion on Self in Insight
Meditation Practice**

Phra Chatchawan Jotipaño (Nakgun)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)



บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษิตย์)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(พระชวัลย์ โชติปญโญ)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ผู้วิจัย : พระชัชวาลย์ โชติปญโญ (นาคกัน)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: ผศ.ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง, ป.ธ. ๘, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาอัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ ๒) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการวิจัยพบอัตตวิปลาส คือ ความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เป็นไปในความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ที่เกิดขึ้นจากกิเลสมีตัณหาและทิฐิ ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากทุกข์ เป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ดังนั้นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน อันมีองค์ธรรมคือปัญญาโดยมีพื้นฐานคือสติ ในการระลึกรู้เห็นรูปนามโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงเกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง จนจิตคลายจากความยึดมั่นถือมั่นจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา มีสติการพิจารณาน้อมมาสู่กายเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดและเหตุดับ ไม่อาศัยตัณหาและทิฐิ อันเป็นมูลฐาน โดยการพิจารณาเห็นเป็นไปตามลักษณะที่เป็นจริง ใช้สติตามดูตามสังเกตรูปนามพิจารณา เห็นธรรมชาติที่แท้จริงชัดเจนแล้วในที่สุดก็จะเกิดเป็นความรู้สึกเบื่อหน่ายในรูปนามทั้งปวง เป็นความเบื่อหน่ายด้วยปัญญาที่เกิดจากการภาวนาตามหลักสติปัฏฐานจนเกิดญาณตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณคือปัญญารู้ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม รูป-นาม แท้จริงเป็นอย่างไร และสามารถแยกแยะแยกนามออกจากกันได้ ไม่ปะปนกันอย่างชัดเจน คือ ปัญญารู้แจ้งรูป-นาม เป็นต้นไปจึงสามารถที่ละความยึดมั่นถือมั่น ความยินดีเสียได้ ไม่ใช่ความเบื่อหน่ายด้วยกิเลส คือโทสะหรือความยินร้าย จิตย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่นในรูปนามทั้งปวง พร้อมกิเลสทั้งหลายที่อยู่ในระดับหยาบ ประณีตย่อมถูกทำลายลงไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นการทำลายที่ต้นตอของความทุกข์ทั้งปวง เป็นความหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา ที่เรียกว่าอัตตวิปลาสลงได้

Research Paper Title : A Study of Distortion on Self in Insight Meditation Practice

Researcher : Phra Chatchawan Jotipaño (Nakgun)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisory

: Assist. Prof. Dr. Viroj Koomkrong, Pali IX,

M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : March 16, 2018

Abstract

This research paper had 2 objectives; 1) to study the distortion on self in Theravada Buddhist scripture and 2) to study insight development in order to abandon the distortion on self. It was a documentary research by collecting data from Theravada Buddhist scriptures and the other related documents. The researcher then analyzed, summarized, wrote in description and finally having experts to verify its accuracy. The results of study were as follows;

Attavipallāsa or distortion on self refers to wrong recognizing, wrong thought, wrong view on things which holds the non-self as self driven by desires and wrong views. It ties the man with endless suffering. It is a kind of misunderstanding of the reality therefore to practice insight meditation correctly one must apply mindfulness to observe this reality with wisdom to seeing name and forms as impermanence, suffering and non-self. By continued awareness, his mind releases from attachment on any things as being, person, identity or the self of mine or others. With right mindfulness, one will see his own body and its causes of rise and fall, without desire and wrong views, realized the true characters of all things which fall into Three Common Manners or Tilakkhana. Then having observed the manners of name and forms, he will be fed up in name and forms with insight knowledge based on principle of Foundatoin of Mindfulness starting from Nāmarūpaparichedañāna which is wisdom on classifying five aggregates into name and form separately and so on. This was a true insight knowledge which was able to lead one out of attachments and satisfactions without any defilements, i.e. hatred or unsatisfactoriness. No longer his mind will liberate from name and forms clingings with surface, profound defilements together at the same time. This is the way to abandon all roots of suffering which is the complete liberation from self-attachment called as distortion on self.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้ากระผม ขอประทานโอกาส กราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๙, M.A, Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้ากระผมฯ ได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาถึง ๗ เดือน

กราบขอบพระคุณ พระวิปัสสนาจารย์ ท่านเจ้าคุณพระภาวนาพิศาลเมธี วิ. พระมหาบุญเลิศ อินทปญฺโญ พระสมุห์มานัส อคฺคปญฺโญ และพระครินทร์ ผลยาโณ ผู้ที่ให้ความเมตตาแนะนำสั่งสอนวิธี และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตลอดระยะเวลาของการปฏิบัติวิปัสสนาในหลักสูตรตลอด ๗ เดือน

สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจาก ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ พระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ดร.ชัยชาญ ศรีหานู ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ให้คำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ของการทำสารนิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุญม วิฑฺฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระอาจารย์ประเทือง ขนฺติโก พระอาจารย์สุคนธ์ ปญฺญาโร คุณภาณุมাত্র เนโส ที่มีเมตตาให้คำปรึกษาแนะนำการเรียงเอกสาร แจ็งกำหนดการ และระเบียบการต่างๆ ให้ทราบ ตลอดทั้งเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุด และเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่กรุณาเอื้อเพื่อการสืบค้นข้อมูลทำให้การทำสารนิพนธ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกท่านในวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ช่วยเหลือให้ความสะดวกทั้งด้านเอกสารในการทำสารนิพนธ์ผ่านไปได้ด้วยดี ขออนุโมทนาแก่เพื่อนนิสิตวิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๐ ทุกรูปคน

อานิสงส์แห่งบุญกุศลใดๆ ที่ข้าพเจ้าได้ทำสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำสักการะบูชาต่อพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญ

พระชัชวาลย์ โชติปญฺโญ (นาคกัน)

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ อัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของอัตตวิปลาส	๙
๒.๒ องค์ธรรมของอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๑๕
๒.๓ อัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๗
๒.๔ อัตตวิปลาสในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา	๒๔
๒.๕ สาเหตุของการเกิดอัตตวิปลาส	๒๗
๒.๖ โทษของอัตตวิปลาส	๓๑
๒.๗ สรุปท้ายบท	๓๒
บทที่ ๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส	๓๓
๓.๑ หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส	๓๓
๓.๒ วิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส	๕๑
๓.๓ สรุปท้ายบท	๗๙

บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๑
	๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๑
	๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๓
บรรณานุกรม		๘๔
ประวัติผู้วิจัย		๘๘

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงกระบวนการรับรู้ทางอายตนะ ๑๒	๖๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์นี้ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ และมีหลักการย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยระบุเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๒๐. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๑๐ หน้า ๓๕ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๔	วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ม.มู. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ขุ.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
๑๕	สั.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	สั.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	สั.ข. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	สั.สพ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
	สั.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๙	สั.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕.	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)

	ช.เถรี.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๙	ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๐.	ช.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	จุนิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ช.ป.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ช.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	ปฎิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ช.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๓๔	อภ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
๓๔	อภ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ.	(บาลี) = วิสุทฺธิมคคปกรณ์		(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารานิพนธ์ฉบับนี้ใช้คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช ใช้ฉบับพุทธศักราช ๒๕๓๒ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อ ชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๓/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ เป็นต้น

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ				ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ข.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	ชั้นวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ม.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวคคอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
ช.อุ.อ.	(ไทย)	=	ชุตทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา (ภาษาไทย)
ช.อิตฺติ.อ.	(ไทย)	=	ชุตทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิตฺตวุตตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ช.เถร.อ.	(บาลี)	=	ชุตทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
ช.ป.อ.	(บาลี)	=	ชุตทกนิกาย	สทฺธมมปฺปกาสินี	ปฎิสมภิทามคคอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
ช.ป.อ.	(ไทย)	=	ชุตทกนิกาย	สทฺธมมปภาสินี	ปฎิสมภิทามรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
อภิ.สง.อ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี อัฐุสาลีนือรรถถถถ	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภงค สมโมหวิโนทนีอฏฐถถถ	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงสอนเวไนยสัตว์ให้รู้จักทุกข์และวิธีการดับทุกข์ ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความพ้นทุกข์และวิภวธรรมของความรู้ความจริงในธรรมชาติ อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จากกิเลสทั้งปวง มีความเห็นผิดยึดมั่นถือมั่น ในขั้นที่ ๕ ว่าเป็นตัวตน อันทำให้เกิดเป็นอัตตวิปลาส มีเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงของอุปาทาน การมีโยนิโสมนสิการด้วยปัญญาเห็นตามความเป็นจริงว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติว่าเป็นไปตามกฎของพระไตรลักษณ์ คือ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา มีการปฏิบัติขัดเกลาจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์ เป็นวิธีการดับทุกข์ได้จริง ดังนั้นการเจริญวิปัสสนาภาวนานักปฏิบัติบางท่านอาจประสบปัญหาได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงได้นำเอาวิปลาสมาทำการวิจัยถึงสาเหตุการเกิดและวิธีดับได้อย่างไร

วิปลาสทำให้สัตว์เป็นทุกข์ได้อย่างไร คำว่าวิปลาส คือความรู้เห็นสิ่งคลาด เคลื่อนจากความ เป็นจริง สำคัญผิดจากความ เป็นจริง ถ้าทางโลก คำว่า วิปลาส ก็จะทำร้ายกันดีว่า ต้องหมายความว่าผู้นั้นเป็นคนบ้า เสียสติแล้ว เป็นที่รู้กันว่า ผู้นั้นเป็นบ้า ผู้นั้นมองเห็นอะไรๆ ผิดแปลกไป จากความเป็นจริงที่คนทั้งหลายเห็นกัน เช่นได้ยินเสียงแปลกๆ พูดจาสับสนไม่อยู่กับร่องกับรอย อย่างนี้เป็นต้น ส่วนความหมายของ “วิปลาส” ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายที่ละเอียดและกว้างกว่าขอบเขตความหมายของ “คนบ้า” ตามที่สังคมเข้าใจกันโดยในพระไตรปิฎกปรากฏคำสอนที่กล่าวถึง “วิปลาส” ในวิปลาสสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิณฺณวิปลาส^๑ ความสำคัญคิดเห็นคลาดเคลื่อนมี ๔ ประการนี้ เป็นไฉน คือสัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิณฺณวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๑ ในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน ๑ ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ๑

สัตว์เหล่าใดสำคัญว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง สำคัญว่าสุขในสิ่งที่เป็นทุกข์ สำคัญว่าเป็นอัตตาในสิ่งที่เป็นอนัตตา และสำคัญว่างามในสิ่งที่ไม่งาม ถูกความเห็นผิดชักนำไปแล้วความคิดซัดส่ายไปมีความสำคัญคิดเห็นวิปลาส สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าถูกเครื่องผูกของมารผูกไว้แล้ว เป็นคนไม่เกษมจากโยคะย่อมเวียนอยู่ในวิภวธรรม

เมื่อใดพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ประจวบดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก ทรงประกาศพระธรรมอันนี้ซึ่งเป็นทางให้ถึงความสงบ ปราศจากทุกข์ เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นผู้ที่มีปัญญาได้ฟังพระธรรมของ

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๖๑.

ท่าน แล้วจึงมีปัญหาได้ เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และไม่งามตามความเป็นจริง เพราะมาถือเอาทางความเห็นชอบ ก็ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้

วิปัสสนา คือความรู้คลาดเคลื่อน ความรู้ที่ผันแปรผิดพลาดจากความเป็นจริง หมายถึง ความรู้คลาดเคลื่อนขั้นพื้นฐานที่นำไปสู่ความเข้าใจผิดหลงผิดการลวงตัวเองวางใจวางท่าที่ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องต่อโลก ต่อชีวิต ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้มองเห็นอริยสัจ ความเป็นจริงของชีวิต

เมื่อคิดว่าสภาพเคลื่อนคลาดไปอย่างไร ก็พลอยเห็นผิดเชื่อถือผิดพลาดไปตามอย่างนั้น เช่นเมื่อหมายรู้ผิดว่าเชือกเป็นงู ก็อาจความเห็นยึดถือว่าสถานที่บริเวณนั้นมีงู หรือมีงูขุม เมื่อหมายรู้ว่าผืนดินเรียบราบขยายออกไปเป็นเส้นตรงก็ จงลงความเห็นยึดถือว่าโลกแบน เมื่อคิดไปว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเป็นไปเคลื่อนไหวต่างๆ ก็ต้องมีผู้จัดแจงผลักดันก็จึงลงความเห็นยึดถือว่า ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว ฝนตก น้ำท่วม มีเทพเจ้าประจำอยู่ และคอยบันดาล ดังนี้ เป็นต้น

อาสวะ และอวิชชา ที่เรามีมาเนิ่นนานจนนับภพนับชาติไม่ถ้วน ประกอบกับตัวการสำคัญ ที่มากอยปิดบัง ทำให้เราไม่สามารถเข้าถึงสภาวะธรรมของความจริงนั้นได้ จึงทำให้เราหลงผิดคิดว่าชีวิตคือรูปนามนี้ดี มีความสวยงามน่ารัก มีความสุขสบาย มีความเที่ยงแท้ถาวร และเป็นตัวตน คนสัตว์ต่างๆ ที่ความเป็นจริงแล้ว ชีวิตเป็นเพียงแค่ขันธ์ห้า คือรูปธรรมและนามธรรม ที่ประกอบกันขึ้นมาด้วยรูปธาตุ จนเป็นรูปต่างๆ ในที่สุดก็เกิดเป็นกลุ่มก้อนของอวัยวะ ทั้งรูปนามที่เกิดขึ้นนั้นก็คงสภาพเดิมไว้ไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องแตกดับ เป็นทุกข์

วิปัสสนานั้นหากมองในมุมมองของเรื่องทีวิปัสสนาแล้วพุทธศาสนาได้อธิบายถึงวิปัสสนาซึ่งมีโอกาสดังเกิดขึ้นกับปุถุชนคนทั่วไปอย่างไรไม่รู้ตัวว่าเป็นวิปัสสนา ๔ ประการซึ่งคลาดเคลื่อนคือ

๑. วิปัสสนาในสภาวะที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง เป็นนิจจวิปัสสนา
๒. วิปัสสนาในสภาวะที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข เป็นสุขวิปัสสนา
๓. วิปัสสนาในสภาวะที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา เป็นอัตตวิปัสสนา
๔. วิปัสสนาในสภาวะที่ไม่งามว่างาม เป็นสุภวิปัสสนา

วิปัสสนาในความหมายทาง พุทธศาสนาจึงเป็นเหตุที่บังตาปุถุชนมิให้ เห็นความเป็นจริงอะไร ก็ตามจึงทำให้มนุษย์ยึดมั่นถือมั่น ในอุปาทานชั้นธว่าเป็นของเที่ยง มีตัวมีตนในชั้น ๕ จึงเกิดความทุกข์ขึ้นมาให้ประสพกับทุกข์ในวัฏฏะสงสาร เมื่อไม่เห็นทุกข์สัจจะตรงต่อความจริงนั้น ทุกข์ก็จะเกิดขึ้น ดำเนินชีวิตไปในหนทางแห่งความทุกข์ และเต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ ทุกข์บีบคั้นจิตใจทั้งกายนี้ วิปัสสนาทำให้สัตว์เป็นทุกข์เพราะ ความยึดมั่นถือมั่นในความมีตัวตนคือทฤษฏินั่นเอง อุปกิเลสก็เป็นโทษแก่วิปัสสนากวาวนา ยังสามารถทำให้เกิดวิปัสสนาต่างๆ จนต้องเสียผู้เสียคนไปก็ได้ เรื่องทั้งนี้เคยมีมาแล้วในอดีต เพราะเรามุ่งยึดสิ่งที่เห็นนั้นเอาเป็นของจริง

ในหลักปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์นั้นมีทางสายเดียว “เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สุตตานัน วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานัน สมตักกมาย ทุกฺขโทมนสฺसानัน อตถงคมาย ฌายสฺส อธิคมาย นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยา ยทิตฺถ จตฺตารโ สติปฏฺฐานา”^๒ “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของ

^๒ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๓๗.

เหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัญญา^๓

ด้วยเหตุผลดังกล่าวที่ได้แสดงมาแล้วนี้ จึงศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ ในข้อธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อให้เข้าใจสภาวะธรรมของการละอัตตวิปลาส ผู้ศึกษาต้องทำความเข้าใจในอารมณ์ให้เข้าถึงการละลายความมีตัวตนในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ให้รู้ความไม่มีตัวตน หาความเป็นแก่นสาระมิได้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาอัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ อัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาสเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตในการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่องอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนานี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพภาคเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเนื้อหา เพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษา เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาในประเด็นหัวข้อต่างๆ ที่จะศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตด้านการศึกษาเกี่ยวกับอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งในที่นี้คือ อัตตวิปลาส และศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา พร้อมคำอธิบายขยายความจากพระอรรถกถาจารย์ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา โดยผู้วิจัยเลือกใช้คัมภีร์ต่อไปนี้

๑.๔.๒.๑ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ พร้อมทั้งอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระพุทธโฆสเถระ รจนา) พุทธศักราช ๒๕๕๘

^๓ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑.

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้ศึกษาใช้เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความ ของพระเถระ นักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอดีต วิปัสสนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ วิปัสสนา คือ ความรู้คลาดเคลื่อน ความรู้ที่แปรผิดพลาดจากความเป็นจริง หมายถึง ความรู้คลาดเคลื่อนขั้นพื้นฐาน ที่นำไปสู่ความเข้าใจผิด การลวงตนเอง วางใจ วางท่าที่ ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องต่อโลกความเป็นจริง ต่อชีวิต ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และเป็นเครื่องกีดกัน ไม่ให้มองเห็นสัจจภาวะ วิปัสสนามีอยู่ ๓ อย่าง คือสัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา

๑.๕.๒ อัตตวิปัสสนา หมายถึง เห็นความสำคัญว่ารูปนามเป็นตัวเป็นตน สำคัญคลาดเคลื่อน ในสิ่งที่เป็นอย่างอนัตตาว่าเป็นอัตตา ยึดมั่นในอุปาทานชั้น ๕ ว่าเป็นตัวตนของเรา

๑.๕.๓ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน ด้วยการ มีสติเป็นเครื่องมือ ในการใช้ปัญญาพิจารณา เพื่อให้เห็นรูปนามในสภาวะของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันเป็นไปเพื่อการกำจัดวิปัสสนา

๑.๕.๔ การเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตาม ความเป็นจริง ปัญญา ที่เห็นสภาวะธรรมรูป สภาวะธรรมนาม หรือรูปกับนาม ในปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้น ตามธรรมชาติ ตามความเป็นจริงว่า เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตา ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ นั่นก็คือ ไตรลักษณ์, การปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาเชิงเอกสารที่เป็นหลักฐานจาก คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาอนุฎีกา ปกรณวิเสสเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสาร และรายงาน ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก พระไตรปิฎก ที่แสดงพระบาลีเกี่ยวกับวิปัสสนาธรรมสูตร ใช้ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งแสดงวิปัสสนาธรรม สูตร ไว้หลายแห่ง เช่น พระสูตรตันตปิฎก ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ๔ ประการนี้ สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ๔ ประการอะไรบ้าง คือ ๑) สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒) สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข ๓) สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ในสิ่งที่เป็นอย่างอนัตตาว่าเป็นอัตตา ๔) สัญญาวิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺฐวิปัสสนา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

๒. คัมภีร์อรรถกถา แสดงพระบาลีเกี่ยวกับวิปัสสนาสสูตร ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ ซึ่งแสดงวิปัสสนาสสูตรไว้ใน พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ เป็นต้น

๑.๖.๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑. พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้เขียนไว้ในเรื่อง “วิปัสสนาขั้นหลักการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” มีเนื้อความกล่าวว่า การเห็นสรรพสิ่งด้วยปัญญา จนสามารถทำอาสวะกิเลสทุกอย่างให้หมด สิ้นไป เช่น ญาณทัสสนะตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ก็ถือว่าเป็น วิปัสสนาภาวนา^๔ การรู้ชัดตามความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเป็นเครื่องสลัดออก ก็ชื่อว่า เป็นการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หรือแม้แต่การรู้ตามความเป็นจริงในอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ก็จัดว่าเป็นความหมายของวิปัสสนาภาวนา^๕

๒. พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ) กล่าวไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาญาณโสภณ” มีเนื้อความกล่าวว่า รู้แจ้ง รู้ วิเศษ หรือ เห็นแจ้ง เห็นวิเศษ อันเป็นชื่อของปัญญา ความหมายอย่างย่อๆ ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรคผล นิพพาน เป็นต้น ความหมายอย่างกลาง ได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้ง ซึ่งวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิเป็นต้น ความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง วิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณะญาณเป็นปริโยสาน^๖

๓. พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) กล่าวไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาที่ปณี” มีเนื้อความกล่าวว่า การที่ผู้เห็นภัยในวัฏสงสารมีชีวิตปลอดโปร่ง ยินดีอยู่ในเสนาสนะอันสงบแล้ว ตั้งสติ กำหนดความสิ้นไปและความเสื่อมไปของอัตภาพคือรูปนาม เจริญวิปัสสนาโดยการกระทำอันไม่ขาดสาย จนกระทั่งได้บรรลุพระอรหัตตผลดังนี้ ชื่อว่าวิปัสสนาธุระ คือการปฏิบัติวิปัสสนา^๗

๔. พระพุทธโฆสจารย์ กล่าวไว้ในหนังสือ “คัมภีร์วิสุทธิมรรค” มีเนื้อความกล่าวว่า ความหมจดแห่งศีล คือการจะรักษาศีลให้สมบูรณ์ตามควรแก่ฐานะของตน เช่น เป็นชาวบ้านก็รักษาศีล ๕ หรืออาชีพมีภูมิกศีล เป็นสามเณรก็รักษาศีล ๑๐ ตามฐานะของตนให้สมบูรณ์ ในที่นี้จะพึงกล่าวถึงศีลของบรรพชิตเป็นหลัก ว่าด้วย ปาติโมกข์ศีล

ปาติโมกข์สังวรศีล ศีลว่าด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ คือการเว้นจากข้อที่ พระพุทธเจ้าห้าม และทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยมารยาทและโคจร (การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย

^๔ ดุราลัยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๕.

^๕ ดุราลัยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒.

^๖ พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^๗ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิปัสสนาที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ไม่ล่วงละเมิดที่เกิดทางกายและเกิดทาง วาจา เป็นผู้ประกอบด้วยสังวร
ยังอรรถภาพให้เป็นไปอยู่^๘

๑.๖.๓. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระครูอาทรปริยัติสุกิจ พลภาโณ (สัมพันธ) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษา
หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสักกายสูตร” พบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนา
โดยมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ มีส่วนประกอบอยู่ คือ “อาตปปี สมปะชาโน สติมา” การพิจารณาขั้น ๕ เป็น
อารมณ์ เพราะเหตุว่าสติปฏิฐาน ๔ ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ รูปขั้น และ นามขั้น เป็นภูมิ
วิปัสสนาภาวนาและอุปาทานขั้น ๕ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นเหตุ
ปัจจัยให้เข้าถึงโสฬสญาณได้ คือปัญญาแห่งความดับทุกข์ อริยมรรคทั้ง ๘ นั้น มรรค เป็นไปเพื่อ
ทำลายกิเลสทั้งหลาย^๙

๒. พระสมควร พุทธรกชิต (ก้อนชัยภูมิ) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการละวิปัสสนาด้วยการ
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” วิปัสสนา ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ด้วยอำนาจของความสำคัญผิด
คิดผิด เห็น ผิด อันเป็นไปในความเข้าใจผิดในของไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในทุกขว่าเป็นสุข ในสภาพไม่ใช่ตัวตน
ว่าเป็น ตัวตน อันเป็นเหตุก่อให้เกิดอกุศลกรรม ทำให้ชองอยู่ในวัฏฏะ จิตเกี่ยวพันกับนิรวณ ทำให้ทวิภู
วิบัติ ทำให้เกิดความหลง อันมีสาเหตุมาจากนิรวณ ๕ ความพอใจงาม ไม่กำหนดรู้ทุกข เข้าไปยึดถือ ไม่
ตรัสรองพิจารณาโดยแยบคาย วิปัสสนาจะไม่ครอบงำเฉพาะพระอรหันต์เท่านั้น^{๑๐}

๓. พระสมุห์วัลลภ วลลโภ (เจสระ) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
ในมหาสารโปมสูตร” พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือการปฏิบัติ
เพื่อให้เข้าถึงแก่นของศาสนา คือ ปฏิบัติตามหลักอริยมรรคที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ใน มหาสติปฏ
ฐานสูตรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทางนี้เป็นทางเดียว เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะ
และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง^{๑๑}

๔. พระไพฑูลย์ วิบุโล (สุดใจ) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการ
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า อินทรีย์ ๖ หมายถึง ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็น
ใหญ่ ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่งๆ เช่น ตา เป็นใหญ่ หรือเป็นเจ้าการในการเห็น
หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้านเป็นต้น อินทรีย์สังวร สำรวม

^๘ พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมมหาเถร) แปลและ
เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

^๙ พระครูอาทรปริยัติสุกิจ พลภาโณ (สัมพันธ), “ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนา
ภาวนาในสักกายสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๐} พระสมควร พุทธรกชิต (ก้อนชัยภูมิ), “ศึกษาการละวิปัสสนาด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

^{๑๑} พระสมุห์วัลลภ วลลโภ (เจสระ), “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารโปมสูตร,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

อินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖^{๑๒}

๕. นางราตรี ศรีเวียง ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษากิเลสและวิธีปฏิบัติเพื่อขจัดกิเลสในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้มีความเข้าใจในชั้น ๕ คือ กาย ใจ การเสวยอารมณ์ การจำอารมณ์ การจัดแจงปรุงแต่งอารมณ์ การรู้อารมณ์เหล่านี้ว่า เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนอยู่ภายใต้บังคับบัญชาสวयงาม ล้วนแต่เป็นความเห็นความเข้าใจไปในฝ่ายวิปลาสที่เป็นอกุศลบ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์บ้าง ญาณวิปยุตต์บ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิปลาสนี้หาใช่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญาแต่ประการใดไม่^{๑๓}

๖. นางเรวดี บุญเกิด ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งรูปนาม โดยความเป็น อนิจจังทุกขัง อนัตตา ปรากฏในรูปของอริยสัจ ๔ ซึ่งหลักการดังกล่าวพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสติปัฏฐานสูตร จำแนกเป็นกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ เพื่อให้ข้ามพ้นจากอำนาจของญาณอันเป็นวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้นเบื้องต้นผู้ปฏิบัติต้องปรับอินทรีย์ให้เกิดความสมดุลกันก่อน แล้วจึงพิจารณาในความเป็นรูปธรรมและนามธรรม^{๑๔}

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า วิปลาส ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อันเป็นไปในความเข้าใจผิดในของไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในทุกข์ว่าเป็นสุข ในสภาพไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน อันเป็นเหตุก่อให้เกิดอกุศลกรรม ทำให้ข้องอยู่ในวัฏฏะ จิตเกี่ยวพันกับนิรวณ ทำให้เกิดความหลง อันมีสาเหตุมาจากนิรวณ ๕

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และวรรณกรรมพระพุทธศาสนาจากอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจะดำเนินการตามวิธีการและขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเรื่องอัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วย พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสต่างๆ และวรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ ศึกษาการละอัตตวิปลาส ประกอบด้วย พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่างๆ และวรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

^{๑๒} พระไพฑูลย์ วิบุโล (สุดใจ), “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๓} นางราตรี ศรีเวียง, “ศึกษากิเลสและวิธีปฏิบัติเพื่อขจัดกิเลสในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๔} นางเรวดี บุญเกิด, “ศึกษาวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๑.๗.๓ ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปัสสนาสรรูปผลที่ได้จากการวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะ และประเด็นที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป

๑.๗.๔ สรุปลผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบอรรถวิปัสสนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปัสสนา

บทที่ ๒

อรรถวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ความเข้าใจที่มั่นคงถ้อยมั่นในอุปาทานชั้น ๕ ว่าเป็นอรรถา ตัวตนของเรา ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นจะเป็นอย่างไร ในการศึกษาอรรถวิปลาส ครั้งนี้ผู้ศึกษามีความประสงค์ที่จะศึกษาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ถึงความหมายของคำว่า อรรถวิปลาส โทษของอรรถวิปลาส จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ดังนี้

- ๒.๑ ความหมายและความสำคัญของอรรถวิปลาส
- ๒.๒ องค์ธรรมของอรรถวิปลาส
- ๒.๓ อรรถวิปลาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๔ อรรถวิปลาสในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๕ โทษของอรรถวิปลาส
- ๒.๖ สรุป

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของอรรถวิปลาส

อรรถวิปลาส เป็นความรู้ที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงสืบเนื่องมาจากสัญญาวิปลาส จิตวิปลาส และทิววิปลาส เมื่อคิดเคลื่อนคลาดไปอย่างไรก็เข้าใจไปอย่างนั้นจึงได้ยึดถือผิดพลาดมีทิววิปลาสเห็นเป็นเช่นนั้นไปอย่างนั้นความเห็นต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่ลวงตนเองจนกระทั่งขาดปัญญาที่จะพิจารณาเห็นความเป็นจริงของธรรมชาติที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปจึงมองข้ามความไม่มีตัวตนที่แฝงอยู่ข้างในของเข้าใจไปยึดมั่นว่าเป็นตัวตนของเรา เพราะความที่ไม่มีโยนิโสมนสิการค้นหาความเป็นจริงอันเป็นธรรมชาติอีกทั้งยังขาดสติปัญญา ควบคุมจึงมีความเห็นลงในความเข้าใจในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน ว่าเป็นตัวตนของเรา ความสำคัญคลาดเคลื่อนที่ผิดไปจากความเป็นจริง ในความหมายของวิปลาสพบว่า ในภาษาบาลีใช้คำว่า วิปลาส ภาษาไทยใช้คำว่า วิปลาส, วิปลาส, พิปลาส

๒.๑.๑ ความหมายของอรรถวิปลาส

ธรรมที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะตั้งแต่เกิดมาเราไม่เคยรู้เรื่องราว ชีวิตคือขันธห้า ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อันประกอบขึ้นมาจาก จิต เจตสิก และรูป ที่มีการเกิดดับสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย ทั้งนี้เพราะอหิวา และอวิชา ที่เรามีมาเนิ่นนานจนนับภพชาติไม่ถ้วน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความเข้าใจที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่เรียกว่า วิปลาส ปรากฏอยู่ในส่วนของปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ สรุปได้ว่า ภัยคุณาณ เป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้น และดับไปของสภาพธรรมที่ปรากฏเป็น “ปทานปริยญา” คือ ปัญญาที่รอบรู้เพิ่มขึ้นละคลายความยินดีในนามรูป เห็นโทษของนามรูปเพิ่มขึ้นละ

วิปัสสนาเสียได้ คือ ละความเห็นว่ายว้างว่าย ว่าสุข ว่าเป็นตัวตน ว่าสวย ว่างาม^๑ จิตใดหาประมาณมิได้ มนะ คือใจนั้น ชื่อว่า ไม่มีเวร ใจใดไม่มีเวร ใจนั้นชื่อว่า ไม่มีความพยาบาท ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญญคือทิฏฐิ กัณดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สัญโญชน์ คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่นความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิด แห่งความพินาศ การถือโดยวิปัสสนา นี้ชื่อว่า มัจฉาทิฏฐิ

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายวิปัสสนาว่า กิริยาที่ถือโดยการ วิปริตผิด จากความเป็นจริง ความเห็นหรือความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจาก สภาพที่เป็นจริง มีดังนี้ วิปัสสนาด้วยอำนาจจิตและเจตสิก ๓ ประการ คือ ๑) วิปัสสนาด้วยอำนาจ สำคัญผิด เรียกว่าสัญญา วิปัสสนา ๒) วิปัสสนาด้วยอำนาจคิดผิด เรียกว่าจิตตวิปัสสนา ๓) วิปัสสนา ด้วยอำนาจเห็นผิด เรียกว่าทิฏฐิวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ ประการ คือ ๑) วิปัสสนาในของที่ไม่เที่ยง ๒) วิปัสสนาในของที่เป็นทุกข์ ๓) วิปัสสนาในของที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน ๔) วิปัสสนาในของที่ไม่งามว่างาม^๒

พระมหาสมปอง มุทิตโต ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความแปรปรวน ความผิดเพี้ยน การพลิก กลับ วิปัสสนา ๕ ศัพท์^๓

๑) วิปัสสนา, วิปัสสนา (วิ+ปริ+อสุ เชน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การ พลิกกลับ วิปัสสนา วิปัสสนา วิปัสสนา วิปัสสนา วิปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนา (ชื่อน ปุ บ้าง, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล, อี เป็น ย, ลย เป็น ล, ลบสระหน้า) อนิจจทุกขอนตตอสุเภสุเยว วตถุสุ นิจจ สุขํ อตตทา สุภนฺติ เอว ปวตตทา สณฺณขาวิปัสสนาโส จิตตวิปัสสนาโส ทิฏฐิวิปัสสนาโส อิม โตโย วิปัสสนา ๓ อย่างเหล่านี้ คือ สัญญาวิปัสสนา จิตตวิปัสสนา และทิฏฐิวิปัสสนา ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เป็นของเที่ยง เป็นความสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งสวยงาม ในวัตถุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นของปฏิภูล

๒) อณฺณขณฺณภาว (อณฺณขณฺณภาสทูปฺท+ณฺ สุตตย+ณ) ความแปรปรวน, ความ ผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัสสนา อณฺณขณฺณ อณฺณขณฺณ ภาวํ อณฺณขณฺณภาโร ความเป็นอย่างอื่น ชื่อว่า อณฺณขณฺณภาว (ลบ ณ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า) สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อณฺณขณฺณภาโว การจากกัน ความพลัดพราก ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

๓) พยตฺตย (วิ+อติ+ออย คมเน+อ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัสสนา, วิเสเสน อติกมฺม อยตฺติ พยตฺตโย อากาโรที่เพี้ยนไป ชื่อว่าพยตฺตย (อาเทศ อี ที่ วิ เป็น ย, ว เป็น พ ชื่อน ต, ลบสระหน้า)

๔) วิปริย (วิ+ปริ+อิ คมเน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัสสนา, วิปริยตฺติ วิปริยโย อากาโรที่พลิกกลับ ชื่อว่าวิปริย (ลบณ วิทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น

^๑ พระพุทธโฆสจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). แปลและเรียบ เรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗๕.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๓.

^๓ พระมหาสมปอง มุทิตโต, **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๕๗.

อัย, ลง ย อาคม, ลบสระหน้า)

๕) วิปริยาส (วิ+ปริ+อสุ เขปน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส, วิปริยาสน์ วิปริยาโส ความแปรปรวน ชื่อว่าวิปริยาสะ, วิปริยาสตีติ ว่า วิปริยาโส หรืออาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าวิปริยาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง ย อาคม) วิปริยาโส วัตตติ นิยมคติ ความแปรปรวน ความเป็นไปไม่มีในที่นี้

พระมหาโพธิวงศาจารย์ ให้ความหมาย อตต อตตะ, อาตมัน, ตัว, ตน, ตัวตน, ร่างกาย, จิตใจ^๕

อตตติ สดตฺ คจจตติ สดตฺตา อเนนาติ อตตฺตา ผู้ทำให้สัตว์ดำเนินไปได้ต่อเนื่อง (อต ชาติ ในความหมายว่าไป, ถึง, เป็นไปต่อเนื่อง ต ปัจจัย, ลบสระหน้า, ลง ลี วิภตติ, แปลง อ กับ ลี เป็น อา)

ภวาภาวํ ชาวนฺโต ชาติชรามรณาทิเกทํ อเนกวิหิตํ สสารทุกฺขํ อตติ สดตฺ คจจตติ ปาปุณาติ อติคจจตติ อตตฺตา ผู้ถึงทุกข์ต่อเนื่อง (อต+ต, เหมือนวิ, ต้น)

อทติ สุขทุกฺขํ อนุภาวตีติ อตตฺตา ผู้เสวยสุขและทุกข์ (อท ชาติในความหมายว่ากิน ต ปัจจัย, แปลง ท เป็น ต, ลบสระหน้า)

ชาติชรามรณาทิ อาทียเตติ อตตฺตา ผู้ถูกชาติ ชรา มรณะเป็นต้นกิน (อท ชาติในความหมายว่ากิน ต ปัจจัย, เหมือน วิ ต้น)

อาพาธาย นิรุตฺตรํ อตติ ปวตตตีติ อตตฺตา ผู้เป็นไปเพื่ออาพาธต่อเนื่อง (อต ชาติในความหมายว่าไป, เป็นไปต่อเนื่อง ต ปัจจัย, ลบสระหน้า)

อาหิตอ อหฺมาโน เอตถาติ อตตฺตา ผู้เป็นที่ตั้งแห่งความถือตัวว่าเป็นเรา (อา บทหน้า ฐา ชาติในความหมายว่าทรงไว้ ต ปัจจัย, ลบ อา, แปลง ฐ เป็น ต, ลบสระหน้า)

วิปลาส ความแปรปรวน, ความพลิกผัน (วิปริยาย วิปริยาส อณฺญชลาภาว พยตฺตย) วิปลาสน์ วิปลลาโส อาการที่ขวางไปผิด (วิ+ปริ บทหน้า อสุ ชาติในความหมายว่าขัด, ขวางไป ณ ปัจจัย, พฤทธิ อ เป็น อา, แปลง อิ เป็น ย, ฤ เป็น ล, ลย เป็น ล, ช้อนล)

วิปริยาส ความแปรปรวน, ความพลิกผัน (วิปริยาย วิปลาส อณฺญชลาภาว พยตฺตย) วิปริยาสตีติ วิปริยาโส อาการที่ขวางไปผิด คืออาการที่เพี้ยนไป (วิ+ปริ บทหน้า อสุ ชาติในความหมายว่าขัด, ขวางไป ณ ปัจจัย, ลง ย อาคม, พฤทธิ อ เป็น อา)

วิปริยาย ความแปรปรวน, ความพลิกผัน (วิปลาส วิปริยาส อณฺญชลาภาว พยตฺตย) วิปริยาสตีติ วิปริยาโส อาการที่ขวางไปผิด คืออาการที่ผิดเพี้ยนไป (วิ+ปริ บทหน้า อสุ ชาติในความหมายว่าขัด, ขวางไป ณ ปัจจัย ลง ย อาคม, พฤทธิ อ เป็น อา)^๕

พระธรรมกิตติวงศ์ ได้ให้ความหมายคำว่า อตตะ แปลว่า ตัวตน ร่างกาย รูปลักษณะตัวเอง

^๕ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๒๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๓.

อตฺตา หมายถึงอาตมัน วิญญาน ตามทฤษฎีของผู้นับถือลัทธิว่าชีวิตเกิดขึ้นด้วยวิญญาน หรืออตมันซึ่งชาวอินเดียทางภาคเหนือได้ยึดถือกันเช่นนั้น ในคัมภีร์อุปนิษโทธิบายไว้ว่า อตฺตาเป็น ตัวตนเล็กๆ รูปร่างเหมือนคน อาศัยอยู่ในหัวใจในเวลาปกติ และหนีออกจากร่างกายไปในเวลานอน หลับ หรือในเวลาสลบแน่นิ่ง เมื่ออตฺตานั้นกลับมาสู่ร่างเหมือนเดิม ชีวิตและการเคลื่อนไหวจึงเกิดขึ้น เป็นไปตามเดิม ในเวลาตายอตฺตาก็จะหนีออกจากร่างไปใช้ชีวิตอมตะของตนเองวนเวียนไปอย่างนี้โดย ไม่มีสิ้นสุด แต่ทฤษฎีนี้พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับทั้งหมด

อตฺตา ในคำไทยทั่วไปใช้ในรูป อตฺต อตฺ เช่น อตฺตาริปไตย อตฺตชีวประวัติ อตฺตภาพ อตฺตโนมตี^๖

อตฺตภาพ (อ่านว่า อตฺตตะพาบ) แปลว่า ความเป็นตนเอง, ภาวะแห่งตน

อตฺตภาพ ใช้หมายถึงตัวตน, ร่างกาย, ชีวิต, รูปลักษณะ เป็นคำที่บ่งถึงอวัยวะต่างๆ ใน ร่างกายของคนตลอดถึงบุคลิกภาพและความเป็นอยู่แห่งชีวิตโดยภาพรวม มีความหมายเดียวกับคำว่า อตฺตา ซึ่งแปลว่าตัวตนเหมือนกัน

อตฺตภาพ มีการนำมาใช้ในสำนวนไทย เช่น “เขามีรายได้พอสมควรแก่อตฺตภาพ” หมายความว่าเขามีรายได้พอเลี้ยงตัว “ทำอะไรรักก็ต้องดูอตฺตภาพตัวเองด้วยว่าพอจะทำไหวไหม” หมายความว่าดูร่างกายตัวเองด้วย^๗

อตฺตาริปไตย แปลว่า ความยึดมั่นเป็นใหญ่ อตฺตาริปไตย หมายถึงความถือตัวเป็นใหญ่ ถือ ตนเป็นประมาณ ถือความคิดของตนเป็นหลัก คือกิริยาของคนที่ทำสิ่งใดก็นึกถึงตัวเองนึกถึงประโยชน์ ส่วนตัวเป็นสำคัญ คำนึงถึงแต่เกียรติยศชื่อเสียงความมีหน้ามีตาของตนเป็นหลัก

อตฺตาริปไตย เป็นเหตุให้เป็นคนเป็นแก่ตัวยึดความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ยอมรับ ความเห็นของผู้อื่น แม้ว่าบางครั้งจะใจกว้างช่วยเหลือคนอื่นหรือรับฟังคนอื่นก็เพียงเพื่อหวัง ผลประโยชน์ตอบแทนทั้งสิ้น

อนตฺตา แปลว่า มิใช่อตฺตา, มิใช่ตัวตน, ไม่นิยมแปลว่า ไม่มีอตฺตา หรือไม่มีตัวตน

อนตฺตา เป็นสามัญลักษณ์ คือเกิดมีเสมอกันแก่สังขารทุกอย่าง

อนตฺตา ที่ได้ชื่อดังนั้นเพราะมีลักษณะดังนี้

๑) เป็นสภาพว่างเปล่า คือหาสภาวะที่แท้จริงไม่ได้ เพราะประกอบด้วยธาตุ ๔ เมื่อ แยกธาตุออกสภาวะที่แท้จริงก็ไม่มี

๒) หาเจ้าของมิได้ คือไม่มีใครเป็นเจ้าของแท้จริง สวงนรักษามิให้เปลี่ยนแปลงไม่ได้

๓) ไม่อยู่ในอำนาจ คือไม่อยู่ในบัญชาของใคร ใครบังคับไม่ได้ เช่นบังคับมิให้แก่ไม่ได้

๔) แย้งต่ออตฺตา คือตรงข้ามกับอตฺตา

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัต ได้ให้ความหมายวิปัลลาสไว้ว่า หมายถึง ความจำและความคิดเห็นที่คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญหรือจากความเป็นจริง ซึ่งไม่ถึงกับ

^๖ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๑๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑๐.

ตรงกันข้ามหรือไม่ถูกต้องไปเสียทั้งหมด อยู่ในลักษณะคล้ายคลึงคล้ำคลา และหมายถึง อาการของคนสติไม่ดี (คนบ้า) วิปัสสนา ท่านกล่าวไว้ ๓ อย่างคือ สัญญาวิปัสสนา ความจำคลาดเคลื่อน จิตตวิปัสสนา ความคิดคลาดเคลื่อน ทิฏฐิวิปัสสนา ความเห็นคลาดเคลื่อน^๘

คัมภีร์อภิธานวรรณนา พจนานุกรมคำศัพท์ภาษาบาลีชั้นสูง ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ว่าความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ วิปัสสนา ๓ อย่าง เป็นไปอย่างนี้ว่า เป็นของเที่ยง เป็นความสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งสวยงาม ในวัตถุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นของปฏิกุศล^๙

พจนานุกรมมคธ-ไทย ได้ให้ความหมายของวิปัสสนา ไว้ว่า แปรปรวน ปรวนแปร ตรงกันข้าม, คลาดเคลื่อน กลับกลาย ผันแปร^{๑๐}

สารานุกรมพระพุทธศาสนาประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายวิปัสสนาว่า วิปัสสนา วิปัสสนา พิปัสสนา คือ กิริยาที่ถือโดยอาการวิปริตผิดจากความจริง เรียกชื่อต่างกันด้วยอำนาจจิตและเจตสิกซึ่งวิปริตไปนั้น: พิปัสสนา ด้วยอำนาจสาक्षุณฺณิต เรียกว่าสัญญาพิปัสสนา พิปัสสนาด้วยอำนาจจิตผิด เรียกว่า จิตตวิปัสสนา พิปัสสนาด้วยอำนาจเห็นผิด เรียกว่าทิฏฐิพิปัสสนา กล่าวด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้งเป็น ๔ ประการ คือ ๑) พิปัสสนาในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒) พิปัสสนาในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๓) พิปัสสนาในของที่ไม่ใช่ตนว่าตน ๔) พิปัสสนาในของที่ไม่งามว่างาม^{๑๑}

ลักษณะอาการที่ไม่ใช่อัตตา ๕ ประการ

๑) เห็นเป็น อนัตตา คือเป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่ใช่อัตตาผู้เป็นใหญ่, ไม่ใช่อัตตาผู้ตั้งอยู่ตลอดกาล, ไม่ใช่อัตตาที่เดินเห็นได้, ไม่ใช่อัตตาผู้เสวย, ไม่ใช่อัตตาผู้เนรมิต

๒) เห็นเป็น ประ คือ เป็นเหมือนคนแปลกหน้าเนื่องจากไม่สามารถจะจัดแจงให้เป็นไปตามที่ตนปรารถนาได้

๓) เห็นเป็น ริดตะ คือ เป็นเพียงสภาวะธรรมที่ว่างเปล่าไม่มีความยั่งยืน ไม่มีความสุข ไม่มีความงดงาม

๔) เห็นเป็น ตุจละ คือเป็นเพียงสภาวะธรรมที่ไม่มีเนื้อแท้แก่นสารอะไร

๕) เห็นเป็น สุญญะ คือ เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากอัตตา

โดยทั่วไปแล้ว อัตตาคือ เป็นเจ้าชีวิต เป็นอาตมัน เป็นสัตว์ เป็นวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ตลอดกาล ซึ่งผู้คนที่หลายพากันยึดมั่นถือมั่น ด้วยความหลงว่า เป็นเจ้าของร่างกายนี้ เป็นพระเจ้าที่

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๙๑๐.

^๙ พระมหาสมปอง มุฑุโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๓๙.

^{๑๐} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ร้านเรื่องปัญญา, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕๕.

^{๑๑} สุขขาว พลอยชุม, สารานุกรมพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๘-๓๒๙.

สิ่งสถิตอยู่ในร่างกายนี้ เป็นผู้ผู้ออกคำสั่งให้เดิน กิน เป็นต้น เป็นผู้แสวงห้ทั้งความดี ความชั่ว เป็นพระเจ้า ผู้เนรมิตสรรพสิ่งให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ เป็นผู้ที่มีอำนาจบังคับให้เป็นไปตามที่ปรารถนา แต่สำหรับพระโยคาวจรแล้วไม่เชื่อเช่นนั้นจะพิจารณาเห็นเป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากอัตตาโดยสิ้นเชิง^{๑๒}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวไว้ว่า วิปลาส (วิปะลาต, วิบปะลาต) คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ เช่น สติวิปลาส ตัวอักษรวิปลาส สัญญาวิปลาส (ป.วิปลาส, วิปริยาส, ส.วิปริยาส)

วิปริต (วิปะหริต, วิบปะหริต) ก.แปรปรวน, ผิดปรกติ, ผิดแนวทาง, แปรปรวนไปข้างร้าย, กลับกลายไปข้างร้าย (ป.,ส. วิปริต)

วิประวาส, วิปวาส (วิประवाद, วิบปะ) น.การพลัดพราก, การจากไป, การไปอยู่ที่อื่น (ป.วิปวาส, ส.วิปวาส)

วิประลาป, วิปลาป (วิประลาบ, วิบปะ) น. การพูดเพ้อ, การพูดพรั้ง, การทู่เมียง, การโต้ตอบ, การอ่อนวอน, การพรั้ง (ป. วิปลาป, ส. วิปฺรลาป)^{๑๓}

๒.๑.๒ ความสำคัญของอตตวิปลาส

อตตวิปลาสปเป็นความคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ด้วยอำนาจของการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นสิ่งนี้ ว่าเป็นอตตา (ตัวตน) ของเรา เราเป็นนั่น เราเป็นนี่ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่างๆ และไม้อาจจะล่วงพ้นออกจากวิภวสังสารได้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องถอนตนออกจากอตตวิปลาส ผู้ที่เป็นโทษของความผิดเพราะความยึดมั่นในตัวตนว่าเป็นอตตา เป็นผู้ที่ถูกหลุมพรางจากทุกข์ได้

อตตวิปลาส ความสำคัญคลาดเคลื่อนในสิ่งที่เป็นอย่างอนัตตาว่าเป็นอตตา อุปาทาน ชั้น ๕ ไม่ใช่อตตา เพราะบังคับบัญชาไม่ได้ ไม่เป็นไปในอำนาจ วางเปล่าจากความเป็นเราเขา เป็น สภาพไปตามเหตุปัจจัย หาผู้ครอบครองไม่ได้ กล่าวคือ เมื่อมีปัจจัยเกิดขึ้นแล้ว แม้มีสิ่งปรารถนา ต้องการให้ดำรงอยู่ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมถึงความดับไปในที่สุด หรือแม้เป็นสิ่งที่ไม่ปรารถนา ไม่ต้องการจะมี แต่เมื่อมีปัจจัยก็ต้องเกิด ต้องมีขึ้นมา เหตุนั้นจึงเป็นอนัตตา ผู้ใดเห็นเป็นอตตา โดยอาการ เช่น ว่าเป็นเราเห็น เราได้ยิน เราได้กลิ่น เราเย็น เรานั่ง เรานอน เราดื่ม เรากิน เราโกรธ เป็นต้น ผู้ที่นั้นชื่อว่ามีความสำคัญคลาดเคลื่อนว่าเป็นอตตา ผู้มีอตตวิปลาส ย่อมมีปกติแสดงความเห็นแก่ตัวให้ปรากฏแก่ บุคคลอื่น เห็นแก่ตัวก็คือเห็นแก่อตตานั่นเอง

จิตตวิปลาส ภาวได้กล่าวถึงอตตวิปลาสไว้ว่า แท้ที่จริงมันไม่ใช่ของเราเลย แต่เราก็มองเห็นผิดไปว่า นี่แหละของเรา นี่คือตัวตนของเรา นี่เป็นเรา นั่นเป็นเขา ก็ทำให้เกิดการยึดมั่นในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน แท้ที่จริงตัวตนไม่มีเลย แต่เรากลับ มองเห็นว่าเป็นตัวตน เมื่อมองเห็นว่าเป็นตัวตนก็เกิด

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิชา จำรูญ ธรรมดา แปล, วิปัสสนาธุณี, หลักการปฏิบัติ วิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๕๕๒.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๒๒.

วิปัสสนาขั้น ทำให้เรายึดมั่นถือมั่นในตัวตน เช่นเวลามีใครมาตำราเรา เราก็เข้าใจว่าเขาตำราถูกเรา แต่ที่จริงเราไม่มี เขาดำนามรูปต่างหาก แม้แต่คำดำก็เป็นเพียงคลื่นเสียงต่างหาก ซึ่งเขาส่งมากระทบหูเรา เข้า แล้วเราไปโกรธคลื่นเสียง อันเป็นรูปชนิดหนึ่ง เพราะตามกฎธรรมชาติทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หรืออาจจะกล่าวว่า มีคนลักของเราไป แต่ที่จริง ในโลกนี้ไม่มีอะไรเป็นของเราเลย อย่างที่เห็นเด่นชัดมากคือเมื่อเราตายไปจากโลกนี้ มีอะไรเป็นของเราบ้าง เห็นได้ชัดว่าไม่มีเลย นั่นแหละไม่มีอะไรเป็นของเราที่แท้จริงเลย แต่เพราะวิปัสสนาปิดบังเอาไว้ จึงทำให้เรามองเห็นเป็นตัวตนในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวใช้ตน^{๑๔}

๒.๒ องค์กรธรรมของอัตตวิปัสสนาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

องค์กรธรรมของวิปัสสนา มี ๓ คือ

- ๑) สัญญาวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจความสำคัญผิดทำให้จำผิด
- ๒) จิตตวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจความคิดผิดทำให้เข้าใจผิด
- ๓) ทิฐิวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจความเห็นผิดทำให้มีความเห็นผิด

เมื่อกล่าวถึงวัตถุอันที่ตั้งแห่งความสำคัญ คิดเห็นวิปริตจำแนกเป็น ๔ คือ

- ๑) สำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
- ๒) สำคัญในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
- ๓) สำคัญในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
- ๔) สำคัญในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

สัญญาวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจความสำคัญในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา สัญญาวิปัสสนาย่อมเป็นไปในเวลาที่กิจของตนแห่งกุศลสัญญาซึ่งปราศจากทิฐิมิกำลัง ในที่จิตอ่อนกำลัง คือ ความสำคัญผิดหรือสัญญาวิปัสสนานั้นมีความหมายใน ๒ ลักษณะ คือ ๑) การกำหนดหมายหรือการจำได้หมายรู้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกายและอารมณ์ที่เกิดกับใจว่า เขียว ขาว คน เสียงแมว กลิ่นทุเรียน เป็นต้น ๒) การจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้นๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก มี ๖ อย่างตามอารมณ์ที่หมายรู้นั้นคือ รูปสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับรูป สัททสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับเสียง คันธสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับกลิ่น รสสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับรส โผฏฐัพพสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับสิ่งต้องกาย และธัมมสัญญาหมายรู้สิ่งเกี่ยวกับเรื่องในใจหรือสิ่งที่ใจรู้และนึกคิด^{๑๕}

ตัวอย่าง สังครวพราหมณ์ อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถีเขามีลัทธิถือความบริสุทธิ์ ด้วยน้ำปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ประพฤติการลงอาบน้ำชำระร่างกาย ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้าเป็นนิตย์ ด้วยเห็นอำนาจประโยชน์ว่า บาปกรรมใดที่ทำในเวลากลางวัน ลอยบาปกรรมนั้นเสียด้วยการอาบน้ำในเวลาเย็น บาปกรรมใดที่ทำในเวลากลางคืน ลอยบาปกรรมนั้นเสียด้วยการอาบน้ำ ในเวลาเช้า^{๑๖}

^{๑๔} จิตตวิปัสสนา ภาวนา, วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัยในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๓๗.

^{๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๕๕.

จิตวิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจความคิดผิดในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา อรรถกถาสัทธัมมปกาสนีอธิบาย ลักษณะของจิตวิปลาสว่า จิตวิปลาสย่อมเป็นไปในกาลแห่งกิจของตน เป็นอกุศลจิตปราศจากทิวณินทรีย์ กำลัง คือ มีความคิดคลาดเคลื่อนเป็นสภาวะ มีจิตวิปริต ซึ่งจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่จิตทำงานอย่างมี กำลังเต็มที่ โดยจะเป็นอกุศลจิตที่ไม่มีทิวณินทรีย์ ทั้งนี้ชื่อว่าความคิดเพราะรู้ถึงลักษณะว่าเป็นเช่นใด เช่น การเห็นมาตราเงินของชาวบ้าน อรรถกถาสัทธัมมปกาสนีกล่าวถึงผู้มีจิตวิปลาสว่า คนโง่เพราะเขลา คนโกรธเพราะเป็นคนมีโทสะ คนหลงเพราะโมหะ คนมีจิตวิปลาสย่อมไม่รู้คุณว่าคุณ ไม่รู้โทษว่าโทษ ไม่รู้ว่าผู้นี้เป็นพระพุทธรเจ้า ผู้นี้เป็นสาวก^{๑๗}

ตัวอย่าง นางปฐมาเสยสดี เป็นหญิงบ้า มีจิตวิปลาสเพราะความทุกข์จากการพลัดพรากจากบุคคลที่เป็นที่รัก เพราะนางปฐมาเสยสดี ต้องเจอกับความทุกข์โศกหลายครั้ง ในช่วงระยะเวลาเพียงสั้นๆ เริ่มด้วยความทุกข์ทางกาย ต้องตากลมตากฝนตนตลอดคืน รุ่งเช้าก็ต้องเสียใจจากการที่สามีถูกงูกัดตาย ต่อมาก็สูญเสียบุตรไปต่อหน้าต่อตาโดยช่วยเหลืออะไรไม่ได้เลย นางจึงเศร้าจนแทบจะไม่เป็นผู้เป็นคนอยู่แล้ว เหลือความหวังใญ่สุดท้ายคือ บิดามารดาและพี่ชายก็ตายไปเสียก่อนแล้ว เมื่อคืนที่ฝนตกหนัก หัวใจนางก็สลายลงด้วยกลายเป็นคนบ้าไร้สติ นางเร่ร่อนไปจนถึงพระเชตะวัน อาศัยพุทธานุภาพ ทำให้นางได้สติ เมื่อได้สติมานางก็รำพันถึงคนที่เป็นที่รักทั้งหลายที่จากไป พระพุทธรเจ้าทรงตรัสสอนเรื่องสังสารวัฏว่า ปฐมาเสยสดีเป็นต้น ไม่สามารถต้านทานหรือป้องกันบุคคลผู้ไม่ไปสู่ปรโลกได้ บุตรเป็นนั่น แม้มีกี่เหมือนไม่มี บัณฑิตทราบดังนี้แล้วพึงรีบเร่งชำระศีลให้บริสุทธิ์ เพื่อนำทางไปสู่พระนิพพานของตน^{๑๘}

ทิวณินทรีย์วิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจความเห็นผิด อรรถกถาสัทธัมมปกาสนี อธิบายลักษณะทิวณินทรีย์วิปลาสว่า ทิวณินทรีย์วิปลาสย่อมเป็นไปในจิตอันสัมปยุตด้วยทิวณินทรีย์ ถูกความเห็นผิดนำไปได้แก่ ไม่เพียงมีความสำคัญอย่างเดียวกันเท่านั้น ยังถูกความเห็นผิดอันเกิดขึ้นเหมือนกับมีความสำคัญนำไป^{๑๙} ทิวณินทรีย์วิปลาสมีผลสืบมาจากสัญญาวิปลาส และจิตวิปลาส เพราะบุคคลเราถ้าคิดผิดก็ย่อมเห็นผิด เมื่อเห็นผิดก็จะทำให้เกิดปรุงแต่งต่อไป จนมีความผิดตามเข้ามา ด้วยอำนาจความเห็นผิดในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา

ตัวอย่าง พกพรหม มีทิวณินทรีย์วิปลาส ดังนี้ พระพุทธรเจ้าทรงประทับเชตะวันมหาวิหารทรงตรัสถึง พกพรหมว่า พกพรหมมีทิวณินทรีย์ชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า ‘พรหมสถานนี้เที่ยง (ร่างกายนี้เที่ยง) ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แลเหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข้ออย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี’^{๒๐} พระองค์จึงทรงเสด็จไปปรากฏในพรหมโลก เมื่อพกพรหมเห็นก็ทูลเชิญและแสดงทิวณินทรีย์ความเห็นของตนในเรื่องเที่ยง ท่านผู้นิรทุกข์พรหมสถานนี้ เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แลการสลัดออกจากทุกข้ออย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี เราได้กล่าว

^{๑๗} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๑/-/๓๐๓.

^{๑๘} วคิน อินทสระ, **ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิตทราย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๙๙-๒๓๕.

^{๑๙} พ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๔๒๓.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

กับพภพพรหม ว่า ‘พภพพรหมผู้เจริญตกอยู่ในอำนาจวิชาแล้วหนอ พภพพรหมผู้เจริญตกอยู่ในอำนาจวิชาแล้ว หนอ’^{๒๑} เพราะว่าพภพพรหมกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า ‘เที่ยง’ กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืนว่า ‘ยั่งยืน’ กล่าวสิ่งที่ไม่มั่นคง ว่า ‘มั่นคง’ กล่าวสิ่งที่ไม่แข็งแรงว่า ‘แข็งแรง’ กล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนไหวไปเป็นธรรมดา ว่า ‘มีความไม่เคลื่อนไหวเป็นธรรมดา’

๒.๓ อัตตวิปลาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓.๑ อัตตวิปลาสในพระสุตตันตปิฎก

อุปาทาน โดยศัพท์ หมายถึง การยึดมั่น ถ้อยมั่น ซึ่ง อุปาทาน มี ๔ อย่าง ๑) กามูปาทาน (ความติดข้อง) ๒) ทิฏฐูปาทาน (ความเห็นผิด) ๓) สีสัพพตูปาทาน (ข้อประพฤติปฏิบัติที่ผิด) ๔) อัตตวาหุปาทาน (ความยึดถือว่าเป็นตัวตน)

กามูปาทาน (ความติดข้อง) คือ โลภะที่ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่ยินดีพอใจ ในรูปที่สวยงามๆ ขณะนั้นก็เป็นการยึดมั่นด้วยโลภะ คือ กามูปาทาน หรือ ขณะที่ชอบอาหารประเภทนี้มากๆ ก็มีความยึดมั่นด้วยโลภะ ที่พอใจในรสอาหารประเภทนั้น แต่ไม่ได้มีความเห็นผิด

ทิฏฐูปาทาน (ความเห็นผิด) คือ ขณะที่มีความเห็นผิด เกิดขึ้นประการต่างๆ เช่น มีความเห็นผิดว่า กรรมไม่มี ผลของกรรมไม่มี ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ผู้ที่จู้ติและ อุบัติไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้คนอื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด เป็นการถือโดยวิปลาส เรียกว่า ทิฏฐูปาทาน^{๒๒}

บุถุชนในโลกนี้ ย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาเป็นตน หรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน เห็นตนในเวทนา ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญา เห็นสัญญาในตน เห็นตนในสัญญา ย่อมเห็นสังขารเป็นต้น หรือเห็นตนมีสังขาร เห็นสังขารในตน เห็นตนในสังขาร ย่อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปลาส นี้เรียกว่า สักกายทิฏฐิ^{๒๓}

สีสัพพตูปาทาน คือ ข้อประพฤติปฏิบัติแล้วไม่เกิดอีก หรือ ตายแล้วก็เที่ยงแน่นอน ไปอยู่ในสถานที่เที่ยงแน่นอน เป็นต้น ขณะนั้นก็เป็นการที่ผิด อันเกิดจากความเห็นผิด อันสำคัญว่าการกระทำเช่นนี้จะทำให้บรรลุ ยกตัวอย่างเช่น การเดินกระเหย่งดังเช่นฤาษี คิดว่าเป็นหนทางบรรลุ การนอนบนตะปู ทรมาณตน สำคัญว่าเป็นหนทางบรรลุ การอาบน้ำ ล้างบาป เป็นต้น

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๘.

^{๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๘๒/๒๗๒.

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๑/๒๓๓.

บุคลุขย้อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย้อมเห็นเวทนาเป็นตน หรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน เห็นตนในเวทนา ย้อมเห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญา เห็นสัญญาในตน เห็นตนในสัญญา ย้อมเห็นสังขารเป็นตน หรือเห็นตนมีสังขาร เห็นสังขารในตน เห็นตนในสังขาร ย้อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ความผันแปรแห่งสัญญา โสณ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่วทางผิด ภาวะที่ผิด เป็นการถือโดยวิปลาส เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน^{๒๔}.

ด้วยว่ากามคุณอันเป็นส่วนที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจให้เกิดความกำหนัด แก่บุคคลผู้ไม่ได้เจริญสติจึงเห็นว่าเป็นสิ่งดีงามเห็นเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาไปมี ๕ อย่าง คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รักชกให้ใคร่พอใจให้กำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โภกฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รักชกให้ใคร่พอใจให้กำหนัดในกามคุณ ๕ ประการนี้^{๒๕} เป็นเหตุหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาสได้ด้วยอำนาจแห่งกามคุณทำให้เกิดสัญญาวิปลาสในวัตถุ ๔ ประการ ซึ่งกามคุณนั้นสามารถแผดเผาจิตใจของผู้ให้เราร้อนด้วยคิดว่า อำนาจแห่งกามคุณนี้จะนำมาซึ่งความสุข กามคุณทั้งหลายได้แก่รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่มากระทบอายตนะแล้วเกิดความพึงพอใจ เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี พึงทราบเหตุผลที่ตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมีดังต่อไปนี้ ก็ถ้าตัณหาคือ รูปตัณหา (อยากได้รูป) สัทตตัณหา (อยากได้เสียง) คันธตัณหา (อยากได้กลิ่น) รสตัณหา (อยากได้รส) โภกฐัพพตัณหา (อยากได้โภกฐัพพะ) และฉัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์)^{๒๖} จึงเกิดความอยากได้สิ่งนั้นๆ มาเป็นของตน เช่น เมื่อเห็นความงามของหญิงสาว ก็ทำให้เกิดความกำหนัด ดังกรณีของพระวังคีสะผู้บวชได้ไม่นาน ท่านสำคัญผิดในความงาม จนเกิดความทุกข์ พระอานนท์ต้องแนะนำให้มีสติอันตั้งมั่น และอบรมจิตด้วยการพิจารณาอสุภกรรมฐานเห็นความไม่ใช่ตัวตน ความเป็นทุกข์ที่เกิดจากนิเวศธรรม อันเป็นเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี อันเป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง^{๒๗} ซึ่งเป็นอุปสรรคเครื่องขวางกั้นความเจริญของสติ ไม่ให้ความเจริญในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นอุปกิเลสอันถูกจิตปรุงแต่งขึ้นมา

อัตตวาทุปาทาน คือ ความเห็นผิดที่สำคัญว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดความคิดขึ้นมาว่า มีเราจริงๆ ในขณะนี้ ขณะนั้นก็ยึดถือด้วยความเห็นเราด้วยความเห็นผิด ที่เป็นการยึดมั่นด้วยความเห็นเรา คือ อัตตวาทุปาทาน ดังนั้น อุปาทาน ๔ จึงเป็นสภาพธรรมที่เป็นโลภะ ความยินดีติดข้อง และทิวฐิที่เป็นความเห็นผิด ๒ อย่างนี้ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นเจตสิก คือ โลภะเจตสิก ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา และทิวฐิเจตสิก ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฐิ^{๒๘} สักกายทิวฐิ มีวัตถุ ๒๐^{๒๙} คือ

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๔/๒๗๒.

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๗/๑๐๔.

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐.

^{๒๗} ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๑.

^{๒๘} บ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๘.

จริง อย่างอื่นเปล่า ดั่งนี้ก็ดี นี่เป็นความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด เป็นการถือโดยอัตตวิปลาส เรียกว่า อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ^{๓๑}

อัตตวิปลาส เกิดจากอัสวกิเลส ที่หมักต้องอยู่ในชั้นสันดานของสัตว์มีวิชชาสวะ ปกปิดไม่ให้รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ทำให้ตัณหา (โลภะ) ทิฎฐิ ยึดรูปนามชั้น ๕ ให้ผิดไปจากอารมณ์ความเป็นจริง ที่เรียกว่า ทิฎฐิวิปลาส^{๓๒} อัตตทิฎฐิวิปลาส เห็นผิดว่ารูป-นามชั้น ๕ เป็นอิตตาตัวตน เมื่อทิฎฐิวิปลาสเป็นเหตุให้ยึดรูปนามชั้น ๕ ผิดไปจากความเป็นจริง แล้วทำให้จิตยึดอารมณ์ด้วยความ (รู้) ผิด เรียกว่า จิตตวิปลาส คือ อัตตจิตตวิปลาส รู้ผิดว่ารูปนาม เป็นอิตตาตัวตน เมื่อจิตตวิปลาส รู้ผิดในรูปนามชั้น ๕ แล้วทำให้เกิดสัญญาจำอารมณ์นั้นด้วยความจำผิด คือ อัตตสัญญาวิปลาส จำว่ารูปนามชั้น ๕ เป็นอิตตาตัวตน การละอิตตวิปลาสต้องอาศัยปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนาภาวนาเท่านั้นจึงจะละทำลายอิตตวิปลาสให้ดับลงได้

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ในขณะที่ญาณยังอ่อน ก็จะทำให้เกิดวิปัสสนูปกิเลสขึ้น ที่จะทำวิปัสสนาเศร้าหมอง วิปัสสนูปกิเลส ๙ ประการแรก ตั้งแต่ โอภาส ถึง อุเบกขานั้น แม้ว่าจะเกิดปรากฏขึ้นมาแล้ว ถ้านักนิตยยังไม่เข้าร่วมด้วย คือ ไม่ชอบใจ ติดใจ เพลิดเพลินไปด้วย ก็ไม่เป็นอุปกิเลส ของวิปัสสนา ต่อเมื่อยินดีพอใจอยู่ โดยเข้าใจเสียว่าตนเองสำเร็จมรรค ผลแล้ว (อิตตวิปลาส) เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งคาหกรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฎฐิ และเป็นช่องให้อกุศลธรรมเหล่าอื่น เกิดขึ้นอีกมากมาย เป็นกิเลสที่ทำให้วิปัสสนาไม่เจริญขึ้น จะไม่ก้าวหน้า จะหยุดชะงัก ทำให้ผู้ปฏิบัติหลงติดอยู่ในวิปัสสนูปกิเลสเหล่านั้น วิปัสสนูปกิเลสนี้จะเกิดขึ้นกับผู้เริ่มต้นบำเพ็ญ วิปัสสนาเท่านั้น^{๓๓} เพราะทำให้จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาหวั่นไหว และเข้าถึงสภาวะที่ไม่สามารถ บำเพ็ญความเพียรวิปัสสนาต่อไปได้ เพราะเข้าใจผิดคิดว่าตนเองสิ้นกิเลสเป็นพระอรหันต์แล้ว อันเป็นเหตุให้ได้รับความอึดอัดอั้นใจ ขาดความเพียรที่จะปฏิบัติต่อไป

ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ชั้นทั้ง ๕ ล้วนเป็นสังขาร จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตัวตน ไม่มีอิตตาหรือตัวตนแท้จริง จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราอย่างแท้จริง ล้วนเกิดขึ้นแต่เหตุปัจจัยที่มาประชุมปรุ่กัน หากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอิตตา มีตัวตนหรือเป็นของเราแท้จริงแล้วไซ้ร้มนักจะไม่เป็นไปเพื่ออาหาร ความชุ่มชื้น แปรปรวน เจ็บป่วย อันล้วนเป็นทุกข์ ถ้าเป็นของตัวตนจริงๆ แล้ว ย่อมต้องบังคับบัญชามันได้ ไม่ให้เจ็บป่วย แปรปรวน ทั้งยังจะได้ตามใจปรารถนาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ว่า ขอรูปรู ขอเวทนา ขอสัญญา ขอสังขาร ขอวิญญาณ ของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุที่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตาดังนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาหารและใครๆ ก็ไม่อาจได้ตามความปรารถนาในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่า ขอรูปรู ขอเวทนา ขอสัญญา ขอสังขาร ขอวิญญาณ ของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็สิ่งใดไม่เที่ยง

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๔๐/๒๕๙.

^{๓๒} วรรณสิทธิ ไทยะเสวี, “ตามหาแก่นธรรม”, ในปัญญาสาร, ฉบับที่ ๒๙, รวบรวมโดยมูลนิธิแนบมหานครานนท์, (กรุงเทพมหานคร: หจก ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๑.

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๑.

เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา ตัวตนของเรา^{๓๔}

สัตว์ทั้งหลายดำรงชีพอยู่อย่างวิปริต สำคัญผิดในเวทนา จิต และธรรมทั้งหลายเหล่านั้นว่า เป็นสุข เทียง และเป็นอัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ควรเข้าใจไว้ว่า พระองค์ตรัสไว้ก็เพื่อให้ละอัตตวิปลาส รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นภายใน อาศัยตนเป็นของหยาบมีลักษณะแข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้อยู่ ใสน้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่นเป็นภายใน อาศัยตน เป็นของหยาบมีลักษณะ แข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าปฐวีธาตุเป็นภายใน ก็ปฐวีธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด ปฐวีธาตุนั้นเป็นปฐวีธาตุเหมือนกัน ปฐวีธาตุนั้น นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา^{๓๕}

อาโปธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็น ภายใน อาศัยตน เป็นอาโป มีลักษณะเอิบอาบอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมน้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็นภายใน อาศัยตน เป็นอาโปมีลักษณะเอิบอาบ อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าอาโปธาตุเป็นภายใน ก็ อาโปธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดี อันใด อาโปธาตุนั้นเป็นอาโปธาตุเหมือนกัน อาโปธาตุนั้น นั่น ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา^{๓๖}

เตโชธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตน เป็นเตโช มีลักษณะร้อนอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกาย ให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลุ่ม ให้อยู่ไปโดย ชอบ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็นภายในอาศัยตน เป็นเตโช มีลักษณะร้อน อันกรรมและกิเลสเข้าไป ยึดมั่น นี้เราเรียกว่าเตโชธาตุ เป็นภายใน ก็เตโชธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด เตโชธาตุนั้น เป็นเตโชธาตุเหมือนกัน เตโชธาตุนั้น นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา^{๓๗}

วาโยธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ก็วาโยธาตุเป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตน เป็นวาโย มีลักษณะพัดไปมาอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลง เบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็น ภายใน อาศัยตนเป็นวาโย พัดไปมา อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าวาโยธาตุเป็นภายใน ก็วาโยธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดี อันใด วาโยธาตุนั้นเป็นวาโยธาตุเหมือนกัน วาโยธาตุนั้น นั่น ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา^{๓๘}

^{๓๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๒๙.

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๖/๑๒๗.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘.

อากาศธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี อากาศธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตนเป็นอากาศ มีลักษณะว่างอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องคอสำหรับกินอาหารที่กินที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลุ่ม และช่องสำหรับถ่ายอาหารที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลุ่ม ออกเบื้องล่างหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่นเป็นภายใน อาศัยตน เป็นอากาศ มีลักษณะว่าง ไม่ทึบ มีลักษณะไม่ทึบเป็นช่อง มีลักษณะเป็นช่อง อันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้อง เป็นภายใน อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าอากาศธาตุ เป็นภายใน ก็อากาศธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด อากาศธาตุนั้น เป็นอากาศธาตุเหมือนกัน อากาศธาตุนั้น นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่ตนของเรา^{๓๙}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฐิธูอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นอัตตาของเรา” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีรูป เมื่อมีเวทนา เมื่อมีสัญญา เมื่อมีสังขาร เมื่อมีวิญญาณ เพราะถือมั่นรูป เพราะถือมั่นเวทนา เพราะถือมั่นสัญญา เพราะถือมั่นสังขาร เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นรูป เพราะยึดมั่นเวทนา เพราะยึดมั่นสัญญา เพราะยึดมั่นสังขาร เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดความเข้าใจว่า นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นอัตตาของเรา^{๔๐}

ความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรือทิฐิวิปลลานั้น ถือว่าเป็นทิฐูปาทานอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อมีความเห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง เป็นต้น ย่อมเกิดความยึดมั่นอย่างนั้น เช่น เมื่อเห็นผิด (ทิฐิวิปลลัส) ว่าร่างกายเป็นตัวตน เป็นตัวเรา ตัวเขา (อัตตวาทุปาทาน) เมื่อเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่งาม ว่าเป็นของงาม ย่อมยึดมั่นในความงามนั้น (กามูปาทาน) และเมื่อเห็นสังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยง ว่าเป็นของเที่ยง และเห็นผิดในสังขารทั้งหลายที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุขย่อมจะหาทางปฏิบัติเพื่อทำให้ตัวเองเสพเสวยความสุขนั้นตลอดไป (สัลลพทุปาทาน) ทั้งนี้ย่อมขัดแย้งกับกฎไตรลักษณ์โดยสิ้นเชิง เพราะตามกฎของไตรลักษณ์สรรพสิ่งล้วนเป็นอนัตตาขึ้นชื่อว่าซันธห้าแล้ว ทั้งที่เป็น อดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบละเอียด เลวหรือประณีต ไกลใกล้ก็ตาม ควรพิจารณาตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา^{๔๑} แม้ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น

ทิฐิ คือ ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิทฤษฎีอุดมการณ์ต่างๆ มีความหมายอยู่หลายนัยใช้ได้ทั้งฝ่ายดีฝ่ายไม่ดีและความหมายกลางๆ โดยมีได้ระบุว่าดีหรือไม่ดีคือไม่ชี้ชัดลงไปว่าถูกหรือผิด ถ้าอยู่ในฐานะที่เป็นกิเลสกลุ่มปัญญาธรรม คือตณหา ทิฐิ มานะก็จะหมายถึงความเห็นผิด ทิฐิ เป็นกิเลสที่ประกอบอยู่ในกลุ่มของปัญญาธรรม ทิฐิในปัญญาธรรมฝ่ายที่ผิดไปจากความถูกต้องหรือความจริงซึ่งเป็นเหตุแห่งความเนิ่นช้า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส ทางผัสสาตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตณหา เมื่อมีตณหาความทุกข์ต่างๆ จึงปรากฏ ทิฐิเป็นพระสูตรสำคัญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก และเป็นการแสดงความสำคัญของความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ทรงตรัสเกี่ยวกับทิฐิไว้อีกว่า ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือวิปริต ความถือวิปลาส

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๘/๑๒๙.

^{๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๐๗/๒๘๐.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑.

ความถ้อยผิด ความถ้อยในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริง เห็นปานนี้เป็นความเห็นผิดที่ทำให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายวนเวียนเนิ่นช้าในวัฏฏะ^{๔๒}

เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิถิยาทำลาย เป็นเหตุให้มัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง^{๔๓} เพราะถูกราคะและโทสะปกคลุม ถูกอวิชชาหุ้มห่อ ยืนดิ้นรนที่น่ารัก มีจิตซัดส่าย สำคัญผิด หมายรู้ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร ไม่มีความเกษมจากโยคะ ประสบกับความเกิดและความตาย ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ

๒.๓.๒ อัตตวิปลาสในพระอภิธรรมปิฎก

บุุคคลในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอรียเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรียเจ้าไม่ได้ ผึกฝนในธรรมของพระอรียเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ผึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาเป็นตน หรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน เห็นตนในเวทนา ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญา เห็นสัญญาในตน เห็นตนในสัญญา ย่อมเห็นสังขารเป็นตน หรือเห็นตนมีสังขาร เห็นสังขารในตน เห็นตนในสังขาร ย่อมเห็นวิญญานเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาน เห็นวิญญานในตน เห็นตนในวิญญาน ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถ้อยผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยอัตตวิปลาส^{๔๔} มีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่า อัตตวาทุพาทาน

อัตตวิปลาสเกิดเนื่องจากมีสัญญาวิปลาสเป็นเหตุ ที่เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่คิดว่ารู้ ความรู้สึกนึกคิดเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ถูกรู้หรือสิ่งที่เกิดขึ้น สภาวะที่แสดงออกของทฤษฎีวิปลาสเราแยกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. รูปบัญญัติ คือ สิ่งที่เรามองเห็นกัน เรียกกันไปต่างๆ นานา ทั้งที่ไม่มีชีวิตจิตใจครอง และมีชีวิตจิตใจครอง เช่น คนผู้หญิง คนผู้ชาย ก็มีชื่อต่างกันออกไป สัตว์ต่างๆ ตัวผู้ ตัวเมีย ก็มีชื่อเรียกกันต่างๆ กันไป ต้นไม้แต่ละชนิด ทั้งที่ยืนต้นและล้มลุก ก็มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป รวมถึงพื้นดิน ภูเขา ห้วยน้ำ ลำคลองเป็นต้น เหล่านี้เป็นรูปโดยบัญญัติ^{๔๕}

๒. รูปปรมาณ คือ รูปที่มีอยู่จริงๆ โดยสภาวะ โดยธรรมชาติ ผู้ที่ได้ศึกษา ได้เรียนรู้ ได้กระทบ ได้สัมผัสจะมีความรู้สึกเหมือนกันหมด^{๔๖}

รูปธรรม คือ สภาวะของรูป ส่วนนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน รูปทั้งหมด เมื่อกกล่าวโดยหัวข้อแล้วแบ่งได้เป็น ๕ นัยคือ

นัยที่ ๑ รูปสมุทเทส เป็นการกล่าวถึงรูปโดยสังเขป หรือโดยย่อ พอให้ทราบถึงลักษณะ ของรูปแต่ละรูปตามนัยแห่งปรมาณธรรม

นัยที่ ๒ รูปวิภาค เป็นการแสดงรูปธรรมว่าจำแนกได้เป็นส่วนๆ เป็นคู่ ๆ

^{๔๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๗๔/๔๙๔.

^{๔๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๐/๘๒.

^{๔๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๘๘/๔๘๖.

^{๔๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๖/๑/๒/๘๙๙.

^{๔๖} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๘๐/๔/๑/๗๒.

นัยที่ ๓ รูปสมมุติฐาน เป็นการแสดงถึงสมมุติฐานของรูปปรมาณู แต่ละรูปว่าเกิดจากอะไร
 นัยที่ ๔ รูปกลาป เป็นการแสดงถึง รูปปรมาณู ที่เกิดรวมกันเป็นกลุ่มๆ เป็นหมวดๆ
 เป็น ปรมาณู

นัยที่ ๕ รูปวัตติกมะ เป็นการแสดงลำดับการเกิดดับ หรือแสดงความเป็นไปของรูป
 ปรมาณู ตั้งแต่เกิดจนตาย

๒.๔ อัตตวิปลาสในทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

พระดร.ภททันตะ อาสภมหาเถระ ได้อธิบายว่า การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานทั้งในระดับ
 ต้น ระดับกลาง และระดับสูง เป็นวิธีการที่ละเอียดอ่อนในทุกขั้นตอนของการพัฒนาจิตของมนุษย์ สิ่ง
 ที่สำคัญยิ่งก็คือต้องหาวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ ความสามารถอย่างแท้จริง วิปัสสนากัมมัฏฐานมีคุณ
 อนันต์ เป็นหนทางไปสู่ความพ้นทุกข์ สามารถถอนวิปลาสของมนุษย์ ซึ่งเป็นความคลาดเคลื่อน ความ
 แปรปรวนไปจากสภาวะความเป็นจริง คือ ความจำผิดไปจากความเป็นจริงเนื่องจากศุนย์ความทรงจำ
 ของมนุษย์เสื่อมเสียไป ทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงข้ามกับความเป็นจริง เกิดความเข้าใจผิด สำคัญผิดว่า
 บัญญัติเป็นปรมาณู ปรมาณูเป็นบัญญัติ ของจริงเป็นของปลอม ของปลอมเป็นของจริง สิ่งผิด
 กลายเป็นถูก สิ่งที่ถูกกลายเป็นผิด สติสำคัญไปตามสัญญา ทำให้การกำหนดอาการ ตลอดจน
 ความรู้สึกคลาดเคลื่อนหรือแปรปรวนไปจากสภาพความเป็นจริง^{๔๗}

มหาสิสยาตออธิบายไว้ว่า การเห็นประจักษ์รูปนามที่เกิดดับอย่างรวดเร็วทางทวาร ๖
 เหมือนใช้คมมีดตัดลูกฟักหรือหั่นมะเขือเทศให้ขาดเพียงครั้งเดียว ญาณนี้เป็นปัญญาที่รู้เห็นลักษณะ
 ของรูปนามอย่างชัดเจน และเข้าใจพระไตรลักษณ์ของรูปนามได้อีกด้วยโดยมิได้ใคร่ครวญ ตามที่เคย
 ได้ยินมา แต่เป็นการรู้เห็นโดยประจักษ์จากโลกทัศน์ภายในกายตน ทำให้ผู้ปฏิบัติ เข้าใจผิดว่าเป็น
 นิพพาน หรือทำให้อินดีพอใจ (นิกันติ) ส่งผลให้การเจริญสติไม่ต่อเนื่องและรูปนามไม่ชัดเจน จัดเป็น
 อัตตวิปลาสแม้วิปัสสนูปกิเลสที่เหลือก็เช่นกัน^{๔๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุอันแล รูป เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น อดีต ปัจจุบัน อนาคต ทั้งภายในและภายนอก หยาบหรือ
 ละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันถูกต้อง
 ตามที่มันเป็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่มัน นั่นไม่ใช่อดีต ตัวตนของเรา^{๔๙}

ความรู้คลาดเคลื่อน ความรู้ที่ผันแปรผิดพลาดจากความเป็นจริง ความรู้คลาดเคลื่อนชั้น
 พื้นฐาน ที่นำไปสู่ความเข้าใจผิด หลงผิด การลวงตัวเอง วางใจ วางท่าที่ ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง
 ต่อโลก ต่อชีวิต ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และเครื่องกีดกันขัดขวางบังตาไม่ให้มองเห็นสัจจะภาวะ สัญญา

^{๔๗} พระอาจารย์ ดร. ภททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถระ อัครมหาเถระ อัครมหาเถระ อัครมหาเถระ, จตตารุ สติปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๔๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระคันธสาราภิวังศ์ แปล, (นครปฐม: หจก. ซีไอโอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๖.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, หน้า ๖๙.

วิปัสสนา จิตวิปัสสนา ทิณฺณวิปัสสนา ในสิ่งมิใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน วิปัสสนาเหล่านี้ เป็นอุปสรรคต่อการฝึกอบรมเจริญปัญญา และก็เป็นเป้าหมายของการฝึกอบรมปัญญาที่จะกำจัดมันเสีย การพัฒนาความรู้ และเจริญปัญญา ช่วยแก้ไขบรรเทา และกำจัดอัตตวิปัสสนาได้^{๕๐}

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ กล่าวว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กำหนดพิจารณาให้รู้สิ่งที่เป็นรูป-นาม โดยความเป็นปรมาณูจะ ขึ้นต้นต้องพิจารณาให้เห็นรูป-นามก่อน แล้วกำหนดดูจนเห็นปัจจัยที่ให้เกิดรูป-นาม ต่อจากนั้นจึงเพ่งให้เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า รูป-นามมีลักษณะที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจชอบไม่ได้ เมื่อเพ่งจนเห็นไตรลักษณ์ ก็จะได้ละความเห็นผิด เข้าใจผิด จำผิด ว่ารูป-นามเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ตลอดจนว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม การเห็นผิดเข้าใจผิดเช่นนี้เรียกว่า วิปัสสนา^{๕๑} คือเป็นสิ่งที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

หลวงปู่ศุข พรหมปญฺโญ วัดสะแก สอนว่าอย่ายินดียินร้าย และอย่าโน้มใจเชื่อในนิมิตที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังปฏิบัติธรรม ผลของการปฏิบัติวิถัดกันที่การละโลก โกรธ หลง มิใช่การเห็นนิมิตนั้น นี้ การเห็นจะเป็นประโยชน์ต่อเมื่อเชื่อมโยงมาสู่การปฏิบัติเพื่อชำระกิเลสของตนเอง หากจะเป็นอะไร ก็จะเป็นไปเองตามสภาวะธรรม โดยที่ไม่เสี่ยงเข้าไปยึดมั่นถือมั่นให้กิเลสอุปทานเข้าครอบงำได้ง่ายๆ จิตที่เป็นสัมมาสมาธิ ต้องมีภาวะรู้ตื่น เบิกบาน มิใช่ซึมกระเทือหรือฟุ้ง รวบรวมต้องมีสติเป็นบาทฐาน และมีปัญญาเป็นตัวต่อยอด มิใช่สมาธิเพื่อสมาธิ จนกลายเป็นความดำดิ่งเข้าไปในโลกส่วนตัว แล้วสุดท้ายก็หลงทาง ไม่รู้ทำไปเพื่ออะไร หรือหลงยึดถือไปว่าตนวิเศษวิโสกว่าคนอื่น^{๕๒}

นางสาวภาวีนีย์ บุณยวรรณ กล่าวว่าวิปัสสนาเป็นอนุสตรธรรมที่ต้องละ เป็นเป้าหมายหลักในการทำลายให้สิ้นซึ่งกองทุกข์ เพราะปุถุชนทุกคนมีวิปัสสนาอยู่แล้วเป็นฐานเดิม อันสืบเนื่องมาจากอวิชชา ถ้าละวิปัสสนาได้ไม่หมดก็ไม่สามารถพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง^{๕๓}

บุษกร เมธางกู อุตตวิปัสสนา เรามีความเข้าใจผิดเห็นผิดว่าชีวิตนี้เป็นเรา เป็นของๆ เรา เป็นตัวตน คน สัตว์ แท้ที่จริงประกอบด้วยรูปนามขันธ์ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งประชุมกันเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดจึงเป็นเรื่องสำคัญที่เราจะต้องศึกษาในพระอภิธรรม เราก็จะเห็นได้ว่า ชีวิตที่เราแสนรัก ที่เราหลงยึด แท้ที่จริงเป็นอะไรกันแน่ รูปนี้ เรานึกว่าเป็นเราคนเดียวแท้ที่จริงไม่ใช่ มันเกิดขึ้นจากดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รสโอชา มาประชุมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เรียกว่า ฆนสัญญา แล้วทำให้เราหลงว่าเป็นเรา เป็นเราคนเดียวหนึ่ง เป็นเราคนเดียวอนันต์

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ เอกสารประกอบการสอน, **วิชาสติปัฏฐานภาวนา**, (นครปฐม: หจก. ซี เอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔.

^{๕๒} หลวงปู่ศุข พรหมปญฺโญข, **ตามรอยธรรม ย้ารอยครู**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คิว พรินท์แมเนจ เม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๙.

^{๕๓} นางสาวภาวีนีย์ บุณยวรรณ, “การศึกษาอาการวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติกรรมฐาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัลฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๘.

ที่จริงเป็นการประชุมของรูปต่างๆ ที่เรายื่นมือไปได้ ทักทายใครได้ โบกมืออภักดิ์มือเรียกใครได้ ก็ เพราะว่ามีรูปควรแก่การงาน คือ วิการรูป ^{๕๔}

เพราะมิได้มันสิการความแยกย่อยออกเป็นธาตุต่างๆ ก็ถูก ขณะ คือความเป็นแห่ง เป็น ก้อน เป็นกลุ่ม เป็นอัน เป็นมวยหรือเป็นหน่วยรวม ปิดบังไว้ อนัตตลักษณะจึงไม่ปรากฏ สิ่งทั้งหลาย ที่เรียกชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนเกิดจากเอาส่วนประกอบทั้งหลายมารวมปรุงแต่งขึ้น เมื่อแยกย่อย ส่วนประกอบเหล่านั้นออกไปแล้ว สิ่งที่เป็นหน่วยรวมเรียกชื่ออย่างนั้นๆ ก็ไม่มี โดยทั่วไป มนุษย์ มองไม่เห็น ความจริงนั้นเพราะถูกขณสัญญาคือความจำหมายหรือความสำคัญหลายเป็นหน่วยรวม คอยปิดบังไว้ เข้ากับคำกล่าวอย่างชาวบ้านว่า เห็นเสื้อแต่ไม่เห็นผ้า เห็นแต่ตุ๊กตามองไม่เห็นเนื้อเยื่อ คือคนที่ไม่ได้คิดไม่ได้ พิจารณาบางทีก็ถูกภาพตัวตนของเสื้อปิดบังตาหลอกไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อผ้าที่ ปรุงแต่งขึ้นเป็นรูปเสื้อนั้น ซึ่งว่าที่จริงผ้าตัวเองก็ไม่มี มีแต่เส้นด้ายมากมายที่มาเรียงกันเข้าตาม ระเบียบ ถ้าแยกด้ายทั้งหมดออกจากกัน ผ้าตัวเองก็ไม่มี หรือเด็กที่มองเห็นแต่รูปตุ๊กตา เพราะถูกภาพ ตัวตนของตุ๊กตาปิดบังหลอกตาไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อเยื่อเป็นสาระที่แท้จริงของตัวตุ๊กตานั้น เมื่อจับเอา แต่ตัวจริง ก็มีแต่เนื้อเยื่อ หามิตุ๊กตาไม่ แม้เนื้อเยื่อ นั้นเองก็เกิดจากส่วนผสมต่างๆ มาปรุงแต่งขึ้นต่อๆ กันมา ขณสัญญา ย่อมบังอนัตตลักษณะไว้ในทำนองแห่งตัวอย่างง่ายๆ ที่ได้ยกมากล่าวไว้นี้ เมื่อใช้ อุปกรณ์หรือวิธีการที่ถูกต้องมาวิเคราะห์มันสิการเห็นความแยกย่อยออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ จึงจะ ประจักษ์ในความมิใช่ตัวตน มองเห็นว่าเป็นอนัตตา

การที่เราไม่เห็นรูปนาม อันเป็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือไตรลักษณ์ ได้โดยง่ายนั้น เพราะมีธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นปิดบังไว้ ธรรมที่ปิดบังไม่ให้เห็นความจริงของอนัตตา คือ ขณสัญญา ปิดบังอนัตตา คือการที่เข้าไปรวมกับขันธ ๕ หรือรูปนามอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน จึงทำให้เราเข้าใจว่า เป็นก้อนเป็นแห่ง และสำคัญว่า มีสาระแก่สารในขันธทั้ง ๕ หรือรูปนามที่รวมอยู่ด้วยกัน ขณะที่เห็น ครั้งหนึ่งได้ยินครั้งหนึ่งเพียงขณะจิตเดียวขันธ ๕ หรือรูปนามก็ร่วมกันทุกขณะอย่างรวดเร็ว และดับ อย่างรวดเร็วด้วย จึงทำให้เราไม่สามารถที่จะเห็นความแยกกันของรูปแต่ละรูป นามแต่ละนาม และไม่สามารถที่จะให้รูปนามกระจายออกไปเป็นสัดเป็นส่วน หรือไม่สามารถจะเห็นรูปนามนั้นเป็นคนละ อย่างได้ เมื่อเราไม่สามารถจะกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือขณสัญญาให้แยกออกจากกันได้เรา ไม่มีโอกาสที่จะเห็นอนัตตา เมื่อไม่เห็นอนัตตา วิปัสสลาส ที่เรียกว่า อตตวิปัสสลาส คือความสำคัญว่าเป็น ตัว เป็นตน หรือเป็นเรา ก็จะต้องเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยแก่ตัณหา ทำให้ความปรารถนา เป็นว่าเป็นของดี เป็นว่ามีตัวตน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำลายสิ่งที่ปิดบังอนัตตานี้ให้หมดไป เมื่อสิ่งที่ปิดบัง ถูกทำลายแล้วอตตวิปัสสลาส ซึ่งเป็นผล เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เมื่อเหตุหมดไป อตตวิปัสสลาสซึ่งเป็นผลก็ หมดไปเองอนัตตลักษณะ คือ อนัตตานี้ เป็นความสำคัญในพระพุทธศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาหรือ ลัทธิอื่นๆ นั้นล้วนต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นประธาน หรือมีของที่เที่ยงแท้ หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นเครื่อง ยึดถืออย่างน้อยก็สิ่งหนึ่งมีฉะนั้น ก็จะไม่มื่ออะไรเป็นใหญ่เป็นประธาน หรืออำนาจแต่ในทาง พระพุทธศาสนาสอนให้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ไม่มีใครมีอำนาจไม่ได้อยู่ในอำนาจ ของใคร และไม่มีใครสามารถจะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจได้ นี่เป็นลักษณะของอนัตตา ข้อปฏิบัติที่

^{๕๔} บุชกร เมธางกูร, มุขนิธินิธิธรรมมุขนิธิ เสบียงทาง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~sprapant/Buddhism/carry.html>. [๑๗ สิงหาคม ๒๕๖๐]

จะทำให้เกิดวิปัสสนาภาวนา หรือเป็นไตรลักษณ์ได้นั้นก็คือ จะต้องทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์นี้เสียก่อน ถ้าไม่สามารถทำลายเครื่องปิดบังให้หมดไปก็ไม่มีโอกาสที่จะเห็นไตรลักษณ์ได้^{๕๕}

สรุปได้ว่า เพราะเข้าใจคลาดเคลื่อนไปว่า ชีวิตนี้เป็นของเรา เป็นตัว เป็นตน แท้ที่จริงรูปนามขันธ์ ๕ ประชุมกันคราวแล้วก็ทิ้งไปแยกจากกันไป มีการเปลี่ยนแปลงไป ไม่สามารถสั่งการบังคับบัญชาได้เลย เข้าไปยึดมั่นอยู่อย่างนี้นำมาซึ่งความทุกข์

๒.๕ สาเหตุของการเกิดอัตตวิปลาส

เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าถึงความหมายและความสำคัญของอัตตวิปลาสแล้วว่า เป็นเหตุนำมาซึ่ง โทษอันยิ่งใหญ่ที่ขัดขวางหนทางแห่งความพ้นทุกข์และยังเพิ่มพูนอกุศลธรรมให้มากขึ้นไปอีก จึงต้องศึกษาสาเหตุของการเกิดวิปลาสต่อไป ซึ่งจะมีสาเหตุหลายประการ เช่น นิรวรณ ๕ ความพอใจในกาม การไม่กำหนดรู้ทุกข์ การยึดถือ การไม่พิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย มีรายละเอียดดังนี้

๒.๕.๑ นิรวรณ ๕

นิรวรณ ธรรมอันเป็นเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี อันประกอบไปด้วย กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา^{๕๖} เป็นสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใช้งานไม่ได้ ไม่ประภัสสร มีความฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นเพื่อความสิ้นไปของอาสวะ ล้วนเป็นเหตุให้เกิด อัตตวิปลาส^{๕๗} โคปกโมคคัลลานสูตร ได้อธิบายลักษณะของสภาพจิตที่ถูกนิรวรณครอบงำ ดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑) มีใจถูกกามราคะกุ่มรุ่ม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรม ที่สลัดกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อจินตนาการ ทำกามราคะเท่านั้นไว้ภายใน

๒) มีใจถูกพยาบาทกุ่มรุ่ม ถูกพยาบาทครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง ธรรม ที่สลัดพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่งหมกมุ่น จดจ่อจินตนาการ ทำพยาบาท เท่านั้นไว้ภายใน

๓) มีใจถูกถีนมิทธะกุ่มรุ่ม ถูกถีนมิทธะครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรม ที่สลัดถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วบุคคลนั้นจึงเพ่งหมกมุ่นจดจ่อจินตนาการทำถีนมิทธะเท่านั้นไว้ภายใน

๔) มีใจถูกอุทธัจจะกุกกุจจะกุ่มรุ่ม ถูกอุทธัจจะกุกกุจจะครอบงำอยู่และ ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดอุทธัจจะกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อจินตนาการ ทำอุทธัจจะกุกกุจจะเท่านั้นไว้ภายใน

๕) มีใจถูกวิจิกิจฉากุ่มรุ่ม ถูกวิจิกิจฉา ครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง ธรรมที่สลัดวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำวิจิกิจฉาเท่านั้นไว้

^{๕๕} นายวรรณสิทธิ ไททยะเสวี, พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์ หจก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๐.

^{๕๖} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗.

^{๕๗} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมื่อดุสิต, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘.

ภายใน^{๕๘} อรรถกถาปรมัตถโคตติกา โมหสูตร ว่า สัตว์ทั้งหลายถูกนิวรรณ์ครอบงำปกคลุมหุ้มห่อให้มีดีมีชั่วไม่ให้เพื่อจะรู้ เพื่อจะเห็น เพื่อจะแทงตลอดซึ่งสภาวธรรมทั้งหลาย เพราะสภาวธรรมถูกปกปิด ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในสงสารอันหาเบื้องต้นไม่ได้ และในภพใหญ่บ่อย ตลอดกัปอันกำหนดไม่ได้ โดยประการทั้งปวง ด้วยการเกิดแล้วเกิดอีก^{๕๙} อันเป็นการก่อให้เกิดจิตตวิปลาสและทัญญูวิปลาส

สรุปได้ว่า นิวรรณ์ทั้ง ๕ เป็นเหตุให้เกิดอัตตวิปลาส แต่นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้จะครอบงำจิตให้หมกมุ่นอยู่ในกิเลส ขวางกั้นจิตก่อให้เกิดความทุกข์ ทำให้ไม่รู้ถึงความจริง จึงเป็นเหตุก่อให้เกิดการเข้าใจผิดเข้าไปยึดมั่นถือมั่น (อัตตวิปลาส)

๒.๕.๒ ความพอใจในกาม

กามคุณ คือ ส่วนที่น่าปรารถนาน่าใคร่พอใจ มี ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย เป็นเหตุหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาส เพราะอำนาจแห่งกามคุณทำให้เกิดอัตตวิปลาสใน วัตถุประสงค์ ๔ ประการ กามคุณสามารถแผดเผาจิตใจให้เร่าร้อน เพราะคิดว่าจะนำมาซึ่งความสุข กามคุณ ทั้งหลาย ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่มากระทบอายตนะแล้วเกิดความพึงพอใจ จึงเกิดความอยากได้เป็นเจ้าของ เช่น ความงาม ก็ทำให้เกิดความกำหนัด ตั้งกรณีของพระวงศ์สะผู้บวชได้ไม่นาน ท่านสำคัญผิด (สัญญาวิปลาส) ในความงามจนเป็นทุกข์ พระอานนท์ต้องแนะนำให้มีสติตั้งมั่นอบรมจิต ด้วยอสุภกรรมฐาน เห็นความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ตัวตน พระพุทธองค์ตรัสถึงอำนาจแห่งกามคุณไว้ใน มาตาปุตตสูตรว่า บุคคลสนทนากับ เพชฌฆาตก็ดี สนทนากับปีศาจก็ดี ถูกต้องอสรพิษที่กัดแล้วตายก็ดี ก็ยังไม่ร้ายแรงเท่าการสนทนาสองต่อสองกับมาตุคามเลย สตรีทั้งหลาย ย่อมผูกพันบุรุษผู้ลุ่มหลง ด้วยการมองดู การหัวเราะ การนุ่งห่ม ไม่เรียบร้อย และการพูดอ่อนหวาน มาตุคามนี้มีใช้จะผูกพันเพียงแค่นี้ แม้นตายไปแล้วฟองขึ้น ก็ยังผูกพันได้ กามคุณ ๕ นี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะ ซึ่งนำเร็นรมย์ใจ ย่อมปรากฏในรูปสตรี เหล่าชนผู้ถูกกาโมหะ (ห้วงน้ำ คือกาม) พัดไม่กำหนดรู้กาม ย่อมมีกาล (แห่งวิภูฏะ) คติและภพน้อยภพใหญ่ในวิภูฏะสงสารเป็นเบื้องหน้า^{๖๐}

พระธรรมธีรราชหมานี่ ได้กล่าวถึงโทษแห่งกามไว้ว่า กามมีโทษมาก มีทุกข์มาก มีความสุขน้อยนิดเดียว พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนของ ๑๐ อย่าง คือ ๑) เปรียบเหมือนร่างกระดูก เพราะมีความยินดีน้อย แต่มีโทษมาก มีทุกข์มาก ๒) เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เพราะเป็นของสาธารณ ๓) เปรียบเหมือนคบเพลิง เพราะยังความ ทุกข์ให้ลุกขึ้น ให้ตั้งขึ้น และเผาสัตว์โลกให้เดือดร้อน ไม่มีที่สิ้นสุด ๔) เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เพราะร้อนยิ่งนัก ๕) เปรียบเหมือนความฝัน เพราะปรากฏนิดหน่อย ๖) เปรียบเหมือนของขอยืม เพราะเป็นไปชั่วคราว ๗) เปรียบเหมือนผลไม้ เพราะหล่นง่าย แตกง่าย ๘) เปรียบเหมือนดาบ และของมีคม เพราะบาดคน ตัดคน เปียดเบียนคนให้ได้รับทุกข์ต่างๆ ๙) เปรียบเหมือน หอกและดาบ หลาวต่างๆ เพราะแทงคนให้บาดเจ็บรวดร้าวทั้งภายในและภายนอก ๑๐) เปรียบเหมือนหัวงูเห่า เพราะเป็นของมีภัยเฉพาะหน้า^{๖๑}

^{๕๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๔/๙๔.

^{๕๙} ขุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๑๐๕.

^{๖๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖.

^{๖๑} พระธรรมธีรราชหมานี่ (โชค ญาณสิทธิ), **เพชรในดวงใจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

วคิน อินทสระ ได้ย่อความพระไตรปิฎกถึงอำนาจของกามคุณไว้ว่า เราไม่เห็นรูปใด เสียงใด กลิ่น รส และโผฏฐัพพะใด จะเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ความ โคร่ มัวเมา ผูกพัน หมกมุ่น ทำอันตรายแก่การบรรลุนิพพานที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม เหมือนรูป เสียง เป็นต้น ของหญิงเลย สัตว์ทั้งหลายกำหนด ยินดี ตัดใจ หมกมุ่น พัวพันอยู่ในรูป โผฏฐัพพะของหญิง ตกอยู่ใต้อำนาจรูป เป็นต้น แห่งหญิงจึงเศร้าโศกตลอดกาลนาน ธรรมดาสตรีนั้น เดินอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี นั่ง นอน นอนหลับ หัวเราะ พุด ขับร้อง ร้องไห้ บวมขึ้นก็ดี ตายแล้วก็ดี ก็ ครอบงำจิตของบุรุษได้ เมื่อกล่าวโดยชอบก็ควรกล่าวว่า มาตุคามนี้เอง เป็นบ่วงโดยรอบแห่งมาร^{๖๒}

สรุปได้ว่า ความพอใจในกาม คือการเข้าไปยินดีพอใจ ชอบใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าชอบใจอันจัดว่าเป็นบ่วงแห่งมาร ก่อให้เกิดอัตตวิปลาสได้นั่นเอง

๒.๕.๓ การไม่กำหนดรู้ทุกข์

การไม่กำหนดรู้ทุกข์ เป็นเหตุให้บุคคลทั้งหลายไม่รู้สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ไม่สามารถรู้ได้ว่าการดับทุกข์ และหนทางที่จะดับทุกข์ ไม่สามารถรู้ได้ในอริยสัจ ๔ ล้วนทำให้เกิดภพชาติไม่มีที่สิ้นสุด จึงเป็นเหตุให้เกิดอัตตวิปลาส การไม่กำหนดรู้ความทุกข์เป็น สาเหตุของอัตตวิปลาส ถ้าไม่กำหนดรู้ความทุกข์ที่เกิดขึ้น

๒.๕.๔ การยึดถือในตัณหาและทิฐิ

การยึดถือในตัณหาและทิฐิ คุหฺฏฐกฺสูตตนิทเทส ได้แสดงถึงความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจใน ๒ ลักษณะ คือ ด้วยอำนาจในตัณหาและทิฐิ ที่เป็นสิ่งนำมาซึ่งอัตตวิปลาส ความว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้ตั้งนรณอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา เหมือนฝูงปลาในน้ำ น้อยสิ้นกระแสนแล้ว นรชนเห็นโทษนี้แล้วก็ยาก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย พึงประพลติไม่ยึดถือ ว่าเป็นของเรา ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฐิ^{๖๓}

อรรถกถาสัทธัมมปชโชติกกา อธิบายไว้ว่า ตัณหา คือ ความใคร่ ความยินดี ความติดใจ ความคล้อยไป ความเพติดเพลิน ความใฝ่รักความเพติดเพลิน ความติดใครแห่งจิต เป็นต้น ความกระหายอยากในสิ่งที่ให้เวทนา หรือกระหายอยากในอารมณ์ที่ชอบใจ ทิฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิด ทิฐิมีความสำคัญด้วยอำนาจตัณหา และมีความสำคัญด้วยอำนาจทิฐิเอง^{๖๔} ตัณหากับทิฐิ เป็นองค์ธรรมต่างกันแต่ใกล้ชิด อยู่ในชุดเดียวกัน อิงอาศัยกัน เมื่อเห็นว่าเป็นอย่างไร ก็อยากได้ อย่างนั้น เมื่ออยากได้อย่างไร ก็จะเห็นจะมองให้เป็นอย่างนั้น โดยเฉพาะในเมื่อปฏิบัติต่อสิ่งที่ไม่รู้ ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดปรุงแต่ง^{๖๕}

ตัณหาและทิฐิ เป็นบาปธรรม เป็นเครื่องเนิ่นช้า ทำให้ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ เป็นเหตุแห่งอัตตวิปลาส ความว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็น

^{๖๒} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒, หน้า ๖๙.

^{๖๓} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๘-๕๙.

^{๖๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/-/๓๗.

^{๖๕} ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๒๙๖.

เครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะด้วยมันตา อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้านั้นแหละ ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็น เครื่องเนิ่นช้า คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทวิฏฐิ รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา คือ ความไม่รู้ ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ความถือตัว ความไม่ละอาย ความไม่เกรงกลัว ความฟุ้งซ่าน นี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทวิฏฐิ คือ อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทธัจจะนี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทวิฏฐิ^{๖๖}

ทวิฏฐิยังเป็นปัจจัยให้ เกิดออตตวิปลาส ที่มีผลมาจากผัสสะ ความว่า ผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสอารมณ์ที่มากระทบ เช่น ตากระทบกับรูป หรือตาเห็นรูป เรียกว่า จักขุสัมผัสเป็นต้น ผัสสะ ได้แก่ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (สัมผัสทางหู) ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย) มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ) อธิวจนสัมผัส (สัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร) ปฏิมสัมผัส (สัมผัสแห่งการกระทบใจ) สุขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา) ทุกขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา) อทุกขมสุขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา) ผัสสะที่เป็นกุศล ผัสสะที่เป็นอกุศล ผัสสะที่เป็นอัพยาทุกต ผัสสะที่เป็นกามาวจร ผัสสะที่เป็นรูปาวจร ผัสสะที่เป็นอรูปาวจร สญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อัปปณิหิตผัสสะ ผัสสะที่เป็นโลกิยะ ผัสสะที่เป็น โลกุตตระ ผัสสะที่เป็นอดีต ผัสสะที่เป็นอนาคต ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้องเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ผัสสะ^{๖๗}

สรุปความได้ว่า ตัณหาและทวิฏฐิ เป็นบาปธรรม เป็นเครื่องเนิ่นช้า ทำให้ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ เป็นเหตุแห่งออตตวิปลาส ที่มีผลมาจากผัสสะ

๒.๕.๕ การไม่พิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย

อโยนิโสมนสิการ คือ การไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมจะเกิดกามคุณเบียดเบียนได้ง่าย จิตมีนิวรณ์คือเกิดความฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เช่น กรณีของพระสีหาเถรี ที่เกิดกามราคะเบียดเบียน ได้กล่าวภาสิตว่า เมื่อก่อนเราได้ถูกกามราคะเบียดเบียน มีจิตฟุ้งซ่านบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เพราะไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถูกกิเลสกลุ่มรุ่ม มักเข้าใจกามว่าสวยงาม ตกอยู่ในอำนาจราคะ จึงไม่ได้ ความสงบจิต ผอมเหลือง และมีผิวพรรณไม่ผ่องใส ประพฤติ (พรหมจรรย์) อยู่ ๗ ปี มีแต่ทุกข์ ไม่ได้ความสุขทั้งกลางวันและกลางคืน^{๖๘} การที่ไม่ได้สดับรับฟังคำสอน ไม่ศึกษา ทำให้ขาดการพิจารณาได้ทำให้เกิดการยึดออตตา อย่างเหนียวแน่น ดังพุทธพจน์ ว่า เพราะจิตนี้ ถูกรัดไว้ด้วยตัณหา ยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นสิ่งที่ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ยึดมั่นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นออตตาของเรา’ ตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้^{๖๙} การไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมจะเกิดกามคุณเบียดเบียนได้ง่าย จิตมีนิวรณ์คือเกิดความฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้

^{๖๖} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๔๑๒.

^{๖๗} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓.

^{๖๘} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๗๗-๗๙/๕๖๘.

^{๖๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๑๗.

สรุป ความยึดมั่นถือมั่น ยินดีพอใจในรูปนาม รวมทั้งกิเลสทั้งหลาย เพราะไม่พิจารณาไตร่ตรอง ธรรมนั่นเอง จึงเข้าไปยึดมั่นถือมั่น (อัตตวิปลาส) ในสิ่งไหนก็ทุกข์เพราะสิ่งนั้น

๒.๖ โทษของอัตตวิปลาส

พุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่ขัดขวางมิให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องนั้น ก็คือ วิปลาส ความเห็นคลาดเคลื่อนไม่ตรงตามความเป็นจริง มีชื่อเรียกในทางธรรมว่า วิปลาส โดยความวิปลาสนี้ คือ สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในสภาวะที่ไม่ใช่ตัวตนว่าตัวตน ซึ่งความวิปลาสนี้มีอยู่ในผู้ที่ เป็นปุถุชน เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้ต้องวนเวียนอยู่ใน วัฏสงสาร ๓๑ ภพภูมิ ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ^{๗๐} เป็นอุปสรรคมาขัดขวางปิดบังดวงปัญญา ไม่ให้เห็นถึงความเป็นจริงผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อาจจะหลงเดินทางผิด โดยการยึดถือเอาความวิเศษมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้น ว่าเป็นสิ่งวิเศษคือมรรคผลนิพพาน วิปัสสนุกิเลส^{๗๑} มีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ คือ โภกาส ญาน ปีติ ปัสสทธิ สุข อธิโมกข์ ปคคาหะ อပ္ภุชานะ อุกเขขา และนิกันติ แท้ที่จริง สิ่งทั้งปวงดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นของดีที่อยู่ และก็เกิดจากความประณีตของจิต ความจริงแล้ววิปัสสนุกิเลส ตั้งแต่โภกาสถึงอุเบกขาเป็นเรื่องดีสำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพราะจะเกิดขึ้นเมื่อเริ่มเข้าสู่เส้นทางวิปัสสนาภาวนา และจะเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ประกอบความเพียร ผู้เริ่มต้นบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาแล้วเท่านั้น จึงเป็นสัญญาณให้ผู้ปฏิบัติได้ทราบว่าได้เข้าสู่หนทางสายวิปัสสนาภาวนา ยกเว้นนิกันติที่มาทำให้วิปัสสนุกิเลสทั้ง ๙ นี้ วิปลาสไปนิกันติ ความใคร่ บางทีก็มีความใคร่ในนิมิตต่างๆ เช่น นั่งไปเห็นพระพุทธรูป เห็นเจดีย์ ก็อยากเห็นอีก หายไปแล้วก็อยากเห็นอีก แล้วนั่งก้มมัญฐานไป เห็นพ่อเห็นแม่ที่ตายไปแล้วก็อยากเห็นอีก หายไปแล้วก็อยากเห็นอีก เกิดความสำคัญเชื่องม่นอย่างสนิทว่าตนเองได้บรรลุอรหัตผล หากผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้ ประสบและยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นจริงเป็นจังก็ย่อมจะเป็นโทษแก่วิปัสสนาภาวนาและยังสามารถทำให้เกิดอัตตวิปลาสต่างๆ จนต้องเสียผู้เสียคนไปก็ได้ เป็นวิกลจริต แม้บางครั้งจะมีอาการคล้ายคลึงคนบ้า

วิปลาสทำให้บุคคลข้องอยู่ในวัฏฏะ คือต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น ทำให้จิตเกี่ยวพันกับนิวรณ์ เป็นเหตุให้ความดีเกิดขึ้นได้ยาก ทำให้ทิฏฐิวิบัติ มีความเห็นที่ผิดทำให้ไม่สามารถหลุดออกไปจากวัฏฏะ ทำให้เกิดความหลง แม้แต่เป็นพระอรหันต์ก็ยังเกิดการหลงลืมได้

ทุกข์เกิดจากการปรุงแต่งของใจ ทุกข์ทางใจนี้ส่วนหนึ่งมีทุกข์ทางกายเป็นสิ่งเร้าให้เกิด เช่น เมื่อได้รับบาดเจ็บหรือป่วยไข้ขึ้นมาทำให้เกิดทุกข์ทางกายขึ้นแล้ว ต่อมาก็เกิดความกังวลใจ ความหวาดกลัวขึ้นมาอีกว่าอาจจะรักษาไม่หาย อาจจะต้องสูญเสียอวัยวะไป หรืออาจจะต้องถึงตาย ซึ่งความกังวลความหวาดกลัวเหล่านี้จะก่อให้เกิดทุกข์ทางใจขึ้นมา ทุกข์ทางใจอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีทุกข์ทางกายเป็นต้นเหตุ เช่น ความทุกข์จากการประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ ความทุกข์จากการพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่พอใจ ทุกข์จากการไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนา ทุกข์จากความโกรธความขัดเคืองใจ ทุกข์จากความกลัว ทุกข์จากความกังวลใจ ความคับแค้นใจ ทุกข์จากความกลัวว่าความสุขที่มีอยู่จะต้องหมดไป ทุกข์จากความกลัวความทุกข์ยากลำบากที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต ทุกข์จากการ

^{๗๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๖/๔๐๐.

^{๗๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), *วรรณกรรมไทย เรื่องวิมุตติธรรมาลี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๐), หน้า ๒๘๐.

กลัวความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ เสื่อมสรรเสริญ และทุกข์ทางใจอื่นๆ อีกนับไม่ถ้วนทุกข์ทางใจทั้งหมดล้วนมีต้นเหตุมาจากความโลภ ความโกรธ และความยึดมั่นถือมั่น สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นฝ่ายรูปธรรมหรือนามธรรม ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายวัตถุหรือฝ่ายจิตใจก็ตาม ถ้าเราไปยึดมั่นถือมั่นเข้าแล้วก็ล้วนนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะยึดว่าเป็นเรา เป็นของของเรา เป็นตัวเป็นตนของเรา ยึดว่าเป็นเขา เป็นของของเขา ยึดว่าเป็นสิ่งที่เราชอบใจ เป็นสิ่งที่เราไม่ชอบใจ ยึดว่าเป็นคนที่เคยทำร้ายเรา เคยด่าเรา ยึดว่าเป็นญาติพี่น้อง เป็นศัตรู เป็นครูอาจารย์ เป็นผู้ที่เราเคารพนับถือ ยึดว่าเป็นนาย เป็นบ่าว เป็นเพื่อน เป็นหน้าที่การงาน

ไม่มีสิ่งใดเลยที่ยึดมั่นถือมั่นแล้วจะไม่นำทุกข์มาให้ แม้แต่ยึดในบุญกุศล ความดี มรรค ผล นิพพาน ก็ตามที่ (อริยบุคคลนั้นไม่ยึดในรูปนามทั้งหลาย ไม่ยินดีในการเกิดก็จริง แต่ก็ได้ยึดมั่นในมรรค ผล นิพพาน) เพราะการยึดในสิ่งที่เราไม่ชอบใจก็ย่อมจะทำให้เกิดความขัดเคืองใจ โกรธ ไม่พอใจ คับแค้นใจ กลัว พุดง่าย ๆ ก็คือเป็นต้นเหตุของความทุกข์จากความโกรธนั่นเองครับ ส่วนการยึดในสิ่งที่เราชอบใจก็จะทำให้เกิดทุกข์อันมีต้นเหตุมาจากความโลภ นอกจากนี้ยังจะทำให้เกิดทุกข์จากความกลัวการพลัดพรากสูญเสียสิ่งเหล่านั้นไป ทุกข์จากการต้องคอยทูลถนอม บำรุงรักษา เก็บรักษาไว้ ต้องคอยปกป้อง ห่วงใย ต้องคอยดูแลเอาใจใส่ไม่เป็นอิสระ และถ้าต้องสูญเสียสิ่งเหล่านั้นไปก็จะยิ่งเป็นทุกข์ขึ้นไปอีกมากมายนัก ส่วนการยึดในบุญนั้นก็ต้องเป็นทุกข์จากการรอคอยว่าเมื่อไรผลบุญถึงจะตอบสนอง ยึดในบารมีก็เป็นทุกข์กลัวกรรมจะตามสนอง กล่าวโดยย่อก็คือ เพราะการเข้าไปยึดมั่นถือมั่น (อัตตวิปลาส) ในสิ่งไหนก็ทุกข์เพราะสิ่งนั้น

๒.๖ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาถึงความหมายของอัตตวิปลาส หมายถึง ความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิด คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในสภาพของไตรลักษณ์ อันเป็นไปในส่วนจิต และเจตสิก ๓ ประการ คือ สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส และทิวฐีวิปลาสนั้น และเป็นไปในส่วนของวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ จะเห็นได้ว่า ช่วงที่สัญญาวิปลาสนั้น เป็นช่วงที่อภัสสญาณกำลังทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งถ้าหยุดอยู่แค่ช่วงนี้ก็จะเป็น สัญญาวิปลาสในเรื่องไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน และสัญญาจะขึ้นไปสู่ทิวฐิหรือความคิดเห็น โดยในช่วงที่ทิวฐิทำงานอย่างเต็มที่ มีฉันทิวฐิจะนำไปคือเป็นทิวฐิวิปลาสในเรื่องไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ทั้งนี้ทิวฐิวิปลาสนั้นจะเป็นไปในจิตอัน ประกอบด้วยทิวฐิวิปลาส นั่นคือจิตก็ต้องกวัดแกว่ง (จิตวิปลาสในเรื่องไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน) ไปด้วย การให้ผล (หรือให้โทษ) ของทิวฐิวิปลาสนั้นจะมากที่สุด ส่วนจิตวิปลาสนั้นจะรองลงมา และสัญญาวิปลาสให้โทษน้อยที่สุด เท่ากับ หากสมมุติด้วยการหยุดวิปลาสไว้ได้แค่ในช่วงการทำงาน ของจิต คือ คิด (วิปลาส) ก็จะทำให้ผลให้โทษน้อยกว่าการคิดเห็นวิปลาสซึ่งเป็นการจับ การยึดถือความ คิดเห็น การลงความคิดเห็นว่าเป็นของตนทั้งนี้ ลักษณะการทำงาน อัตตวิปลาส

สาเหตุที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาส คือราคะ ความเห็นแก่ความสุขในกามคุณ นิเวศน์ ๕ กามคุณ ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ ความยึดถือด้วยตัณหาและทิวฐิ รากเหง้าแห่งธรรม เหตุแห่งทิวฐิที่เกิดจากผัสสะ การไม่กำหนดรู้ทุกข์ ความรัก และขันธ ๕ ที่ประกอบด้วย ตัณหาและทิวฐิ ตามความเป็นจริง เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาส

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส

การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส เป็นการศึกษาตามหลักธรรมที่เป็นคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อละวิปลาสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งการปฏิบัติเพื่อละวิปลาส อันเป็นความรู้เห็นคลาดเคลื่อน ความรู้ความเข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงมี ๓ ระดับ คือ ๑) สัญญาวิปลาส ๒) จิตตวิปลาส และ ๓) ทัศนวิปลาส วิปลาส ๓ ประการนี้ ทำให้เห็นความจริงคลาดเคลื่อนใน ๔ ด้าน คือ ๑) วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒) วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๓) วิปลาสในสิ่งที่ไม่มิตัวตนว่ามีตัวตน ๔) วิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ๔ ด้านนี้ แสดงให้เห็นถึงลักษณะของความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่เป็นเครื่องผูกมัดทั้งหลายไว้กับภพให้ได้รับทุกข์นานัปประการที่ต้องหมุนวนอยู่ในวัฏฏะทุกข์ และในสารนิพนธ์นี้มุ่งศึกษาในหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส อันเป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในความไม่มีตัวตนว่ามีตัวตน เพื่อให้เกิดความเข้าใจให้กระจ่างชัดผู้วิจัยจึงได้เรียงลำดับการศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส

๓.๒ วิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอรรถวิปลาส

วิปัสสนาภาวนาคือการเจริญปัญญา เข้าไปเห็นแจ้งเป็นพิเศษในสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริงที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน^๑ ความเห็นแจ้งตามเป็นจริงที่ปรากฏที่เรียกว่าวิปัสสนานี้ย่อมมีหลักการ และวิธีปฏิบัติเพื่อละอรรถวิปลาส ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนามีความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีสำนวนหลากหลายด้วยกัน แต่ความหมายโดยสรุป คือ การเห็นสรรพสิ่งด้วยปัญญา จนสามารถทำอาสวะกิเลสทุกอย่างให้หมดสิ้นไป เช่น ญาณทัสสนะตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ก็ถือว่าเป็น วิปัสสนาภาวนา^๒ การรู้ชัดตามความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเป็นเครื่องสลัดออก ก็ชื่อว่า เป็นการ ปฏิบัติ

^๑ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถร), อริยวงศ์ปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^๒ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕.

วิปัสสนาภาวนา หรือแม้แต่การรู้ตามความเป็นจริงในอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ก็จัดว่าเป็นความหมายของวิปัสสนาภาวนา^๓

พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนว่า “วิปัสสนาปัญญากรรมฐาน ทำให้ปัญญารุ่งเรืองและละ อวิชชา ความไม่รู้เสียได้”^๔ หมายถึง ปัญญาที่สามารถรู้ถอนตนขึ้นจากหล่มคือกิเลสต่างๆ มี หมักหมมพัวพันกันอยู่ในตนและเป็นเหตุแห่งความทุกข์เสียได้เป็นปริโยสาน ถ้าว่าโดยหน้าที่หรือกิจ แล้ว วิปัสสนาปัญญา มีหน้าที่คือการขจัดความมืด คือ โมหะ ความหลง หรือความไม่เข้าใจในสภาพ ปกติคือการเกิดดับแห่งรูปนามทั้งปวง สัตว์ทั้งหลายแต่บรรดาที่เห็นผิด เห็นว่าสัตว์เที่ยงโลกเที่ยง มีความผาสุกสนุกสบาย เห็นว่าเป็นตนของแห่งตนนั้น เพราะอาศัยโมหะปิดบังกำบัง ต้องอาศัย วิปัสสนาปัญญา วิปัสสนาปัญญาเกิดแล้วในกาลใด ก็ทำให้สำเร็จกิจคือขจัดความมืดได้ในกาลนั้น ดังที่ พระพุทธองค์แสดงไว้โดยสรุปว่า “เมื่อใด อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ ขอนี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์”^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาภาวนาไว้ว่า วิปัสสนาภาวนา คือความเห็นแจ้ง เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอน ความหลงผิดรู้ ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันเป็น^๖

พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาภาวนาว่า รู้แจ้ง รู้ วิเศษ หรือ เห็นแจ้ง เห็นวิเศษ อันเป็นชื่อของปัญญา ความหมายอย่างย่อๆ ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรคผล นิพพานเป็นต้น ความหมายอย่างกลาง ได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้ง ซึ่งวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิเป็นต้น ความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งวิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณะญาณเป็นปริโยสาน^๗

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) ได้ให้ความหมายวิปัสสนาภาวนาไว้ว่า การที่ผู้เห็นภัยใน วัฏสงสารมีชีวิตปลอดโปร่ง ยินดีอยู่ในเสนาสนะอันสงบแล้ว ตั้งสติกำหนดความสิ้นไปและความเสื่อม ไปของอัฐภาพคือรูปนาม เจริญวิปัสสนาโดยการกระทำอันไม่ขาดสาย จนกระทั่งได้บรรลุพระ อรหัตผลดังนี้ ชื่อว่าวิปัสสนาฐานะ คือการปฏิบัติวิปัสสนา^๘

สยาตอภัททันตวิโรจนะ ได้ให้ความหมายของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่า การมีสติ กำหนดรู้เท่าทัน รูปนาม อารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นและปรากฏชัด โดยไม่จำกัด ไม่ แยกแยะว่าเป็น อารมณ์ที่ดี หรืออารมณ์ที่ไม่ดี แต่กำหนดรู้ไปตามธรรมชาติที่มีอยู่จริง เป็นอยู่จริง หากไม่กำหนดรู้ จิต

^๓ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒.

^๔ อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^๕ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๙/๑๑๘.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๓.

^๗ พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ), **วิปัสสนาญาณโสภณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^๘ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), **วิปัสสนาที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

ก็จะเกิดแปรปรวนไปตามอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ ดังนั้นเพื่อให้ โลภะ โทสะ โมหะ มีโอกาสเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องพากเพียรให้จิตที่กำหนดรู้ จดจ่อและตั้ง มั่นอยู่ที่อารมณ์กรรมฐาน^๙

ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาภาวนาว่า วิปัสสนาภาวนามีอารมณ์เป็นปรมัตถ์ กล่าวคือในขั้นต้นผู้ปฏิบัติจะเห็นสภาวะหรือ ปรากฏการณ์ใดๆ ทางจิต เช่น ปิติ โอภาส หรือ นิमितและสัญญาณเป็นต้น โดยชัดแจ้งตามสภาวะ และในที่สุดจะต้องเห็นสังขารหรือรูปนามโดยอาการของไตรลักษณ์กล่าวคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีอัตตา ไม่งาม ซึ่งเป็นการเห็นแจ่มแจ้งด้วยตนเองในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการรู้ ประจักษ์ด้วยตนเอง^{๑๐}

ศรีศากยอโศก ได้ให้ความหมายของ วิปัสสนาภาวนา ว่า การอบรมจิตให้เป็นอริยกุศล อันมีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นเบื้องหน้า เพื่อความตั้งมั่นแห่งกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม โดยอาศัยสัมมาสมาธิอันบังเกิดขึ้นจากการปฏิบัติและองค์ธรรมอื่นเพื่อการบังเกิดขึ้นของปัญญาญาณเครื่องรู้เห็นความจริงแห่งอริยสัจ หรือวิชา เรียกความรู้แจ้งแห่งจิตเยี่ยงนี้ว่า วิปัสสนาแห่งจิต^{๑๑}

สรุปความหมายของวิปัสสนาภาวนาได้ว่า ความรู้แจ้งเห็นสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน ด้วยการมีสติเป็นเครื่องมือ ในการใช้ปัญญาพิจารณา เพื่อให้เห็นรูปนามในสภาวะของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันเป็นไปเพื่อการกำจัดวิปลาสนั้นเอง

๓.๑.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ก็คือการปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นทางเดียวที่จะนำไปสู่มรรคผลได้ และเพื่อทำให้เกิดภาวนามยปัญญา สามารถเห็นรูปนามเป็นพิเศษ โดยอาการต่างๆ ซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจของไตรลักษณ์ ตามพระพุทธดำรัสไว้ว่า “อภิกขเว มคโค สตตทานวิสุทธียา โสกปริเทวานสมตักกมมาย ทุกขโทมนสสานอตถกมมาย ฌายสสุ อธิคมาย นิพพานสสุ สจฉิกิริยาย ยทิตทจตตารโ สติปัฏฐานา”^{๑๒} แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสภะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพานทาง นี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๓}

สติปัฏฐาน ๔ พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยรวมที่นิคมชาวกรุงกัมมาสัมมะ แต่ก่อนหน้านั้น พระองค์ทรงแสดงมาตั้งแต่ทรงเริ่มประกาศพระศาสนา คือการแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นต้น เพียงแต่มีได้รวบรวมเป็นหมวดหมู่เท่านั้น ทรงแสดงตามอรรถาจารย์ และนิสัยของบุคคลผู้ฟังและน ไปปฏิบัตินั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความ

^๙ สยาดอกัททันตวิโรจนะ, **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๗), หน้า ๔๔.

^{๑๐} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนาภิรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๑๑} ศรีศากยอโศก, **กรรมฐานและมานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๕.

^{๑๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗., ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๗/๑๒๓.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

บริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงไสกะและ ปรีทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๔}

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หรือการปฏิบัติสติปัฏฐาน เพื่อทำลายสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ สารานุกรมพระพุทธศาสนา ให้ความหมายสติปัฏฐานไว้ว่า เป็นชื่อของสติที่เป็นที่ตั้ง ประธานของกุศลธรรมที่สัตว์ทำได้ด้วย ภาว วาจา ใจ กล่าวโดยลักษณะ คือ ระลึกรู้ซึ่งอารมณ์แล้วก็เป็นอย่างเดียว อาศัยอารมณ์ที่จะพึงระลึกรู้ต่าง ๆ กัน จึงเป็น ๔ คือ กายานุปัสสนา พิจารณาเห็น ร่างกายเป็นอารมณ์ เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นซึ่งเวทนาเป็นอารมณ์ จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นซึ่งจิตเป็นอารมณ์ อัมมานุปัสสนา พิจารณาเห็นซึ่งธรรมเป็นอารมณ์ ผู้เจริญสติปัฏฐาน พึงกำหนด พิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม ตามอารมณ์เป็นที่สบาย พิจารณาตามความเป็นจริง หาได้แต่เพียงบริกรรมอย่างเดียว ไม่ เพื่อเป็นหนทางที่จะให้ผู้ปฏิบัติออกจากสังสารทุกข์ ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานต่อไป^{๑๕}

ดังนั้นสติปัฏฐาน เป็นการตามระลึกอารมณ์ปรมาตถ์ (รูป-นาม) ที่เกิดขึ้นตามฐาน ผู้ใดที่มีการปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักของสติปัฏฐาน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนาปัญญา อันเป็นปัญญาที่เข้าถึงสภาวะธรรมของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ในที่สุด ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ สามารถทำลายวิปลาสธรรม ๔ ประการได้ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจำเป็นต้องศึกษาสาเหตุของการเกิดของวิปัสสนาภาวนา ตัวของวิปัสสนาภาวนา กล่าวโดยเฉพาะวิสุทธิ ประเภทของวิปัสสนาภาวนา และอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา ดังได้จะขยายความวิจัยสืบไป

๓.๑.๓ เหตุเกิดของวิปัสสนาภาวนา

การที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ต้องปฏิบัติให้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ เป็นผู้ที่มีจิตบริสุทธิ์ด้วยสมาธิเสียก่อน จึงควรที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นได้ ถ้าเป็นผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ไม่มีสมาธิ มีจิตฟุ้งซ่านอยู่แล้ว ก็เป็นผู้อภัพ ไม่ควรที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นเลย เพราะศีลและสมาธิเป็นเหตุแรงกล้าให้เกิดวิปัสสนาภาวนานั้นๆ ความบริสุทธิ์เป็นเหตุเกิดวิปัสสนาภาวนาเรียกว่า วิสุทธิ แปลว่า ความบริสุทธิ์ การรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตามความเหมาะสมแก่ฐานะของตน เช่น ชรลาวาสควรรักษานิจศีล หรือ ศีล ๕ ให้สมบูรณ์ สำหรับภิกษุนั้นควรรักษาศีล ๔ ให้บริบูรณ์ จัดเป็น สีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ แห่งศีล ความบริสุทธิ์ หมายความว่า การชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุจุดเป้าหมายคือ สีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีล คือ การรักษาศีลตามภูมิขั้นต้นของตนให้บริสุทธิ์และให้เป็นที่ไปเพื่อเกิดสมาธิ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือการฝึกรวมจิตจนบังคับเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา

อนึ่ง ธรรมที่เป็นรากเหง้า เป็นเหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนาภาวนานั้น พระธรรมวิสุทธิกวี ได้กล่าวไว้ว่า มีอยู่ ๒ ชนิดคือ เหตุใกล้ และเหตุไกล^{๑๖} เหตุใกล้ ได้แก่ สมาธิ หมายความว่า ถ้าใคร

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๕} สุเขาว์ พลอยชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๒.

^{๑๖} จิตตวณโณ ภิกขุ, วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๒.

วิปัสสนาภาวนาแล้วเกิดได้สมาธิ แสดงว่าคนนั้น เป็นผู้ใกล้ชิดต่อการเข้าถึงวิปัสสนาภาวนา หรือเป็นผู้สามารถทำวิปัสสนาภาวนาให้เจริญขึ้นได้ สมาธิจึงเป็นเหตุใกล้ที่สุด เหตุใกล้ ได้แก่ ศิล หมายความว่า ใครก็ตามแต่ ถ้าต้องการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้ได้ ผลสำเร็จหรือผลสูงสุด จำต้องมีศีลสมบูรณ์ เพราะศีลเป็นเหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนาภาวนาเหมือนกัน แต่ไกลออกไปน้อยกว่าสมาธิ ศิลกับสมาธิ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาหรือวิปัสสนา เพราะวิปัสสนาปัญญา นั้นจะเกิดได้ก็ต้องอาศัยศีลที่เป็นภูมิของตนสมบูรณ์ และมีสมาธิขั้นขณิกะ หรืออุปจารสมาธิมาเป็น ภาวฐาน มิฉะนั้น วิปัสสนาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะยังขาดเหตุให้วิปัสสนาเกิด ดังนั้น รากเหง้าเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนาภาวนานั้น คือ สីลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ ของศีล จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของจิต คือ ขณิกสมาธิ และอุปจารสมาธิ วิสุทธิทั้ง ๒ นี้เป็นรากเหง้า เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ จึงได้ขยายเรื่องศีลวิสุทธิ และจิตต วิสุทธิต่อไป

๑) **ศีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีล หมายถึงเจตนาที่ไม่ล่วงละเมิด อันเป็นไปในความสำรวมอินทรีย์ ในที่นี้เพื่อเป็นฐานของจิตวิสุทธิ จึงกล่าวไว้เฉพาะปารีสุทธิศีล คือศีลที่นำมาซึ่งความบริสุทธิ์ อันได้แก่ปาติโมกข์สังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวปารีสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล ดังต่อไปนี้ คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค ให้ความหมายของศีลไว้ดังนี้ เจตนา เจตสิก ความสำรวม ความไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีล ศีลจึงเป็นที่รวมแห่งความสำรวม ความไม่ล่วงละเมิด เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะสำรวมและไม่ล่วงละเมิดนั้น ศีลย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปัสสัทธิ เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเฟื้อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแหวดล้อม เพื่อความสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบือนหน้าโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมแห่งศีล ดังกล่าวนี้นี้ ชื่อว่าอริศีล^{๓๗}

พระธรรมเมธาภรณ์ ได้ให้ความหมายของความหมดจดแห่งศีล คือการจะรักษาศีลให้สมบูรณ์ตามควรแก่ฐานะของตน เช่น เป็นชาวบ้านก็รักษาศีล ๕ หรืออาชีวะมีภุชศีล เป็นสามเณรก็รักษาศีล ๑๐ ตามฐานะของตนให้สมบูรณ์ ในที่นี้จะพึงกล่าวถึงศีลของบรรพชิตเป็นหลัก ว่าด้วยปารีสุทธิศีล

(๑) ปาติโมกข์สังวรศีล ศีลว่าด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ คือการเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม และทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยมารยาทและโคจร (การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ไม่ล่วงละเมิดที่เกิดทางกายและเกิดทางวาจา เป็นผู้ประกอบด้วยสังวร ยังอัตภาพให้เป็นไปอยู่^{๓๘}

การสำรวมในปาติโมกข์ การที่มิทักมิล่วงละเมิดในสิกขาบททั้งหลาย มีความสำรวมระวางตลอดเวลา ยิ่งก่อให้เกิดอินทรีย์สังวรตามมาด้วย ในบรรดาสิกขาบทมาในปาติโมกข์ เมื่อประพฤติตาม

^{๓๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙-๔๑/๖๐-๖๒.

^{๓๘} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

อยู่ย่อมมีอานิสงส์ส่งผลต่อเนื่องถึงปาริสุทธิทั้งหลาย หากไม่สำรวมในปาติโมกข์ย่อมส่งผลต่อปาริสุทธิของอื่นเช่นกัน

(๒) อินทริยสังวรศีล ศีลว่าด้วยการสำรวมอินทริย์ พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า ภิกษุชื่อว่าคัมภรชวาทารในอินทริย์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ คือ มองภาพรวมโดยไม่พิจารณาลงไป ในรายละเอียด เช่นมองว่า รูปนั้นสวย รูปนี้ไม่สวย ไม่แยกถือ คือมองแยกพิจารณาเป็นส่วนๆ ไป เช่น ตาสวย แต่จมูกไม่สวย ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทริย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะ เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคือ อภิขณาและโหมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทริย์ ถึงความ สำรวมในจักขุนทริย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ตมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้อง โภจรัฎฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รัฐธรรมารมณด้วยใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวม ในมโนทริย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะ เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคือ อภิขณาและโหมนัส ครอบงำได้ จึงรักษามโนทริย์ ถึงความสำรวมในมโนทริย์ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวม อินทริย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน^{๑๙}

อินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ คือ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะถ้าไม่สำรวม ระวัง ย่อมก่อผลให้เกิดอกุศลเข้าครอบงำได้ง่าย ดังนั้นเพื่อป้องกันอกุศลเข้าครอบงำจึงต้องมีการระวัง อยู่เสมอ

(๓) อาชีวาปาริสุทธิศีล ศีลว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ พึงเว้นจากการประทุษร้ายตระกูล และไม่ประกอบ การเลี้ยงชีพที่ทุจริต มีการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็น ต้น ด้วยการหลอกลวง การพูดเลาะเล็ม การกระทำนิมิต การด่าแข่ง การแสวงหาลาภด้วยลาภ^{๒๐} อาชีพที่บริสุทธิ์ย่อมยังประโยชน์ ไม่ต้องระแวงภัย ไม่ต้องกังวล กับปัจจัยลาภทั้งหลาย ทำให้สามารถที่จะตัดกังวลได้ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็จะเจริญรุดหน้าได้ง่าย ตรงกันข้ามหากไม่ ดำรงอยู่ในการบริสุทธิ์ มีการประกอบอบเนสนา เป็นต้น จะให้การสำรวมในปาติโมกข์และอินทริยสังวรพร่องลงมาได้เหมือนกัน

(๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลว่าด้วยการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตาม ความหมาย และประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา ดังที่พระองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวรเพียงเพื่อป้องกัน ความหนาว ความ ร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียง เพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิด ความละอาย ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉัน บิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อ ประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่ เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทริย์เป็นไป เพื่อบำบัด ความหิว เพื่อ อนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่าโดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และ จักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดย ผาสุกจักมี แก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอย เสนาสนะเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัส

^{๑๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒.

^{๒๐} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕.

แห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้วใช้สอยศิลาบัจฉัยเภสัชบริหาร เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิด จากอาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุดซึ่งเมื่อเธอไม่ใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะไม่เกิดขึ้นเมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความ เร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้^{๒๑}

ดังนั้น การพิจารณาต้องใช้ปัญญาพิจารณาในการใช้บัจฉัย ๔ หากไม่พิจารณาย่อมเป็นไปได้เพื่อค้นหา เมื่อได้แล้วก็อยากได้อีก ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล และอาชีวะปาริสุทธิศีลได้อีกด้วย ธรรมเป็นเหตุเกื้อกูลต่อปาริสุทธิศีล ประกอบด้วยศรัทธา สติ วิริยะ ปัญญา อันหมายถึง การทำให้ปาริสุทธิศีลบริบูรณ์พร้อมมากยิ่งขึ้น ศรัทธาเป็นเหตุให้ปาติโมกขสังวรศีลสำเร็จ กล่าวคือ ปาติโมกขสังวรศีล มีศรัทธาเป็นเหตุ ให้สำเร็จ เพราะการบัญญัติสิกขาบท เป็นเหตุเกินวิสัยของสาวก มีการทรงห้ามการขบถบัญญัติสิกขาบท พึงสมทานตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น ไม่กระทำความอาลัยแม้ในชีวิต พึงทำปาติโมกขสังวร นี้ให้สำเร็จด้วยศรัทธา คราหนึ่งทรงเห็น “พระราหุลผู้มีปัญญารักษาตน สมบูรณ์ด้วยศีล ดุจนก ต้อยตีวิดรักษาฟองไข่ ดุจจามรีรักษาขนหาง ฉะนั้น”^{๒๒} อรรถกถาวิสุทธิธรรมวิลาส อธิบายว่า “ผู้มี ปัญญาไม่ประมาทรักษาศีลเหมือนนกต้อยตีวิดรักษาฟองไข่ คือลูก จามรีรักษาขนหาง หมายความว่า จะสละแม้ชีวิต ไม่ทำลายศีล รักษาไว้เหมือนจามรีรักษาขนหาง ไม่ตั้งขนหางเพราะกลัวขาด ย่อมเสียชีวิตทีเดียว”^{๒๓}

สติเป็นเหตุให้อินทริยสังวรศีลสำเร็จ อินทริยสังวรศีลนั้น มีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะอินทริยทั้งหลายที่ตั้งมั่นอยู่ด้วยสติแล้ว เป็นสภาพอันบาปธรรมทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้น จะพึงร่วไหลเข้าไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น บุคคลพึงระลึกถึงอาทิตตปริยายสูตรมีอาทิ ว่า “...บุคคลแห่งจักขุนทรียด้วย หลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลูกโซน โชติช่วงยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไม่ประเสริฐเลย...”^{๒๔} คัมภีร์วิสุทธิธรรม อธิบายว่า พึงทำอินทริยสังวรศีลนี้ให้สำเร็จ เป็นอย่างดีด้วยสติเกิด ถ้าอินทริยสังวรศีลอันภิกษุทำไม่สำเร็จไซ้ ปาติโมกขสังวรศีลก็เป็นอันพลอย ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นานไปด้วย อนึ่ง ภิกษุไม่ทำให้อินทริยสังวรศีลสำเร็จนี้ ย่อมถูกพวกโจรคือ กิเลสปล้นเอาได้ เหมือนบ้านที่เปิดประตูทิ้งไว้ย่อมจะถูกพวกโจรขโมยเอาได้ ฉะนั้น อนึ่ง หากราคะ ร่วไหลไปสู่จิตของภิกษุนั้นได้ เหมือนฝนร่วรดเรือนที่มุงไม่ดี ฉะนั้น^{๒๕}

คัมภีร์วิสุทธิธรรม อธิบายถึงวิริยะเป็นเหตุให้อาชีวะปาริสุทธิศีลสำเร็จ อาชีวะปาริสุทธิศีล มีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะวิริยะปรารถนาโดยชอบแล้วเป็นการประหานมิฉฉาอาชีวะ เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงละอเนสนาคือการแสวงหาอันไม่สมควรอันไม่เหมาะสมแล้ว เสพอยู่ซึ่งบัจฉัยอันบริสุทธิ์ หลีกเว้นอยู่ซึ่งบัจฉัยอันไม่บริสุทธิ์ เหมือนหลักเว้นจากอสรพิษร้ายทั้งหลาย พึงทำอาชีวะปาริสุทธิศีลให้

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

^{๒๒} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓/๑๑๓.

^{๒๓} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/-/๓๘.

^{๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๑.

^{๒๕} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิธรรม, หน้า ๕๔.

สำเร็จด้วยวิธียะ ด้วยการแสวงหาโดยชอบมีการเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น ดังนั้นนักพรตผู้มีวิจรรณญาณ บวชแล้วด้วยศรัทธา แม้แต่คิดก็อย่าให้เกิดในอนาถา พึงชำระอาชีวะให้บริสุทธิ์เกิด ปัญญาเป็นเหตุ ให้ปัจจัยสันนิสสิตศีลสำเร็จ ปัจจัยสันนิสสิตศีล มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะผู้มีปัญญามองเห็น โทษและอนิสงส์ของปัจจัยทั้งหลายได้ เพราะเหตุนี้ในภิกษุพึงละความ กำหนดยินดีในปัจจัยแล้ว พิจารณาปัจจัยทั้งหลายอันเกิดขึ้นโดยธรรมสมาธิด้วยวิธีที่ได้ พรรณนามาแล้วจึงบริโภค การ พิจารณาปัจจัยทั้งหลายมี ๒ อย่างคือ พิจารณาในเวลารับ และ พิจารณาในเวลาบริโภค ปัจจัย ทั้งหลายมีจิวร เป็นต้น ที่ซึ่งได้พิจารณาด้วยสามารถแห่งความเป็นธาตุหรือความเป็นของปฏิภูม แม้ใน เวลารับแล้วเก็บไว้ เมื่อภิกษุบริโภคเลยจากเวลารับนั้น ไป การบริโภคก็หาโทษมิได้เลย การบริโภคแม้ ในเวลาบริโภคก็หาโทษมิได้เหมือนกัน^{๒๖}

ดังนั้นการจะรักษาปาริสุทธิศีลให้บริบูรณ์ได้นั้น จะเลือกเพียงข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ เพราะว่า ศีลมีความเชื่อมโยงกันตลอด เริ่มตั้งแต่การรักษาสิกขาบทยเป็นต้นมา หากว่าละเมิดสิกขาบทยก็ทำให้ อินทรีย์สังวรตั้งอยู่ไม่ได้ด้วย เฉกเช่นกัน หากรักษาอินทรีย์สังวรมิได้ก็จะทำให้ปาติโมกขสังวรและ อาชีวะสังวร ตั้งอยู่ไม่ได้ด้วย เป็นต้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมืองค์ประกอบพร้อม กล่าวคือ ศรัทธา สติ วิริยะ ปัญญา ประกอบอยู่เสมอ จึงทำให้ก้าวหน้าเข้าสู่จิตวิสุทธิได้ง่ายขึ้น

๒) จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต หมายถึงการที่จิตหมดจดจากกิเลสทั้งหลาย มีนิเวรณ เป็นต้น อันเป็นเหตุก่อให้เกิดเจตฐาเหมอง พุ้งชาน ดังนั้นการที่จะปฏิบัติให้จิตหมดจดได้ต้องมีการละ ปลิโพธเครื่องกังวล นิเวรณเครื่องกั้นจิต ดังอธิบายต่อไป คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค ได้ให้ความหมายว่า จิตที่ตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวม ย่อมไม่พุ้งชาน ความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่พุ้งชานชื่อว่า อธิจิต^{๒๗}

พระผู้มีพระภาคทรงสดับเสียงสนทนาของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ทรงเปล่ง อุทานว่า จิตของใครตั้งมั่นไม่หวั่นไหวดุจภูเขา ไม่กำหนดในอารมณ์อันชวนให้กำหนด ไม่ขัดเคืองใน อารมณ์อันชวนให้ขัดเคือง ผู้ใดอบรมจิตได้อย่างนี้ ทุกข์จะมาถึงผู้นั้นแต่ที่ไหน^{๒๘} ภาวะที่จิตมีอารมณ์ อันเดียวฝ่ายกุศลชื่อว่า สมาธิ ได้แก่ ความตั้งมั่นอยู่หรือความดำรงอยู่ ของจิตและเจตสิกทั้งหลายเป็น อันเดียวกันอย่างสม่ำเสมอและถูกทางด้วย ไม่พุ้งชานไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่ง ธรรมชาติไฉธรรมชาตินี้ การชำระจิตให้ปราศจากกิเลสนิเวรณ ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ หมายถึง ความ บริสุทธิ์ของสมาธินั่นเอง^{๒๙}

สมาธิ มีลักษณะ คือ มีความไม่พุ้งชานเป็นลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่งความพุ้งชานเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นอาการปรากฏ มีความสุขเป็นปัทมฐาน^{๓๐} เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิเวรณ ๕ ที่

^{๒๖} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๘-๖๑.

^{๒๗} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙-๔๑/๖๐-๖๒.

^{๒๘} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๓๒๙.

^{๒๙} วรรณสิทธิ ไวยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค, ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ หจก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๑.

^{๓๐} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๓๔.

ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบาน ใจก็ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น^{๓๑}

ดังนั้นการที่จะเจริญสมาธิให้เป็นจิตวิสุทธิได้นั้น เมื่อชำระศีลให้หมดจดดีแล้ว ฟังตัดปณิธานเครื่องกังวลให้สิ้นเสียก่อน จึงเจริญสมาธิเพื่อพิจารณาให้ละนิวรณ์ ๕ จิตจะเบิกบานควรแก่การทำงานที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสืบไป

สรุปความได้ว่า เหตุเกิดวิปัสสนาภาวนา มาจากปาริสุทธิศีล คือการสำรวมในปาติโมกข์ สำรวมอินทรีย์ เลี่ยงซีพโดยทางที่ชอบ พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างมีสติ และการที่จะรักษาปาริสุทธิศีลได้ต้องประกอบพร้อมด้วยศรัทธา สติ วิริยะ ปัญญา หากพร่องศีลก็ย่อมพร่องไปด้วย จิตบริสุทธิ์ย่อมเกิดได้ยาก เมื่อปฏิบัติศีลบริบูรณ์แล้ว การทำจิตบริสุทธิ์ ให้ปราศจากปณิธาน ความกังวล และนิวรณ์ก็จะง่ายขึ้น เพราะผู้มีศีลย่อมทำให้นิวรณ์ไม่ครอบงำได้ จิตย่อมบริสุทธิ์ได้ง่าย ขึ้นจิตบริสุทธิ์ เรียกว่า สมาธิ การจะเข้าสู่วิปัสสนานั้นสามารถเข้าทางสมถยานิก คือ เจริญสมาธิจนบรรลุอุچارสมาธิเป็นอย่างน้อย เข้าทางวิปัสสนาภาวนาโดยตรงใช้เพียงขณิกสมาธิ ทั้งนี้สมาธิทั้งหมดทั้งต้องเป็นในอารมณ์ของสติปัญญาเท่านั้น เพราะเป็นการทำลายกิเลส สมาธิไม่สามารถทำลายกิเลสได้เพียงแต่ข่มกิเลสไว้เฉยๆ สมาธิในการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ จึงจะสามารถเข้าถึงการทำลายกิเลสเรียกว่าวิปัสสนา จึงกล่าวว่ารากเหง้าของวิปัสสนา คือศีลวิสุทธิและจิตวิสุทธิ

๓.๑.๔ ลักษณะของวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนาจะเกิดขึ้นได้ ต้องมีสมาธิ กล่าวคือ บุคคลเมื่อทำสมาธิให้เกิดแล้ว เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วจะเป็นบาทที่ก้าวขึ้นสู่ปัญญา ตัวปัญญาเรียกว่าวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจิตที่เป็นสมาธิ “ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”^{๓๒} ดังนั้น การจะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องทำศีลวิสุทธิ และจิตวิสุทธิ ให้เกิดขึ้นตามลำดับก่อน จึงจะมุ่งเข้าสู่วิปัสสนาภาวนาได้ ตัวของวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ วิสุทธิ ๕ คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ

๑) **ทิฐิวินิวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทิฐิ มีพุทธดำรัสไว้ว่า “ความยึดถือว่า เป็นของเราในรูปนามย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง และผู้ใดไม่เศร้าโศกเพราะไม่มีความยึดถือว่า เป็นของเราผู้นั้นแลชื่อว่า ย่อมไม่เสื่อมในโลก”^{๓๓} หมายถึง ความรู้ความเข้าใจมองเห็นรูปนามตามสภาวะความเป็นจริง หรือปัญญาที่เห็นถูก คือเห็นรูปและนามทั้ง ๒ อย่างนี้ เห็นว่ารูปนามนี้ไม่ใช่ตัวตน และไม่ใช่ของตน เป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร และก็ไม่ใช่อัตว์ ไม่ใช่บุคคล ปัญญาอันนี้เอามาจากนามรูปปริจเฉทญาณ นามรูปปริจเฉทญาณมาจากพิจารณานามรูป การพิจารณารูปนามนั้นจะต้องพิจารณาตามมหาสติปัญญา พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ใน ๔ อย่างนี้ ธรรมของสติปัญญา ๔ นั้น ได้แก่รูปและนาม แต่ก่อนที่ผู้จะทำวิปัสสนาภาวนา คือ การกำหนดรูปนามนั้น ผู้นั้น

^{๓๑} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๘๙.

^{๓๓} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๕๗/๗๒๙.

จะต้องศึกษาให้เข้าใจรूपนามให้ดี เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือกำหนดรूपนามนั้น ถ้ามีฉะนั้นจะกำหนดรूपนามนั้นไม่ถูก เมื่อได้ลงมือกำหนด รุปนามตามมหาสติปัญญาได้ถูกต้องแล้ว ก็ต้องกำหนดหรือพิจารณารูปนามนั้นไปจนกว่าวิปัสสนาที่ ชื่อว่านามรूपปริเฉทญาณนั้นเกิดขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่ารूपนามนี้เป็นตัวกรรมฐานของวิปัสสนา

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจึงต้องพิจารณารูปนามจนแน่ชัดว่ารूपนามนี้ มิใช่ตัวตน และก็ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลในรूपนามนั้น แม้ในสากลโลกนี้ก็มิได้มีอะไรที่นอกไปจากรูปนาม มีอยู่แต่รूपนามเท่านั้นที่เป็นสิ่งปรากฏอยู่ในโลกนี้และรूपกับนามนั้นก็ไม่ใช่อะไรอย่างเดียวกัน ปัญญาที่รู้อย่างนี้ เรียกว่านามรूपปริเฉทญาณ นามรूपปริเฉทญาณนี้ที่เข้าถึงทิวฐิติวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิของปัญญาวิปัสสนาขั้นต้น ความรู้ที่ได้มาจากที่ตนได้เข้าไปพิสูจน์ด้วยตนเองนั้น ความรู้นี้จะถ่ายทอดความสำคัญผิดที่เห็นว่ารूपนามนั้นเป็นตัวตนออกได้ การกำหนดรู้รूपนามนี้เองจึงเป็นการทำลายขนสัณญา นามรूपปริเฉทญาณ ก็เกิดจากการพิจารณารูปที่ถูกต้อง การพิจารณารูปนามที่ถูกต้องนั้นก็ต้องได้มาจากปริยัติ คือการศึกษาที่ถูกต้อง

พระครูปลัดธรรมธาดาวัฒน์ กล่าวถึง อารมณ์ของวิปัสสนาที่จะพึงระลึกไว้ คือ รุปนามปรมัตถ์ ที่เป็นโลกียธรรม คือธรรมฝ่ายโลก ได้แก่ จิต เจตสิก และรूप ที่ไม่กำหนดรู้โลกุตตรธรรม เพราะมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะเพิกถอนกิเลสที่ยึดมั่นว่า เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา ส่วนโลกุตตรธรรมไม่ใช่ฐานะที่จะรับรู้ได้ ถึงรับรู้ได้ก็ไม่มีประโยชน์ในการกำหนด วิปัสสนาหรือการหยั่งเห็นรूपนามตามความเป็นจริง ๒ ประการ คือ ในขณะปัจจุบัน รู้เห็นสภาวะลักษณะ คือลักษณะพิเศษและสามัญลักษณะ คือลักษณะทั่วไป ของรूपนามแต่ละขณะ เรียกว่า ปัจจกขวิปัสสนา ที่ควรเจริญตั้งแต่เริ่มปฏิบัติธรรมจนบรรลุอนุโลม อนุমানรู้รूपนามที่ไม่ได้กำหนดรู้ในปัจจุบันเรียกว่า อนุมานวิปัสสนา สามารถรู้อารมณ์ที่เป็นโลกียธรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นภายใน ภายนอก เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ไม่ต้องพยายาม ให้เกิดแต่เกิดขึ้นเองในขณะปัจจกขวิปัสสนาแก่กล้าแล้วตั้งแต่นามรूपปริเฉทญาณเป็นต้นไป สภาวะธรรมปัจจุบันที่กำหนด แยกเป็น ๓ คือ ขณะปัจจุบัน คือ ขณะหนึ่งๆ ที่กำลังเกิดขึ้น เมื่อมิได้เจริญสติรู้เท่าทันอนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ ในอารมณ์ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเจริญสติกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันจึงทำให้เกิดปัญญาเป็นการละกิเลส ละกรรมวิบาก และขั้นที่เป็นของกิเลสต่อมาได้ชั่วขณะ สันตติปัจจุบัน คือ ปัจจุบันต่อเนื่องจากอดีตที่เพิ่งดับไป สิ่งที่ตั้งไปไม่ควรยึดติดด้วยตัณหา และทิฐิ ในอนาคตก็ไม่มีจริงในปัจจุบัน พึงเจริญทุกๆ ขณะของการปฏิบัติ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส เดิน ยืน นั่ง นอน เหยียด คู้ เพื่อรู้ความปรากฏของไตรลักษณ์ จิตไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา ทิฐิ และดำริในกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก อัทธาปัจจุบัน คือ ปัจจุบันโดยระยะกาลตลอดชีวิต กำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมในปัจจุบันขณะ ตลอดชีวิตปัจจุบันที่ตัณหา และทิฐิไม่อาจจุกตรึงและไม่สามารถทำให้ปฏิบัติได้^{๓๔}

องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตจิต ๔ ที่มีลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมเป็นอารมณ์ ทำให้ระงับความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงอยู่ใน

^{๓๔} พระครูปลัดธรรมธาดาวัฒน์ (วรพงศ์ ปภสฺสโร), การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๕.

ภูมิแห่ง ความไม่หลงผิด ดังนั้น ปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ไม่ใช่
อัตตา ตัวเรา ชื่อว่า ทิฏฐิวิสูทธิ เมื่อสงเคราะห์ในญาณ ๑๖ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ^{๓๕}

ความหมัดจดของความเห็น ในที่นี้กล่าวถึงปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของรูปนาม
ตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่ของใคร ไม่มีของใคร ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขา ทั้งยังต้องเป็นปัจจักข
ญาณ ในปัจจุบันขณะ คือ การเกิดปรากฏเฉพาะในขณะปัจจุบันนั่นเอง จะทำให้ค้นหาและทิฏฐิฉุคั้ง
ไม่ได้ เพราะรู้อยู่กับปัจจุบันนั่นเอง

๒) กังขาวิตรณวิสูทธิ ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย วิสูทธินี้เป็น
บันไดขั้นที่ ๔ เมื่อความเห็นหมัดจดบริสุทธิ์ ก็จะทำให้ความสงสัยหายไปได้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นปัญญาที่
สืบเนื่องมาจากทิฏฐิวิสูทธิ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทอพระเนตรเห็นท่านพระกัณหาเรวตผู้กำลังนั่งคู้
บัลลังก์ตั้งกาย ทรงพิจารณากังขาวิตรณวิสูทธิของตนอยู่ ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า ความสงสัย
เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีในอัทธภาพนี้หรือในอัทธภาพอื่น ที่มีในความรู้ของตนหรือในความรู้ของผู้อื่น
บุคคลผู้พึงพิณิจ มีความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้นทั้งหมดได้^{๓๖} จาก
พุทธดำรัส เห็นได้ว่า ความสงสัยที่เกี่ยวข้องในอัทธภาพ หรือความรู้ทั้งของตนและผู้อื่นมีแล้วเป็นไปใน
อดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต หรือไม่มีในกาลทั้ง ๓ หรือแม้แต่ความสงสัยในพระรัตนตรัย ก็ตามล้วนเป็น
เหตุให้วิงวนอยู่ในวัฏฏะทั้งสิ้น

สัพพาสวสูตรและปัจจยสูตร ได้อธิบายความสงสัยที่เกิดขึ้นเพราะไม่มีโยนิโสมนสิการ
ขึ้นมาได้ ดังนั้นการที่จะละได้ต้องพิจารณาให้เห็นรูปนามที่เกิด ตั้งอยู่ และดับไปเท่านั้น การละ ความ
สงสัย ๑๖ ประการ ประกอบด้วย ความสงสัยในอดีต ๕ ในอนาคต ๕ ปัจจุบัน ๖ คือ ในอดีตกาล
ยาวนานเราได้มีแล้ว หรือมิได้มีแล้วหนอ เราได้เป็นอะไรมาหนอ เราได้เป็นอย่างไรมาหนอ เราได้เป็น
อะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรอีกหนอ ในอนาคตกาลยาวนาน เราจักมี หรือจักไม่มีหนอ เราจักเป็นอะไร
หนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้วไปเป็นอะไรอีกหนอ หรือว่าบัดนี้ มีความสงสัย
ภายในตน พรารภปัจจุบันกาลกล่าวว่า เรามีอยู่หรือไม่หนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ
สัตว์นี้มาจากไหนหนอและเขาจักไปไหนกันหนอ^{๓๗}

อรรถกถาปรหมัตถทีปนี ให้ความหมายว่า กังขาวิตรณวิสูทธิ คือ ก้าวล่วงความสงสัยทั้งปวง
โดยไม่มีส่วนเหลือ คือความสงสัยมีวัตถุ ๑๖ อันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ตลอดอดีตกาลยาวนาน เราได้
มีแล้วหรือหนอ และความสงสัยมีวัตถุ ๘ กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ย่อมสงสัยในพระพุทเจ้า ในพระธรรม
 ฯลฯ ย่อมสงสัยในปฏิจสมุปบันนธรรม จะป่วยกล่าวไปโยถึงความสงสัยนอกนี้เล่า และเพราะความ
บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว จากกิเลสเหล่าอื่นที่ตนพึงละ^{๓๘}

คัมภีร์วิสูทธิมรรค อธิบายถึง กังขาวิตรณวิสูทธิ ไว้ว่า การรู้เห็นการเป็นไปนามรูปโดย
ปัจจยว่า นามรูปนี้เป็นไปไปอยู่ทั้งในบัดนี้ ฉันทใด ถึงแม้ในอดีตกาลก็เป็นไปแล้วโดยปัจจย อีกทั้งใน

^{๓๕} วรรณสิทธิ ไทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๒๐๒.

^{๓๖} ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๒๗๔.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘/๑๙., ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๖.

^{๓๘} ชุ.อ.อ. (ไทย) /๑/๓/-/๕๒๑.

อนาคตก็เป็นไปโดยปัจจัย^{๓๙} การกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป ตามแนวปฏิจสมุปบาทก็ตาม ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ตาม ตามแนวกระบวนการรับรู้ก็ตาม ตามแนววิภูษะ ๓ ก็ตาม หรือตามแนวอื่นก็ตาม ว่า รูปธรรมนามธรรม ล้วนเกิดมาจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อาศัยกันอันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัย เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๔๐}

ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยนี้ สืบเนื่องมาจากความเห็นอันเป็นไปในอัตภาพ ในกาลทั้ง ๓ และการเป็นไปของกรรม การเสวยผลของกรรม ล้วนเป็นเรื่องของเหตุกับผล การจะรู้เหตุผลได้ก็ต้องพิจารณารูปนาม อันเกิดมาจากเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกัน ก็จะทำให้สิ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ หมัดสิ้นไป

๓) **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมัดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง อันเกิดมาจากปัญญา เพราะในญาณนี้จะมีกิเลสที่เกิดเพราะวิปัสสนา คือวิปัสสนูปกิเลส เพราะเมื่อปัญญาที่เห็นความเกิดขึ้นของรูปนาม พร้อมทั้งเหตุและปัจจัยให้เกิด ครั้นกำหนดเรื่อยไปจนเห็นความดับของรูปนามที่เกิดขึ้นในกัณหาวิตรณวิสุทธิ การเห็นการดับของรูปนามตอนนี้เป็นสัมมสนญาณ คือ อารมณ์ของสัมมสนญาณเข้าไปอยู่ในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิด้วยส่วนหนึ่ง ความดับของรูปนามนั้น ยังไม่เห็นความดับของรูปนามที่เกิดขึ้นในขณะของอารมณ์ปัจจุบัน เพราะปัญญายังไม่กล้าแข็ง กล่าวคือ การเห็นรูปนามดับไปในสัมมสนญาณ จะเห็นเมื่อรูปนามใหม่เกิดขึ้นแล้ว จึงจะเห็นรูปนามเก่าดับไป เพราะปัญญายังอ่อนอยู่ จึงทำลายสันตติยังไม่ได้

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในขั้นที่จะให้เกิดวิสุทธิขั้นนี้เรียกว่า นยวิปัสสนา คือ การเจริญวิปัสสนาโดยนัย พิจารณาโดยจับแ่งความหมายตามแนววิธีที่แสดงไว้ว่า รูปอย่างหนึ่งอย่างใด เกิดขึ้นก็ตาม จะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม ภายในหรือภายนอกก็ตาม ฯลฯ ล้วนไม่เที่ยง ดังนี้ เป็นต้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลาปสัมมสนะ การพิจารณาเป็นหมวดๆ หรือรวบ เป็นกลุ่มๆ และความรู้ที่เกิดขึ้นในขั้นนี้ บางทีจัดกันเป็นญาณขั้นหนึ่ง เรียกว่า สัมมสนญาณ แปลว่าญาณที่พิจารณาหรือตรวจตรานามรูปให้เห็นสภาพของไตรลักษณ์ เมื่อพิจารณาด้วยสัมม สนญาณไปจนญาณแก่กล้าขึ้น เริ่มมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไปของสิ่งทั้งหลาย มองเห็นความแปรปรวนของปัจจุบันธรรมว่า ธรรมเหล่านี้ไม่ได้มีแล้วก็มีขึ้น มีขึ้นแล้วก็ดับลงไป มองเห็นการเกิดและการดับสลายทั้งโดยปัจจัย และเป็นขณะๆ ไปก็เกิดญาณใหม่เรียกว่า อุทยัพพยานุปัสสนา แต่ยังเป็นญาณใหม่ๆ อยู่ และญาณนี้เองตอนนี้เรียกว่า ตรุณวิปัสสนาญาณ สำหรับผู้ได้ญาณนี้เรียกว่า “อาร์ทวิปัสสนา” ผู้เริ่มเห็นแจ้งหรือผู้ได้เริ่มวิปัสสนาแล้ว และในตอนนี้อเอง วิปัสสนูปกิเลส เช่น โสภัส คือ แสงสว่างแสนงามเป็นต้น ก็เกิดขึ้นทำให้ชวนหลงทาง ถ้ารู้เท่าทันจะผ่านพ้นไปได้ กำหนดแยกได้ว่าอะไรเป็นทาง มิใช่ทาง^{๔๑}

ปัญญาในอุทยัพพญาณนี้เป็นปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่อย่างไรก็ไม่สมบูรณ์พอที่จะรู้เท่าทันในอารมณ์ของกิเลสที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง มีโสภัส แสงสว่างเป็นต้น ที่เกิดจากสมาธินั้น เพราะกิเลสในที่นั้นละเอียดมาก และปัญญายังอ่อนอยู่จึงไม่รู้ทัน ปัญญาจึงไม่สามารถจะ

^{๓๙} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๙๖๖.

^{๔๐} ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, **ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐๖.

^{๔๑} ปัญญา ใช้บางยาง, **ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก**, หน้า ๔๐๖-๔๐๗.

ปรับปรุงอินทรีย์ให้เสมอกันได้ เพราะในทีมนั้นมีสมาธิแรงกว่าปัญญา โดยเหตุนี้ อารมณ์ของสมาธินั้นจึงดึงเอาจิตไปจากอารมณ์ของวิปัสสนา ทำให้เกิดมีแสงสว่าง มีความสุข มีความสงบเยือกเย็น เป็นต้น เมื่อจิตตกไปในอารมณ์นั้นแล้ว ตัณหาคือความยินดีหรือความพอใจ ในอารมณ์นั้นเข้าอาศัยได้ และอารมณ์นั้นเป็นปัจจัยแก่มานะ ว่าเราเป็นผู้เข้าถึงธรรมะที่แท้จริงแล้วก็เกิดทิฐิเข้าใจผิดว่าธรรมะนั้นคือ พระนิพพาน เมื่อมีการรู้อารมณ์ในลักษณะนี้ ทำให้อารมณ์ของวิปัสสนาซึ่งเป็นอาวุธทำลายกิเลสเกิดขึ้นไม่ได้ ปัญญาบังไม่เป็นวิสุทธิเพราะเหตุว่า วิปัสสนูปกิเลสยังเกิดปะปนอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะปฏิบัติได้อารมณ์ของสมาธิมาแล้วเกิดความคุ่นชิน มาเป็นอุปสรรคแก่วิปัสสนา บางครั้งมีศรัทธาแรงไปบ้าง หรือมีวิริยะแรง หรือมีสมาธิแรงไปดังนี้ เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้อารมณ์เหล่านั้นอันมีแสงสว่างเป็นต้นเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติมีอารมณ์เยือกเย็น สงบ พอใจมาก ก็เข้าใจว่าเป็นอารมณ์พระนิพพาน

๔) ปฏิปทาญาณทัตตสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน ปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้องแล้ว หมายถึง อารมณ์อันเป็นปฏิปทาที่ถูกต้อง ตัณหาและทิฐิไม่สามารถเข้าไปอาศัยในอารมณ์นั้นได้ อารมณ์ของวิปัสสนา คือ ไตรลักษณ์ในรูปนามเป็นตัวถูกรู้ ส่วนปัญญาเป็นตัวรู้อารมณ์ไตรลักษณ์นั้น^{๔๖} ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็นเป็นข้อปฏิบัติจะให้อริยมรรคเกิดขึ้น โดยสาระคือ วิปัสสนาภาวนาที่ถึงจุดสุดยอดด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณ ประกอบด้วย (๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (อย่างแก่) ซึ่งเป็นวิปัสสนาที่พ้นจากอุปกิเลส ดำเนินไปตามวิถี ของวิปัสสนา (๒) ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งความดับ (๓) ภยตูปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้โดยปรากฏเป็นของน่ากลัว (๔) อาทินวานุปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งโทษชั่วร้าย (๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ ด้วยความเบื่อหน่าย (๖) มุญจितุกัมมตาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยปรารถนาจะพ้นไป (๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณที่กำหนดรู้ด้วยการเห็นเนื่องๆ โดยพิจารณาทบทวน (๘) สังขารูปেকขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร

อานิสงส์ที่จัดอยู่ในวิสุทธิข้อนี้ โดยเฉพาะผู้ที่ผ่านวิปัสสนาปัญญาขั้นภังคานุปัสสนาญาณแล้ว จะได้รับอานิสงส์ ๘ ประการ คือ ละความใคร่ในภพต่างๆ เพราะรู้แล้วว่าไม่ใช่ความสุข ละความใคร่ ในชีวิต เพราะเห็นแล้วว่าชีวิตเป็นไปเพื่อทุกข์และการแก้ไขเท่านั้น หมั่นประกอบความเพียร เพื่อจะได้พ้นจากทุกข์ เลี้ยงชีพด้วยความบริสุทธิ์ ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ไม่ชวนชวายนในทางที่ผิด ให้ผิดไป จากพระธรรมวินัย มีความกล้าหาญ ไม่ยอมมิดศีล ไม่เกรงกลัวต่อสิ่งที่จะทำให้เสียศีลธรรม มีขันติ อดทน ไม่เป็นไปกับกิเลสของคนอื่น เป็นคนว่าง่าย เลี้ยงง่าย ไม่ดื้อรั้น อดกลั้นต่อความยินดียินร้ายไม่ ตอบสนองกิเลสของตนเองในอารมณ์ต่างๆ โดยผิดทาง เป็นอานิสงส์อันเนื่องมาจากปัญญาของผู้ปฏิบัติที่เข้าถึงภังคานุปัสสนาญาณดังกล่าวอาศัยคุณธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยให้บรรลุถึงธรรมที่ดับทุกข์ ถ้าผู้ใดยังไม่ได้รับอานิสงส์นี้ ก็ยากจะ ดำเนินถึงพระนิพพานได้ อานิสงส์นี้ต้องได้มาจากเหตุโดยตรง คือ จากวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น

สรุปได้ว่า วิปัสสนาญาณแต่ละลักษณะทำให้เกิดวิสุทธิได้ไม่เท่ากัน ทั้งนี้ก็เพราะญาณปัญญาแต่ละข้อมีอำนาจไม่เท่ากันนั่นเอง วิปัสสนาญาณบางประการก็มีอำนาจให้เกิดวิสุทธิได้เต็มข้อ

^{๔๖} พระครูปลัดธรรมธชาวัฒน์ (วรพงศ์ ปภสฺสโร), การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๑๕๙

เช่น นามรูปปริจเฉทญาณ ทำให้เกิดทิววิสุทธิเต็ม ปัจจัยปริคคญาณ ทำให้เกิดกังขาวิตรณวิสุทธิ ส่วนอุท্থัพพญาณที่ยังมีวิปัสสนูปกิเลสจัดอยู่ในขั้นมัคคาคัญญาณทัสนวิสุทธิ ถ้าปราศจากวิปัสสนูปกิเลสจะจัดอยู่ในขั้นปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ แต่วิปัสสนาญาณบางประการต้องรวมกันหลายประการ จึงจะสามารถทำให้เกิดวิสุทธิได้เพียงประการเดียว เช่น อุท্থัพพญาณส่วนหลัง จนถึงโคตรญาณ ทำให้เกิดปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ เพียงประการเดียว

๕) ญาณทัสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสนะ ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น ซึ่งเป็นโลกุตตร คือรู้เห็นในมรรคทั้ง ๔ ซึ่งเกิดจากโคตรญาณ เมื่อมรรคญาณเกิดแล้ว ผลญาณก็เกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ^{๔๓} กล่าวได้ว่า วิสุทธิ คืออรหัตผลัตตัง ในรณินีสสูตร พระปฐมมณฑานีบุตรกล่าวสรุปกับ พระสารีบุตรว่า ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สีลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิ มีทิววิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิววิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กังขาวิตรณวิสุทธิมีมัคคาคัญ ญาณทัสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคาคัญญาณทัสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิมีญาณทัสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ญาณทัสนวิสุทธิมีอนุปาทาปรินิพพาน เป็นเป้าหมาย

อรรถกถาสารัตถปกาสินี กล่าวว่า ในวิปัสสนาญาณมีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น การละสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ (อนัตตะ) นั้นๆ ด้วยวิปัสสนาญาณนั้นๆ เหมือนการละความมืดด้วยแสงประทีปนั้นแล โดยความเป็นปฏิปักษ์กัน คือ ละสักกายทิววิสุทธิด้วยการกำหนดรูปร่าง ละทิววิสุทธิที่ไม่ มีเหตุและทิววิสุทธิที่มีเหตุไม่เสมอกันด้วยการกำหนดปัจจัย ละวิจิจฉาด้วยกังขาวิตรณวิสุทธิอันเป็นส่วนเบื้องปลายแห่งการกำหนดปัจจัยนั้นแหละ ละการยึดถือว่า เรา ของเราด้วยการ พิจารณารูปนามโดยเป็นกลาป ละสัญญาในสิ่งที่ไม่ใช่ทางว่าเป็นทางด้วยมัคคาคัญญาณทัสนวิสุทธิ ละอุจเฉททิววิสุทธิด้วยการเห็นความเกิดของนามรูป ละสัสสตทิววิสุทธิด้วยการเห็นความดับของนามรูป ละสัญญาในสิ่งที่มีภัยว่าไม่มีภัย ด้วยการเห็นนามรูปว่าเป็นภัย ละสัญญาในอิสสาหะ ความยินดี ด้วยการเห็นอาทีนวะโทษ ละสัญญาในอภริตติความยินดี ด้วยนิพพิทานุปัสสนา ละความไม่ย่อากปล่อย ด้วยมูญจิตุกัมยตาญาณ ละความไม่วางเฉยด้วยอุเบกขาญาณ ละภาวะที่เป็นปฏิโลมในธรรมฐิติญาณ และในนิพพานด้วยอนุโลมญาณ ละการยึดถืออนิมิตในสังขารด้วยโคตรญาณ^{๔๔}

๓.๑.๕ ประเภทของวิปัสสนาภาวนา

ประเภทของวิปัสสนาภาวนา จากการศึกษาในคัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรค พบว่า มีอยู่ ๓ ประเภทใหญ่ คือ

๑) เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า

เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า (สมณปุพพคมม วิปัสสนา ภาเวติ)^{๔๕} การเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า หมายถึงผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ได้ปฏิบัติสมณะมาและ จนได้ระดับอุปัชฌายสมาธิ หรือ อปัชฌายสมาธิ และยกจิตพิจารณาไตรลักษณ์ เป็นเจริญวิปัสสนาแบบ สบายๆ ดังพุทธดำรัสที่ทรงตรัส

^{๔๓} ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๔๐๗.

^{๔๔} ส.ข.อ. (ไทย) ๔/๑/๑๓.

^{๔๕} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒/๓๐๗.

ไว้ว่า ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวว่า “เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า”^{๔๖}

๒) เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า

เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า (วิปัสสนาปุพพคม สมถ ภาเวติ)^{๔๗} เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า หมายถึง การกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ เพื่อให้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาอยู่อย่างนี้ย่อมเกิดเป็นเอกัคคตารมณ์ คืออารมณ์เดียวอัน เป็นขั้นขณิกสมาธิ ดังพุทธดำรัสว่า ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมี สภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็น อนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็น เอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุ นี้ ท่านจึง กล่าวว่า “เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า”^{๔๘}

๓) สมณะและวิปัสสนาคู่กันไป

สมณะและวิปัสสนาคู่กันไป (สมถวิปัสสน ยุคนท ภาเวติ)^{๔๙} ยุคนทธกกา อธิบายว่า ภิกษุ เจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่ (๑) มีสภาวะเป็นอารมณ์ (๒) มีสภาวะเป็นโคจร (๓) มีสภาวะละ (๔) มีสภาวะสละ (๕) มีสภาวะออก (๖) มีสภาวะหลีกออก (๗) มีสภาวะเป็นธรรมละเอียต (๘) มีสภาวะเป็นธรรมประณีต (๙) มีสภาวะหลุดพ้น (๑๐) มีสภาวะไม่มีอาสวะ (๑๑) มีสภาวะเป็นเครื่องข้าม (๑๒) มีสภาวะไม่มีนิมิต (๑๓) มีสภาวะไม่มีปณิหิตะ (๑๔) มีสภาวะเป็นสุญญตะ (๑๕) มีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน (๑๖) มีสภาวะเป็นคู่กันไม่ ล่วงเลยกัน^{๕๐}

อรรถกถาสัทธัมมปกาสินี อธิบายว่า เจริญทำให้คู่กันไป ในคำนี้ไม่ใช่สมณะที่จะเข้าสมาบัติด้วยจิตนั้น แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยจิตนั้นได้ แก่ภิกษุนี้เข้าสมาบัติได้เพียงใด ย่อมพิจารณาถึงสังขารทั้งหลายได้เพียงนั้น พิจารณาถึงสังขารได้เพียงใด ย่อมเข้าสมาบัติได้ เพียงนั้น อย่างไรก็ตาม ภิกษุเข้าปฐมฌาน ครั้นออกจากปฐมฌานนั้นแล้วย่อมพิจารณาสังขาร ทั้งหลาย ครั้นพิจารณา สังขารทั้งหลายแล้วย่อมเข้าทุติยฌาน ครั้นออกจากทุติยฌานนั้นแล้ว ย่อมพิจารณาสังขารทั้งหลาย ครั้น พิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมเข้าตติยฌาน ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ครั้นออกจากเนว สัญญานาสัญญายตนสมาบัตินั้นแล้ว ย่อมพิจารณาถึงสังขารทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้^{๕๑}

^{๔๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๔๗} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔/๓๑๐.

^{๔๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๙.

^{๔๙} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕/๓๑๑.

^{๕๐} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙.

^{๕๑} พุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/๔๖๕.

จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันนี้ส่วนมากจะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเบื้องต้นมีสมณะตามหลัง กล่าวคือ มีการกำหนดอารมณ์อยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการกำหนดพองยุบที่ได้นำมาใช้ในการปฏิบัติ เพื่อให้รู้ในปัจจุบันขณะ เมื่อกำหนดไปได้เรื่อยๆ ขณิกสมาธิ อันสมาธิที่ยังอารมณ์ให้เป็นหนึ่งเกิดขึ้นในช่วงขณะที่มีการกำหนดนั้น ในส่วนของการปฏิบัติมีสมณะนำนั้น ผู้ปฏิบัติต้องสามารถที่จะปฏิบัติเข้าถึงฌานหรืออย่างน้อยก็เฉียดฌาน แล้วพิจารณาไตรลักษณ์ที่หลัง ส่วนการเจริญไปพร้อมกันเป็นคู่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ดังกล่าวแล้ว

๓.๑.๖ อารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา

ผู้ที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น จำเป็นต้องรู้อารมณ์ของวิปัสสนาภาวนาเป็นเบื้องต้น เพราะว่ารูปนาม ชั้นที่ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา หรือจะเรียกอีกอย่างว่าวิปัสสนาภูมินั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสถึงอารมณ์ของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตรัสให้ภิกษุพิจารณาชั้นที่ ๕ ยกตัวอย่างรูปชั้นที่ ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมด นั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา”^{๕๒} ดังนั้นเมื่ออารมณ์ของวิปัสสนาภาวนาเป็นปรมาตม์เมื่อว่าโดยย่อ คือ รูปนาม เท่านั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม พิจารณาเห็นโดยสภาพเป็นไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไตรลักษณ์ มีเรียกขานในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ปราภฏชื่อเรียกเป็นไวพจน์อีกคือ สามัญลักษณะ ธรรมนิยาม และธรรมฐิติ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึง สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวไว้ว่า กฎธรรมชาตินี้ เป็น ชาติ คือ เป็นภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนโดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติหรือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างบันดาลหรือการเกิดของศาสนาหรือศาสนาใดๆ กฎธรรมชาตินี้แสดงสถานะของศาสนาในความหมายของพุทธธรรมด้วยว่าเป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้ แล้วนำมาแสดงเปิดเผยแก่ชาวโลก^{๕๓}

ศ.ดร.ประยงค์ แส่นบูรณ อธิบายถึงสภาวะของธรรมชาติว่า จัดอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ เป็นกฎเกณฑ์ที่สังขารทั้งหลายทั้งปวง จะมีชีวิตก็ตามไม่มีชีวิตก็ตาม จะต้องตกอยู่ในกฎเกณฑ์นี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นเส้นทางเดินของสังขาร ซึ่งไม่มีสังขารใดไม่ใช้เส้นทางนี้ เป็นกฎเกณฑ์ เป็นไปตามธรรมชาติ เพื่อให้เข้าใจเรียกว่า กฎธรรมชาติดังใหญ่และมีความลึกลับมาก โดยเฉพาะอนัตตลักษณะเป็นกฎลึกลับที่ไม่มีใครรู้เลย ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือแม้แต่ข้อหนึ่งหรือข้อสองถึงจะไม่ลึกลับมาก

^{๕๒} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๖, ๑๗/๗๙/๑๒๓.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มณีธรรมในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๖๒-๖๓.

นัก แต่ก็ยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจ โดยเฉพาะทุกขตา ถ้ามองว่า มีความทุกข์ ทุกคนพอจะเข้าใจ แต่ถ้ามองให้ลึกถึงสาเหตุแห่งความทุกข์และความดับทุกข์เป็น เรื่องยากที่ทุกคนจะแทงทะลุปรุโปร่ง^{๔๔}

ดังนั้น ในไตรลักษณ์มีคำควรศึกษาอยู่ ๒ คำ คือ สังขาร และธรรม มีความหมายที่ต่างกัน แต่อยู่ในที่เดียวกัน คำว่า “สังขาร” หมายถึง สภาวะที่ถูกปรุงแต่ง คือ รูปธรรมและนามธรรม สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต หรืออีกนัยหนึ่งคือ สิ่งที่เป็นสังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ยกเว้นพระนิพพานซึ่งเป็นวิสังขารเท่านั้น คำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพทุกอย่างที่ไม่มีชีวิตขึ้นจำกัด ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ และไม่สามารถสัมผัสได้ ทั้งที่เป็นวัตถุและจิตใจ ทั้งที่คิดถึงได้และคิดถึงไม่ได้ ทั้งที่มีปัจจัยปรุงแต่งและไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธรรมและอสังขตธรรม) ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล และทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ โดยเฉพาะสภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น แสดงให้เห็นว่าสังขารทั้งหลาย หรือสภาวะที่ปัจจัย ปรุงแต่งหรือสภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแล้วแต่งสรรคขึ้น หรือสภาวะที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัยนั้นๆ ทั้งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียธรรมหรือโลกุตระธรรม และทั้งที่เป็นความดีและความชั่ว เว้นแต่พระนิพพานเท่านั้น นอกนั้นเป็นสังขารธรรม มีลักษณะ (๑) ความเกิดขึ้นปรากฏ (๒) ความแตกดับปรากฏ (๓) เมื่อดำรงอยู่ ความผันแปรปรากฏ ส่วนอสังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง มีลักษณะ (๑) ไม่ปรากฏความเกิด (๒) ไม่ปรากฏความสลาย (๓) เมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปรอสังขตธรรมอยู่นอกเหนือการเกิดการดับและการ เปลี่ยนแปลง ปราศจากเงื่อนไขของสังขารทั้งปวง

สรุปได้ว่า สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ ตามหลักแห่งไตรลักษณ์ และเป็นอนัตตาด้วย แต่อสังขตธรรมหรือวิสังขาร คือ นิพพาน ไม่ขึ้นต่อภาวะเช่นนี้ ธรรมทั้งปวง คือ ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ทั้งสังขารและไม่ใช่สังขาร หรือวิสังขาร คือ สภาวะทุกอย่างทั้งหมดทั้งสิ้น รวมทั้งนิพพาน เป็นอนัตตา คือ ไร้ตัวมิใช่ตน อนัตตาเท่านั้น เป็นลักษณะร่วมที่มีทั้งในสังขตธรรมและอสังขตธรรม ส่วนอนิจจตาและทุกขตาเป็นลักษณะที่มีเฉพาะ ในสังขตธรรม ทำให้แตกต่างจากอสังขตธรรม...คำสอนเรื่องไตรลักษณ์เป็นกระบวนการที่สืบเนื่องถึงกันและกัน ดังอุทาหรณ์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ สรุปความได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ชั้น ๕ มีรูป เป็นต้น เป็นของเที่ยงหรือไม่ ภิกษุทูลว่า ไม่เที่ยงๆ เมื่อไม่เที่ยงเป็นทุกข์หรือเป็นสุขๆ เป็นทุกข์เมื่อเป็นทุกข์สิ่งทั้งปวงล้วนไม่ไม่ใช่ตัวตนของเรา เป็นต้น

๓.๑.๗ ผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มีผลหรืออานิสงส์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ประกอบด้วย ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ความรู้ ความเข้าใจในวิธีปฏิบัติวิปัสสนา สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ โดยเป็นผู้มีสติควบคุมจิตของตนไม่ให้โน้มเอียงไปในความชั่วร้าย ซึ่งจะนำความเสียหายมาสู่ตนเองและผู้อื่น เช่น ผลร้ายเนื่องมาจาก อารมณ์ชั่ววูบเดียว ทั้งจะสามารถควบคุมตนเองให้มั่นคงในวิถีชีวิตและประสบความสำเร็จในการทำงานเป็นอย่างดี ทำให้คนฉลาดในหลักความจริง คือรู้ปรมาตถธรรม ไม่หลงติดอยู่ในบัญญัติธรรม อันเป็นเพียงโลกสมมติ ทำให้เป็นคนดีมีศีลธรรม มั่นคง

^{๔๔} ศ.ดร.ประยงค์ แสนบุราณ, พระพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (ขอนแก่น: หจก.โรงพิมพ์คลัง นานาวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๔.

ในศีล เว้นจากการเบียดเบียนกัน เป็นต้น ได้บำเพ็ญกุศลให้กับตนเอง ได้บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ไปพร้อมกัน ได้เดินทางสายกลาง ได้จรจรโง่งพระศาสนาให้สถาพรสืบต่อไป เป็นผู้พร้อมด้วยเสบียงแห่งมรรค ผล นิพพาน เป็นผู้ถึงอมตมหานิพพาน สิ้นสงสารในเรื่องชีวิต ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด^{๕๕} สามารถละวิปlass อันเกิดมาจากตัณหาและทิฐิเป็น หลักใหญ่คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ได้อธิบายถึงสิ่งที่ควรละไว้ว่า

พระโยคาวจรเมื่อเห็นรูป ชื่อว่าย่อม ละ (กิเลสที่ควรละ) ได้ เมื่อเห็นเวทนา ฯลฯ เมื่อเห็น สัญญา ฯลฯ เมื่อเห็นสังขาร ฯลฯ เมื่อเห็นวิญญาณ (โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น) ชื่อว่าย่อมละ (กิเลสที่ควรละ) ได้ เมื่อเห็นจักขุ ฯลฯ เมื่อเห็นชรา และมรณะ ฯลฯ เมื่อเห็นธรรมที่หยั่งลงสู่ อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด ชื่อว่าย่อมละ (กิเลสที่ควรละ) ได้ธรรมใดๆ ที่ละได้ แล้วธรรมนั้นๆ เป็นอันละได้แล้ว^{๕๖}

ในความหมายของ การละ ชื่อว่า ปหานะ โดยอรรถว่า สละ กำจัด อีกอย่างหนึ่ง เพราะการละกิเลสนั้นด้วย เพราะทำให้เกิดมีการกำจัด (กิเลส) นั้นๆ ด้วย การละทั้งหมดนั้น ท่านเรียกว่า ปหานะ^{๕๗} ในพจนานุกรมมคธ-ไทย ใช้ศัพท์การละว่า ปหาน อันมีความหมายถึง การละ การสละ การปล่อย การวาง การทิ้ง ฯลฯ ประทาน ประหาณ^{๕๘}

พระธรรมเมธาภรณ์ ให้ความหมายไว้ว่า การละ เป็นการแสดงถึงการปฏิบัติขัดเกลากิเลสออกไปจากจิตใจของบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดผลเป็นความประณีตภายในจิตโดยลำดับ เช่นการข่มความโกรธที่บังเกิดขึ้นในขณะนั้นๆ หรือข่มความอยากที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ^{๕๙}

พระคันธสาราภิงค์ ให้ความหมายไว้ว่า การละ หมายถึงการละตัณหา การกำจัดกิเลส กำจัดบาปอกุศลกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นการปฏิบัติขัดเกลากิเลสออกไปจากจิตใจของบุคคลให้พ้นทุกข์^{๖๐}

สรุปได้ว่าการละนี้ เป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา การละกิเลส คือวิปlass อันเกิดมาจากการเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก เป็นต้น ด้วยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หาใช่การละ โดยทั่วไปของชาวบ้าน อันเป็นการกำจัดเสีย ละเว้น หรือปล่อยวางจากสรรพกิเลสทั้งหลาย ในปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรได้แสดงการละ (ปหานะ) ไว้ ๕ คือ

^{๕๕} พระธรรมธีรราชมหามณี (โชดก ญาณสิทธิ), **เพชรในดวงใจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๕.

^{๕๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๕.

^{๕๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/-/๕๑.

^{๕๘} พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคธ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ร้านเรื่องปัญญา, ๒๕๔๐), หน้า ๔๗๕.

^{๕๙} พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ตำโณ), **ธรรมปริทัศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๐.

^{๖๐} พระคันธสาราภิงค์, **ทางสู่พระนิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับ ลิขซิง, ๒๕๕๖), หน้า ๗๙.

๑. วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้) ๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้นๆ) ๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด) ๔. ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ) ๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)^{๖๑} การละด้วยวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หมายความว่า การละอนุสัย กิเลสที่เนื่องนองอยู่ในชั้นธันดานออกไปได้ ด้วยปัญญาขั้นสูงสุดเหนือโลกทั้ง ๓ คือ เหนือกามโลก เหนือรูปโลก เหนืออรุปรโลก ได้แก่ โลกุตตรปัญญานั้นเอง ปัญญาขั้นนี้จะเกิดขึ้นได้โดย วิธีเดียวเท่านั้นคือ เจริญวิปัสสนากรรมฐานตามแบบของสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการกำหนด กาย เวทนา จิต ธรรม เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้ว จะเกิดปัญญาขึ้นมาโดยลำดับๆ นับตั้งแต่โลกียะ จนถึงโลกุตตระ คือ เกิด นามรูปปริเฉทญาณ พิจารณาแยกรูปนามออกจากกันได้จนถึง ปัจจเวกขณญาณ ที่เป็นปัญญาที่ทวนกลับไปพิจารณากิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่

๓.๒ วิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส

วิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ซึ่งเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว รูป และนามนั้น เป็นอนัตตา เป็นการทำลาย อัตตวิปลาส (สำคัญว่าเป็นตัวตน) ว่าด้วย การพิจารณานิวรณ์ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔

๓.๒.๑ การกำหนดรู้นิวรณ์เพื่อละอัตตวิปลาส

นิวรณ์ คือสภาวะธรรมที่ปิดกั้นจิตหรือที่ห้ามกุศลจิตโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฌานจิตมิให้เกิดพร้อมกับนำตนเองไปสู่ความเป็นกิเลสอาสวะกล่าวคือ การบ่มเพาะเป็นกิเลสหรือนิสัยความเคยชินติดตัว เป็นสภาวะธรรมที่ปิดกั้นหรือห้ามจิตไว้ไม่ให้ถึงความดี ซึ่งได้แก่สมาธิ ญาณ มรรค ผล ต่อไป ชื่อว่า นิวรณ์ ๕ ประกอบด้วย ^{๖๒} ๑) กามฉันทะ ความพอใจในกามหรือความเพ่งเล็งอยากได้ในกามคุณ ๒) พยาบาท ความเกลียด ความโกรธ ความผูกใจเจ็บ อาฆาต ๓) ถีนมิทธะ ความง่วง ความหดหู่ ความซึมเศร้า ความเกียจคร้าน ๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน ความรำคาญใจ ความวุ่นวายใจ ๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ไม่อาจตัดสินใจได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ไม่ละนิวรณ์เครื่องก้าง ๕ ประการนี้คือ ๑. กามฉันทะ ๒. พยาบาท ๓. ถีนมิทธะ ๔. อุทธัจจกุกกุกจะ ๕. วิจิกิจฉาเข้าครอบงำจิตทำให้ปัญญาอ่อนกำลังแล้ว การที่จะรู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น อีกทั้งประโยชน์ทั้งสองฝ่ายตลอดทั้งการทำให้แจ้งซึ่งญาณทัสนะอันวิเศษ ที่สามารถทำให้เป็นอริยะ ซึ่งยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์สามัญทำให้ประเสริฐยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยปัญญาที่ไม่มีกำลัง ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้^{๖๓}

การกำหนดพิจารณานิวรณ์ ที่เป็นเครื่องก้างจิต หรืออุปสรรคในการปฏิบัติ คือ ชอบใจ ไม่ชอบใจ ง่วง ฟุ้งซ่าน สงสัย เมื่อเกิดขึ้นในขณะที่ปฏิบัติพองยุบ ก็ให้ทั้งพองยุบมาใช้สติกำหนดกามฉันทะ ความพอใจในกาม กำหนดว่า ชอบหนอๆๆ พยาบาท ความปองร้าย อาฆาต ชัดเคือง กำหนดว่าไม่

^{๖๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖.

^{๖๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙-๙๑.

ชอบหนอๆ ๆ ถิ่นมีพระ ความท้อแท้ ความง่วงซึม กำหนดว่า ง่วงหนอๆ ๆ อุทัจจกุกุจะ ความ พุ้งซ่าน และรำคาญใจ กำหนดว่า พุ้งหนอๆ ๆ รำคาญหนอๆ ๆ วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ไม่อาจ ตัดสินใจในแนวปฏิบัติ กำหนดว่า สงสัยหนอๆ ๆ เมื่อเอาสติเข้าไปกำหนดนิรณอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ ควรทิ้งนิรณนั้นเสีย แล้วเอาสติ กลับมากำหนด พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป การปฏิบัติอย่างนี้เพื่อกำจัด เสียซึ่งความมีตัวตน เรา เขา สัตว์ บุคคล ความจริงแล้วมีแต่รูป นาม เท่านั้น ที่เขาสมมุติให้เป็นอย่าง นั้นอย่างนี้ เพื่อการอยู่ร่วมกัน การปฏิบัติเพื่อให้รู้ตามความเป็นจริงในรูปนามเท่านั้นจึงจะทำให้พ้น ทุกข์ไปจากอัตตา ตัวตนเสียได้

๑) การกำหนดรู้กามฉันทนิรณเพื่อละอัตตวิปลาส

กามฉันทนิรณเกิดจากอโยนิโสมนสิการ หมายถึง การไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคายใน อารมณ์ที่ตนชอบว่าน่าพอใจ ความพอใจในกามฉันทนิรณ เช่น รูปร่างหน้าตาของเพศตรงกันข้าม อารมณ์ดังกล่าวเรียกว่า สุภนิมิต เป็นสิ่งยั่วกิเลสให้หลงชอบ และถูกใจตามความต้องการของแต่ละ บุคคลที่ชอบรูป เสียง รส หรือสิ่งที่สัมผัส ดังพระพุทธดำรัสในอาหารสูตรว่า “อตถิ ภิกขเว สุภ นิमितตฺ ตตถ อโยนิโสมนสิการพหุลิกาโร อโยมาหาโร อนุปปนฺนสฺส วา กามฉนฺนทสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามฉนฺนทสฺส ภฺยโยภาวาย เวปุลลายน”^{๖๔} การใส่ใจโดยไม่แยบคายในสุภนิมิตเป็นนิตย นี้เป็นเหตุให้กามฉันทนิรณที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไฟบุลย์ยิ่งขึ้นและเกิดมี อารมณ์ดีงามมาปรากฏทางตา หูจมูก ลิ้น กาย ใจมากขึ้น^{๖๕}

กามฉันทนิรณ ย่อมเกิดขึ้นเพราะไม่กระทำไว้ในใจโดยแยบคายในสุภนิมิต ถ้าผู้ปฏิบัติขาด สติกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อพบกับอารมณ์ที่สวयงามย่อมคิดด้วยอโยนิโสมนสิการว่าสวयงาม น่าพอใจมีความสำคัญผิดว่าเที่ยงเป็นสุขบังคับบัญชาได้ในขณะนั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอคือรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต สิ่งทั้งามก็ดี อารมณ์ทั้งามก็ดี ชื่อว่า สุภนิมิต การใส่ใจ โดยไม่มีอุบายการใส่ใจนอกทาง การใส่ใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง ในสิ่งที่เป้นทุกขว่า สุข ในสิ่งที่มิใช่ ตัวตนว่า ตัวตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่า งาม ชื่อว่า อโยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยไม่แยบคาย^{๖๖}

การเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันเมื่อสติเกิดขึ้นร่วมกับกุศลและดำเนินไปด้วยกัน กามฉันทนิรณย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมรู้สีกว่ากามฉันทนิรณเกิดขึ้นในจิต ก็ กำหนดว่า ชอบหนอการกำหนดรู้เช่นนี้เป็น การละกามฉันทนิรณด้วยอโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่ากามฉันทนิรณดับไปด้วยกำลังวิปัสสนา จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุละกามฉันทนิรณ อันเป็นวิปัสสนานั้นเอง เป็นการกำหนดวิปัสสนาจิตที่หยั่งเห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในปัจจุบัน

^{๖๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พระคันธสาราภิวงค์, เรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, Ph.D) ตรวจชำระ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๗.

^{๖๕} พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญาณการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑๖.

^{๖๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริ การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๙.

ขณะด้วยการเจริญสติ เมื่อจิตมีคุณภาพดีขึ้นด้วยกำลังสมาธิและปัญญาจะสามารถกำหนดรู้วิปัสสนาจิตที่หยั่งเห็นไตรลักษณ์ได้

๒) การกำหนดรู้พยาบาลนิเวศน์ เพื่อละอัตรวิปลาส

พยาบาลนิเวศน์ ย่อมเกิดขึ้นจากอโยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยไม่แยกกายในอารมณ์ที่ตนไม่ชอบว่าไม่น่าพอใจ คือความพอใจในปฏิขนิมิตในขณะนั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอโดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

การเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันเมื่อสติที่เกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน กามฉันทนิเวศน์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติคิดถึงเรื่องที่ไม่พอใจ ก็ควรกำหนดว่าโกรธ หนอ การกำหนดรู้แบบนี้ เป็นการละกามฉันทนิเวศน์ที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยอโยนิโสมนสิการคือ วิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่า กามฉันทนิเวศน์ดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจเช่นนี้จัดเป็นการรู้ชัดเหตุละกามฉันทนิเวศน์อันเป็นวิปัสสนานั้นเอง ผู้ปฏิบัติสามารถละกามฉันทนิเวศน์ได้ด้วย วิปัสสนาอย่างแท้จริง ต่อมาแม้จะระลึกถึงเรื่องที่ไม่ชอบ ก็จะไม่เกิดความโกรธเกี่ยวกับเรื่องนั้นอีก เพราะความโกรธถูกละได้แล้วด้วยวิปัสสนา นอกจากนี้โยนิโสมนสิการในเรื่องนี้ยังเป็นการกำหนด วิปัสสนาจิตที่หยั่งเห็นไตรลักษณ์^{๖๗}

๓) การกำหนดรู้ถีนมิถนิเวศน์ เพื่อละอัตรวิปลาส

ถีนมิถนิเวศน์ เป็นธรรมชาติที่มีความหดหู่ ความท้อถอย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย กายสูตร^{๖๘} ว่าเป็นความเบื่อหน่ายความเกียจคร้านการบิดขี้เกียจความเมาอาหารและความหดหู่แห่งจิตเป็นภาวะที่จิตไม่เหมาะสมแก่การงานบำเพ็ญกุศล เพราะต้องการนอนเท่านั้น ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ความง่วงซึมเซาว่า ง่วงหนอ เมื่อความง่วงเหงาซึมเซามีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วงเหงาซึมเซามีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความง่วงเหงาซึมเซาไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วงเหงาซึมเซาไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา อนึ่งความง่วงเหงาเศร้าซึมที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น เหตุเกิดของถีนมิถนิเวศน์ความง่วงเหงาเศร้าซึมที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความง่วงเหงาเศร้าซึมที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น^{๖๙}

อโยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยอุบายไม่แยกกายในธรรมทั้งหลาย มีอริติ ริชยา^{๗๐} ตันที่ เกียจคร้าน^{๗๑} วิขัมภิตา^{๗๒} อ่อนเพลีย^{๗๓} ภัตตสัมมทะ^{๗๔} เมาอาหาร^{๗๕} เจตโสสินตัง^{๗๖} จิตย่อหย่อน^{๗๗} ใน

^{๖๗} เรียงเดียวกัน, หน้า ๒๘๗.

^{๖๘} ดุราลัยเถียรใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๕๙.

^{๖๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๙๙.

^{๗๐} ดุราลัยเถียรใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๒.

^{๗๑} ดุราลัยเถียรใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๕๕๒.

^{๗๒} ดุราลัยเถียรใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๕๕๒.

^{๗๓} ดุราลัยเถียรใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๘๖๐.

^{๗๔} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕๘.

ความเบื่อหน่ายเป็นต้นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือความพอใจในถิ่นมิตินิรวณณ์นั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้ โยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอโดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยกกายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความง่วงซึมเซาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดความง่วงซึมเซา ก็ควรกำหนดว่า ง่วงหนอ การกำหนดรู้อย่างนี้จัดเป็นการละความง่วงซึมที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา

ถิ่นมิตินิรวณณ์ ละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ธาตุคือความเริ่มความเพียรมีอยู่ ธาตุคือความออกพ้นไปจากความเกียจคร้าน ธาตุคือความก้าวไปข้างหน้ามีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธาตุเหล่านั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งถิ่นมิตินิรวณณ์ หรือเพื่อละถิ่นมิตินิรวณณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว”^{๗๕} แต่วิธีที่ละถิ่นมิตินิรวณณ์ได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของถิ่นมิตินิรวณณ์ได้เอง

๓) การกำหนดรู้อุทธัจจกุกกุจจนิรวณณ์เพื่อละอัตตวิปลาส

ธรรมชาติที่ความฟุ้งซ่านรำคาญใจกระสับกระส่าย ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากถิ่นมิตินิรวณณ์ท่านเปรียบอุปมาไว้เหมือนน้ำใสแต่ถูกทำให้เป็นละลอกคลื่นหรือกระเพื่อม อยู่เป็นนิจ ทำให้ไม่สามารถ จะมองเห็นสิ่งใต้น้ำ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความฟุ้งซ่านรำคาญมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วง การใส่ใจโดยอุบายไม่แยกกายในความสงบเป็นต้นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือความพอใจในความไม่สงบใจนั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้โยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอโดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

การใส่ใจโดยแยกกายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความง่วงซึมเซาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดความฟุ้งซ่านรำคาญใจก็ควรกำหนดว่า คิดหนอ ฟุ้งซ่านหนอ “ร้อนใจหนอ” การกำหนดรู้อย่างนี้จัดเป็นการละความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่าความง่วงซึมเซาดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุละความฟุ้งซ่านรำคาญใจในอุทธัจจกุกกุจจนิรวณณ์ละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในความสงบแห่งใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสงบแห่งใจมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบแห่งใจนั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งอุทธัจจกุกกุจจนิรวณณ์ที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจนิรวณณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว แต่วิธีละความฟุ้งซ่านได้ด้วยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของความฟุ้งซ่านได้เองคืออหัตมรรค ส่วนความรำคาญใจจะละได้เด็ดขาดด้วยอนาคามีมรรคพระอนาคามีจึงรู้เหตุไม่เกิดของความรำคาญใจได้เอง

๓) การกำหนดรู้วิจิกจฉานิรวณณ์เพื่อละอัตตวิปลาส

วิจิกจฉานิรวณณ์ เป็นธรรมชาติที่เกิดความสงสัยเพราะไม่รู้ มีอะไรมารบกวนความอยากรู้ ไม่มีความสงบลงได้ ทำให้เกิดความมืดมัวแก่จิต ไม่อาจจะเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรเห็น ท่านเปรียบเหมือน

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

น้ำใสอยู่ในที่มีด ย่อมไม่อำนวยให้มองเห็นสิ่งต่างๆในน้ำนั้นได้ เมื่อความลึกลับลึกลับมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความลึกลับลึกลับมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความลึกลับลึกลับไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความลึกลับลึกลับไม่มีอยู่ภายในจิตของเราหนึ่งความลึกลับลึกลับที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นคือเหตุเกิดของวิจิตรจิตความลึกลับลึกลับที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียดได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความลึกลับลึกลับที่ละเอียดแล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

การใส่ใจโดยแยกกายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความสงสัยลึกลับใจย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดความสงสัยในใจ ก็ควรกำหนดว่า “สงสัยหนอ” การกำหนดรู้อย่างนี้จัดเป็นการละความสงสัยลึกลับใจที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่าความสงสัยลึกลับใจดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุละความสงสัยลึกลับใจ

๓.๒.๒ การกำหนดรู้ขั้นเพื่อละอัตตวิปลาส

การกำหนดพิจารณาขั้น เพื่อให้เห็นที่ไปที่มาของอุปาทานว่ามีตัวตน เมื่อนักปฏิบัติที่กำหนดรู้ รูป นาม โดยมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตาม ธรรมชาติดำเนินไปชั่วขณะแล้วสิ้นสุดลง การกำหนดรู้อย่างนี้เป็นกำหนดรู้อัตตวิปลาส

ขั้น แผลว่า กอง, หมวด, หมู่, ส่วน ในทางพุทธศาสนาหมายถึงร่างกายของมนุษย์ คือ แยกร่างกายออกเป็นส่วนๆ ตามสภาพได้ ๕ ส่วน หรือ ๕ ขั้น คือ

๑. รูป ได้แก่ ส่วนที่ประกอบกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผม หนัง กระดูก โลหิต ถ้าใจเข้าไปยึดถือว่า เป็นกายของเรา พอกายมีการเปลี่ยนแปลงหรือทรุดโทรมลงไป ใจก็จะรับไม่ได้ และทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมา ฉะนั้นท่านจึงบอกว่า การเข้าไปยึดมั่นในรูปขั้นนี้ก็เป็นตัวทุกข์^{๗๖}

๒. เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ แบ่งเป็น ๓ คือ สุข (ทางกายหรือทางใจ ก็ตาม) ทุกข์ (ทางกายหรือทางใจก็ตาม) อทุกขมสุข (ไม่ทุกข์ไม่สุขคือเฉยๆ บางทีเรียกว่า อุเบกขา)^{๗๗} แบ่งเป็น ๕ คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) แบ่งตามที่เกิดเป็น ๖ คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจักขุ ทางโสตตะ ทางฆานะ ทางชีวหา ทางกาย และทางมโน

๓. สัญญา ได้แก่ ระบบคิดปรุงแต่งต่างๆ ตีบ้างชั่วบ้างซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำ เพราะคนส่วนใหญ่ที่ทุกข์เรื่องความคิดมีไม่น้อยเลย การจำอารมณ์ แบ่งเป็น ๖ ตามแห่งการรับรู้^{๗๘} คือ (๑) รูปสัญญา ความหมายรู้อรูป เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น (๒) สัททสัญญา ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น (๓) คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น (๔) รสสัญญา ความหมายรู้รส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น (๕) โภกัญญาสัญญา

^{๗๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ๒๕ ๙), เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, หน้า ๓๔

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๔/๑๒๖.

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ มหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๒.

ความหมายรู้สึกสัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น (๖) ธัมมสังคยา
ความหมายรู้อารมณ์ ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง เป็นต้น^{๗๙}

๔. สังขาร สังขาร หมายถึง การปรุงแต่งอารมณ์ แบ่งเป็นเจตสิก^{๘๐} ถ้าเทียบเคียง กับการ
แบ่งแบบขั้น ๕ เจตสิก ก็ได้แก่ เวทนา สัญญา และ สังขาร ทั้งหมดคือในจำนวนเจตสิก ๕๒ นั้น เป็น
เวทนา ๑ เป็นสัญญา ๑ ที่เหลือ ๕๐ อย่างเป็นทางการ สังขารทั้งสิ้น สังขารขั้นจึงเท่ากับเจตสิก ๕๐^{๘๑}

๕. วิญญาณ ได้แก่ การรับรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ มีตา มีหู เป็นต้น ตัวนี้ก็ไม่เบาถ้า เข้า
ไปยึดมั่นเวลากะทบอารมณ์ คือเวลาเห็นรูป เวลาได้ยินเสียง แล้วเกิดความสำคัญมั่นหมายว่า ตัวเรา
เห็น ตัวเราได้ยิน ถ้าได้เห็น ได้ยินสิ่งที่ดีก็เพลิดเพลินพอใจ แต่ถ้าได้เห็นได้ยินสิ่งที่ไม่ดี ก็จะมี เกิด
อารมณ์ขัดเคือง ฉะนั้นการเข้าไปยึดมั่นในวิญญาณขั้นคือการได้เห็น การได้ยิน นี้ก็เป็นตัวทุกข^{๘๒}

การกำหนดรู้ขั้น ๕ ขั้น ๕ คือ กายกับใจ อาศัยกันแบ่งออกเป็น ๕ กอง คือ รูปคงเป็น
รูป ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เวทนา คือความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข
ได้แก่ สบายกาย สบายใจ หรือเป็นทุกข์ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ หรือเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์^{๘๓} การ
พิจารณาเวทนา ด้วยการใช้สติตามรู้อย่างต่อเนื่อง จะเห็นว่าเวทนา หาใช่หญิงชายไม่ ไม่มีตัวตนของ
เรา จะเกิดสลับตามเหตุปัจจัย เช่นตอนนั่งหรือนอนครั้งแรก มักจะเป็นสุขเวทนา อิริยาบถเดียวกัน
ครั้งแรกเป็นสุข เมื่ออยู่นานเข้าทุกขเวทนามากก็เกิดขึ้น แล้วก็ปจจัยให้เกิดโทมนัสเวทนา จะเห็นได้ว่า
สุขเวทนามีเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปในที่สุด แล้วเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนา ทุกขเวทนาเกิดขึ้น
ตั้งอยู่และดับไป แล้วเป็นปัจจัยให้เกิดโทมนัสเวทนา โทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป วนเวียนอยู่
อย่างนี้ตลอดเวลา เป็นธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไหลเรื่อยไปอย่างต่อเนื่อง วนเวียนอยู่อย่างนี้ เรียกว่า
อนิจจัง เวทนาเปลี่ยนแปลง เป็นภาวะของทุกขสภาวะด้วย จึงเป็นทุกข์ และทุกข์เหล่านี้เกิดมาจาก
เหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น จึงเป็นภาวะแห่งอนัตตา เมื่อมีสติตามดูรู้กระบวนการแห่งเวทนาเหล่านี้ เรียกว่า
วิปัสสนา^{๘๔} สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ ได้แก่จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิดกับใจ
สังขาร คือ เจตสิกธรรม ได้แก่อารมณ์ที่เกิดกับใจ เป็นส่วนดีเรียกว่า กุศล เป็นส่วนไม่ดีเรียกว่า อกุศล
เป็นส่วนกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่าอัปภพุต วิญญาณ คือความรู้อารมณ์ ในเวลาที่มีรูปกระทบตา เป็นต้น
เรียกว่า จักขุวิญญาณ รูปคงเป็นรูป และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามขั้น ๕ คือรูปนาม^{๘๕}

กำหนดรู้อุปาทานขั้น คือขั้นที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นถือว่า เป็นตัวตน เป็นเราเป็นเขา หรือ
ของเราของเขา

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๓.

^{๘๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗

^{๘๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๙.

^{๘๒} ส.ข (ไทย) ๑๗/๗/๒๑.

^{๘๓} ส.ข (ไทย) ๑๗/๗/๒๑๐.

^{๘๔} สมบูรณ์ ตาลินธิ, ผศ.พิเศษ, ๑ เดือน ดุจจิตให้นิพพาน, (นนทบุรี: บริษัท ริงค์ ปิยอนด์ บุคส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๓.

^{๘๕} พระมหาจำลอง อชิโต ป.ธ. ๖, ศน.บ. การปฏิบัติกรรมฐาน ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: นิตนารากการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑๐.

๑) ยึดถือธาตุ ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งเป็นกองธาตุผสมกัน หรือประชุมกันเข้าเป็นรูป เรียกว่ามหาภูตรูป คือรูปใหญ่

๒) ยึดถืออาการของรูป ที่อาศัยมหาภูตรูปเป็นอยู่ มีประสาท ๕ คือ
 จักขุประสาท คือประสาทตา ซึ่งให้สำเร็จการเห็นรูป
 โสตประสาท คือประสาทหู ซึ่งให้สำเร็จการได้ยินได้ฟัง
 ฆานประสาท คือประสาทจมูก ซึ่งให้สำเร็จการดมกลิ่น
 ชิวหาประสาท คือประสาทลิ้น ซึ่งให้สำเร็จการลิ้มรส
 กายประสาท คือประสาทกาย ซึ่งให้สำเร็จการสัมผัส

ประสาททั้ง ๕ เป็นอาการของมหาภูตรูป เรียกว่า อุปาทานรูป แปลว่ารูปอาศัย รูปที่เป็นลักษณะในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ภายในภายนอก หยาดละเอียด เลวประณีตอยู่ไกลและอยู่ใกล้ ต่างก็เป็นอาการของรูป จัดเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายที่มีชีวิตอยู่ได้ จึงแสดงอาการต่างๆ เคลื่อนไหวไปมาได้โดยสมมุติเรียกว่า เป็นสตรีหรือบุรุษ รวมเรียกว่า รูปชั้น^{๘๖}

เวทนาคือการเสวยอารมณ์ สัญญาคือการจำได้หมายรู้ สังขาร คือ เจตนาที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว และไม่ดีไม่ชั่ว วิญญาณคือความรู้แจ้งในเวลาที่มีรูปมากระทบตาเป็นต้น เรียกว่า จักขุวิญญาณ รวมเรียกว่านามชั้น หมายถึงจิตซึ่งทำหน้าที่แตกต่างกัน จึงมีชื่อเรียกไปตามหน้าที่ของจิต โดยให้สำเร็จกิจที่ทำนั้นๆ ก็คือตัวจิตนั่นเอง เพราะฉะนั้น รูปชั้นกับนามชั้น กายกับจิต หรือรูปธรรมกับนามธรรม อาศัยกัน จึงสมมติ กันว่าเป็นคนเป็นสัตว์ขึ้น ตกอยู่ในสภาวะเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น เมื่อใช้ปัญญาเข้าไปพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออุปาทานชั้น ๕ ทำให้เราทราบตามความเป็นจริงในการกำหนดรู้ ดังนี้คือ

รูปเป็นอย่างไร ความเกิดขึ้นของรูปและความดับของรูปเป็นอย่างไร
 เวทนาเป็นอย่างไร ความเกิดเวทนาและความดับเวทนาเป็นอย่างไร
 สัญญาเป็นอย่างไร ความเกิดสัญญาและความดับสัญญาเป็นอย่างไร
 สังขารเป็นอย่างไร ความเกิดสังขารและความดับสังขารเป็นอย่างไร
 วิญญาณเป็นอย่างไร ความเกิดวิญญาณและความดับวิญญาณเป็นอย่างไร

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ว่าเป็นอย่างไรและพิจารณาดูความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายด้วย โดยเข้าไปตั้งสติไว้มั่นในธรรมทั้งหลายว่า ธรรมทั้งหลายมีอยู่ ก็ให้เห็นแต่เพียงสักว่ารู้อยู่ เพียงเพื่อระลึกได้เท่านั้น อย่าได้ใช้ตัณหาและทิฐิเข้าไปพิจารณา เพราะถ้ามีตัณหาและทิฐิจะกลายเป็นความยึดมั่นถือมั่นไปว่า จงเป็นอย่างนั้นจงเป็นอย่างนี้ แท้จริงแล้วธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะไม่อยู่ในอำนาจเป็นต้น จึงให้พิจารณาเพื่อความปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรในโลก คือถือว่าเบญจขันธ์ เป็นตัวเป็นตนดังกล่าวแล้ว โดยให้พิจารณาเห็นเป็นไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา^{๘๗}

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

^{๘๗} พระมหาจำลอง อชิโต ป.ธ. ๖, ศน.บ. การปฏิบัติกรรมฐาน ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๒๑๒.

ความเกิด-ดับ แห่งชั้น ๕ นั้น ให้กำหนดรู้แต่ละชั้น ชั้น ๕ จะเห็นได้ว่าเกิดเพราะปัจจัยอย่างนี้ ดับเพราะปัจจัยอย่างนี้ อยู่ที่เหตุปัจจัย เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยก็ไม่เกิดคือดับไปในที่สุด เพราะตกอยู่ในสภาพ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น

การเกิด-ดับชั้น ๕ ซึ่งเกิดจากการปรุงแต่งจิตภายใน ได้แสดงความเกิด-ดับของชั้น ๕ ไว้ว่า เมื่อเกิดความยินดี ชื่นชม จิตใจ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เกิดความเพลิดเพลิน ความเพลิดเพลินในชั้น ๕ เป็นอุปาทาน (ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตน) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เป็นเหตุเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยทำให้เกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยทำให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อย่างนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง การกำหนดรู้ความเกิดขึ้นแห่งชั้น ๕ มีรูปเป็นต้น จัดเป็นความรู้การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

การกำหนดรู้การเกิดดับแห่งชั้น ๕ จัดเป็นญาตปริญญา คือการกำหนดรู้ด้วยการรู้ การกำหนดพิจารณาชั้น ๕ โดยรวมลงในไตรลักษณ์ คือเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา ให้เห็นความเกิดและความดับ จัดเป็นตริณปริญญา คือกำหนดด้วยการพิจารณา และปัญญาพิจารณากำหนดรู้การละนันทิราคะในชั้น เพื่อละความเพลิดเพลินในชั้น คือตัวตันทาในรูปเป็นต้น จัดเป็นปหานปริญญา คือการกำหนดรู้ด้วยการปล่อยวางเสีย ดังนั้น ปัญญาตามพิจารณาเห็นธรรมคือชั้น ๕ เหล่านั้น ด้วยการสละปล่อยวาง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ การตามเห็นส่วนเบื้องต้น (อดีต) ก็ไม่มี เมื่อการตามเห็นส่วนเบื้องต้นไม่มี การตามเห็นส่วนเบื้องปลาย (อนาคต) ก็ไม่มี เมื่อการตามเห็นส่วนเบื้องปลายไม่มี ความยึดมั่นอย่างแรงกล้าก็ไม่มี เมื่อความยึดมั่นอย่างแรงกล้าไม่มี จิตก็คลายกำหนดในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร จิตก็คลายกำหนดในวิญญาณ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง^{๘๘}

ธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น^{๘๙} เมื่อย่นย่อลงแล้วคงเหลือ ๒ คือ รูปธรรมและนามธรรม^{๙๐} เท่านั้น ชั้น ๕ นั้นสังเคราะห์เข้าเป็นรูปนามได้ดังนี้

ชั้นทั้ง ๕ กองนั้น ประกอบเป็นเหตุปัจจัยเป็นตัวเป็นตนที่มีชีวิตแล้วยังต้องประสานการทำงานต่างๆ ร่วมกัน เพื่อให้เกิดกระบวนการดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น ดังนั้นฝ่ายรูปหรือกาย อันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้ง ๕ เป็นองค์ประกอบ จึงต้องทำงานประสานสัมพันธ์กับฝ่ายนามหรือจิตอันมีเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นองค์ประกอบ ประสานกันอย่างแนบแน่นเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กันตลอดไป ในชั้น ๕ นั้นเมื่อย่อลง คงเหลือ รูป กับนามเท่านั้น

รูป (สภาพที่แตกดับ, สภาพที่ไม่รู้อารมณ์)+ปรมตถ (สิ่งที่มีจริง) สิ่งที่มีจริงคือรูปหมายถึงสภาพที่ไม่รู้อารมณ์และแตกดับเสื่อมสลายได้ด้วยปัจจัยที่เป็นขาคี มีความร้อน ความเย็นเป็นต้น

^{๘๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๖/๖๔.

^{๘๙} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๒๑๔.

^{๙๐} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๙๗/๒๕๖., อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๗/๒๗๘.

รูปธรรมจึงไม่ได้หมายถึงสิ่งที่จับต้องได้ เป็นรูปธรรมแต่สภาพธรรมใดไม่รู้อะไรเลย ชื่อว่ารูปธรรม เช่น สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็งเหล่านี้ เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อะไร ใครจะดำ ว่า รูปเหล่านี้ รูปไม่รู้อะไรทั้งสิ้นครับ รูปธรรมมีทั้งหมด ๒๘ รูป ครับ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องนามธรรมและรูปธรรม เพื่อให้เห็นว่า ไม่มีสัตว์ บุคคล มีแต่เพียงธรรมไม่ใช่เรา เพื่อละคลาย โถถอนความเห็นผิดว่ามีเรา มีสัตว์ บุคคล อันเป็นไปเพื่อละคลายกิเลส ซึ่งก็เริ่มด้วยการฟังพระธรรม ว่า ธรรมคืออะไร เพื่อให้เข้าใจ เบื้องต้นในขั้นการฟังว่า มีแต่ธรรม ที่เป็นนามธรรม ละ รูปธรรมเท่านั้น อันจะเป็นปัจจัย ประจักษ์ นามธรรมและรูปธรรมในชีวิตประจำวัน ครับ

นามธรรม หมายถึง ชาติรู้ สภาพรู้ อากาญรู้ เช่น จิตเป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ และรูปธรรม ไม่ใช่สภาพรู้ รูปทุกรูปไม่รู้อารมณ์ เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ส่วนนิพพานเป็นนามธรรม แต่ไม่ใช่สภาพรู้ เพราะนิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งนามธรรม คือ สภาพธรรมที่มีจริง เป็นธรรมที่น้อมไปสู่อารมณ์ หมายถึง สภาพธรรม ที่รู้อารมณ์ได้ คือจิตและเจตสิก ทั้งจิตและเจตสิกเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ แต่จิตเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้ เจตสิกเป็นเพียง ส่วนประกอบ เป็นเครื่องช่วยปรุงแต่งให้เป็นประเภทต่างๆ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้น เจตสิกจะเกิดไม่ได้เลย นิพพานก็เป็นนามธรรม แต่เป็นสภาพที่ไม่รู้อารมณ์ ที่เป็นนามธรรม เพราะไม่ใช่รูป และเป็นสภาพธรรมที่ถูกน้อมไปเป็นอารมณ์ของจิตเจตสิกได้ นามธรรม จึงเป็นสภาพธรรมที่มีจริงที่เป็น จิต เจตสิกและพระนิพพาน

สรุป ชั้นที่ ๕ คือ ตัวตนทั้งฝ่ายกายและจิต อันประกอบด้วย รูปหรือกาย และจิตอันมี เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน เป็นเรื่องของการจำแนกตัวตนที่เรา ยึดมั่น ถือมั่น หลงไหล และ พึงพอใจ ให้เห็นว่าเป็นเพียงเกิดแต่เหตุปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ ไม่ได้มี ความเป็นตัวตนที่เป็นแก่นแท้ๆ คงทนอย่างถาวรทั้งนี้ก็ต้องอาศัยปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง อยู่เนืองๆ ในรูปนามชั้นที่ ๕ หรือ กาย ใจ คือ ปัญญาที่โอบอุ้มทุกสขล มหาภิรยา ขณะที่กำหนดรู้รูป นามชั้นที่ ๕ หรือกาย ใจ

การจำแนกชั้นที่ ๕ เพื่อให้เห็นเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีความเป็น ตัวตนที่เป็นแก่นแท้ๆ คงทนถาวร และการเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยการเจริญสติปัญญากำหนด รู้รูปนามอันเป็นปัจจุบันซึ่งโดยแท้จริงเป็นการรวมของส่วนประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันครอบคลุมทั้ง ด้านรูปธรรมและนามธรรมที่เรียกว่าชั้นที่ ๕ หรือ รูปนาม เมื่อเจริญธรรมานุสสติปัญญาด้วยความเพียร มีสติ และสัมปชัญญะ จะทำให้บุคคลหยั่งเห็นรูปนามปรากฏเป็นไตรลักษณ์ จะสามารถที่จะละอัตตวิปลาสได้

๓.๒.๓ การกำหนดรู้อายตนะเพื่อละอัตตวิปลาส

การกำหนดพิจารณาอายตนะ เพื่อให้เห็นที่ไปที่มาของอุปาทานว่ามีตัวตน กล่าวคือเมื่อถึง จุดหนึ่งจะเกิดสติรู้เท่าทันเป็นขณะๆ ว่า ความยึดมั่นเกิดขึ้นแต่ละครั้งที่เปลี่ยนจากการได้เห็น เป็นการได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้ม ได้สัมผัส และได้คิด สติก็เกิดขึ้นตามทันไปทุกคู่ที่อายตนะกระทบ กัน กระทั่งความถือมั่นเบาบางลง จนกระทั่งในที่สุดเหลือแต่สติสัมปชัญญะรู้ชัดในคู่อายตนะ กระทบกันในปัจจุบัน ปรากฏสภาวะเห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน แต่ไม่มีความมั่นว่าเป็น ตัวเป็นตน สิ่งนั้นก็ปฏิบัติจะได้พบเหมือนกัน หลังจากฝึกดูอายตนะไปได้พักหนึ่ง คือ ความเห็นว่าคู่อายตนะทั้งหลายล้วนเป็นอนัตตาอยู่โดยเดิม แต่ปฏิภิวาระหว่างคู่อายตนะ ก่อให้เกิดอุปาทานว่ามีตัวตน มีอัตตาขึ้นมา

เป็นขณะๆ เพียงเมื่อสังเกตเห็นความจริงอย่างนี้เมื่ออุปาทานในตัวตนหายไปทีละครั้งทีละหน คู่
อายตนะก็สักร่วมกันโดยปราศจาก ความรู้สึกว่ามีตัวตนไปเอง^{๙๑}

การกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ คือการตั้งสติพิจารณาอายตนะ ๑๒ ประการคืออายตนะ
ภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่สัมผัส
และธรรมารมณ์ จะเห็นว่าอายตนะเหล่านี้เป็นที่ตั้งของจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีตาหรือรูป จิตที่รู้อารมณ์
ผ่านดวงตาก็ปรากฏไม่ได้ สักแต่ว่าเป็นอายตนะเป็นที่ต่อของชีวิต เป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาปไม่ใช่
สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเพียงปรมาณู รูปนาม ชั้นธ อายตนะ ธาตุ สัจจะเท่านั้นกำหนดรู้อายตนะ^{๙๒}
ในอัมฤตตคิกอนิจจสูตรพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระมหาวิหารเชตวัน ตรีศเรยกภิกษุ
ทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอัน
ชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา อริยสาวกผู้ได้
สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อม
หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบ
แล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี"^{๙๓}

อายตนะภายใน สัมโพธิสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ก่อนตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ยังไม่
ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นความสลัดออกแห่งตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ เราได้มีความคิดว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เป็นคุณแห่งตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ จักสุข หู จมูก ลิ้น กาย ใจเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้
เป็นโทษแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การกำจัด การละฉันทราคะในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เป็น
ความสลัดออกแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรายังไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งคุณแห่งอายตนะภายใน ๖
เหล่านี้โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษและซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออกเพียงใด เรา
ก็ยังไม่ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น เมื่อใด เราได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ
แห่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออกโดยเป็น
ความสลัดออก เมื่อนั้นญาณทัสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่าความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ"^{๙๔}

ในโน้อสสาทสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ถ้าคุณแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจจักไม่มีแล้วไซ้
สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจแต่เพราะคุณในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีอยู่
ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าโทษแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจจักไม่มีแล้วไซ้
สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่เพราะโทษแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจมีอยู่
ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าความสลัดออกแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
จักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัดออกจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่เพราะความสลัดออกแห่งตา

^{๙๑} ดังตฤณ, มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินทเรนต์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๕๔.

^{๙๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

^{๙๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒.

^{๙๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/ ๑/๑๓/๗.

หู จมูก ลิ้น กาย ใจมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัตว์ทั้งหลายได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านี้ โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายก็เป็นผู้ออกไป พრაไป มีใจหลุดพ้น^{๙๕}

ในโนอัสนาสสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าคุณแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนดในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ แต่เพราะคุณแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนดในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ ถ้าโทษแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื้อหนายในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ แต่เพราะโทษแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื้อหนายในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ ถ้าความสลัดออกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณจักไม่มีแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงสลัดออกจากรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ แต่เพราะความสลัดออกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ สัตว์ทั้งหลายได้รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งความสลัดออก โดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายก็เป็นผู้ออกไปพราไป มีใจหลุดพ้น^{๙๖}

อายตนะภายนอก ในสัมโพธิสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นความสลัดออกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ เราได้มีความคิดว่า สุขโสมนัสเกิดขึ้น เพราะอาศัยรูปเสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ นี้เป็นคุณแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ รูปเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ การกำจัด การละฉันทราคะในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ นี้เป็นความสลัดออกแห่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ธรรมารมณ เมื่อใดเราได้รู้ตามความเป็นจริงซึ่งคุณแห่งอายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้โดยเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษและซึ่งความสลัดออกโดยเป็นความสลัดออก เมื่อนั้นญาณทัสนะเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ^{๙๗}

การพิจารณาให้รู้จักตา รู้จักรูป รู้จักสัญญาโยชน ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป
 การพิจารณาให้รู้จักหู รู้จักเสียง รู้จักสัญญาโยชน ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูกับเสียง
 การพิจารณาให้รู้จักจมูก รู้จักกลิ่น รู้จักสัญญาโยชน ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกกับกลิ่น
 การพิจารณาให้รู้จักลิ้น รู้จักรส รู้จักสัญญาโยชน เกิดขึ้นเพราะอาศัย ลิ้นกับรส
 การพิจารณาให้รู้จักกาย รู้จักโณภูฐัพพะ รู้จักสัญญาโยชน เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายสัมผัส

^{๙๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๗/๙-๑๐.

^{๙๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๘/๑๐-๑๑.

^{๙๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔/๗-๘.

การพิจารณาให้รู้จักมนะ รู้จักธัมมะ คือเรื่องที่ใจรู้ รู้จักสัญญาชนเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจ มนะและธรรม^{๙๘}

ในอรรถกถาท่านพระสารีบุตร แสดงปัญญาในการกำหนดธรรมต่างๆ ที่เป็นภายในอันเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน^{๙๙} ในวัตถุนานัตตญาณนิตเทศ ญาณกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ว่า พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายใน กำหนดโสตะที่เป็นภายใน กำหนดฆานะที่เป็นภายใน กำหนดชิวหาที่เป็นภายใน กำหนดกายที่เป็นภายใน กำหนดมโนที่เป็นภายใน พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายในคือ กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะตัณหา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “จักขุเกิดแล้ว” กำหนดว่า “จักขุมาร่วมกันแล้ว” กำหนดว่า “จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักขุไม่มี” กำหนดจักขุโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่า “จักขุไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” กำหนดว่า “จักขุไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดาดับไปเป็นธรรมดา”

กำหนดจักขุโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญา (ความหมายรู้ว่าเที่ยง) ได้เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา (ความหมายรู้ว่าสุข) ได้เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญา (ความหมายรู้ว่าอัตตา) ได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี) ได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะ (ความกำหนัด) ให้ดับ ย่อมละสมุทัย (เหตุเกิด) ได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ (ความยึดถือ) ได้ พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายในอย่างนี้”

การกำหนดโสตะ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ก็นัยนี้^{๑๐๐} การกำหนดธรรมต่างๆ ที่เป็นภายนอก คือ รูป สัททหะ(เสียง) คันธะ(กลิ่น) รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ในโคจรนานัตตนิเทศ ญาณกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรคว่า กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะตัณหา” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “รูปอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “รูปเกิดแล้ว” กำหนดว่า “รูปมาร่วมกันแล้ว” กำหนดว่า “รูปไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักขุไม่มี” กำหนดรูปโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่า “รูปไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” กำหนดว่า “รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดาดับไปเป็นธรรมดา” กำหนดรูปโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่ายไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด

^{๙๘} พระธรรมดิลก (วิชฌมัย), แบบประกอบนักธรรมตรี อธิบายธรรมในนวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้าที่ ๕๑.

^{๙๙} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๖๗/๗๗.

^{๑๐๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙-๑๑๐.

ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัญญาได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ พระโยคาวจรกำหนดรูปที่เป็นภายนอกอย่างนี้^{๑๐๑}

ในสัททะ(เสียง) คันธะ(กลิ่น) รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ ก็นัยนี้เหมือนกัน การปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนานั้นอายตนะ ๑๒ เป็นสะพานเครื่องเชื่อมต่อไปให้ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เราเกิดการเรียนรู้และดำรงชีวิตแบบผสมผสานที่ต้องมองความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแง่บวกและลบของโลกแห่งความจริงและสมมติ ที่สอนให้เราตกต่ำไปตามกระแสของโลกธรรม นั้นเรียกว่าอายตนะ ๑๒ และเป็นภูมิพื้นที่ให้เกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริง และอายตนะ ๑๒ นี้ หาใช้อื่นไกลไม่ ได้แก่ปรมาตมธรรมนั่นเองซึ่งจะแสดงองค์ธรรมดังต่อไปนี้

๑) รูปายตนะ + รูปารมณ (วิณณะ สี) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องสีที่เป็นความรู้สึกนึกคิด ออกมาเป็นรูปร่างนำตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคน

๒) สัททายตนะ + สัททารมณ (เสียง) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องเสียงที่เป็นความรู้สึกนึกคิด ออกมาเป็นรูปร่างนำตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนที่ได้ยินได้ฟัง

๓.) คันธายตนะ + คันธารมณ (กลิ่น) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องกลิ่นที่เป็นความรู้สึกนึกคิด ออกมาเป็นรูปร่างนำตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนที่รับรู้ทางจมูก

๔) รสอายตนะ + รสอารมณ (รส) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องรสที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างนำตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนทางการตมกิน

๕) โผฏฐัพพะอายตนะ + โผฏฐัพพะอารมณ (เครื่องกระทบ) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างนำตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนทางกายที่ได้สัมผัส

๖) ฌัมมายตนะ + สุขุมรูป ๑๖ เจตสิก ๕๒ นิพพาน ๑ คือ ขบวนการของจิตที่เกิดการสัมพันธ์ทั้งภายนอกและภายใน จนเกิดการสร้างผลที่แสดงออกมาในรูปแบบของการแสดงพฤติกรรมที่เกิดขึ้น ต่อสิ่งที่เรารับรู้ทั้งด้านดีและไม่ดี จึงมีผลปรากฏออกมาให้เห็นมีทั้งสภาวะที่ปรากฏทางร่างกายและจิตใจ

อายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดในทวารทั้ง ๖ และอารมณ ๖ เป็นป่อเกิดของธรรมเหล่าอื่น เป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาป มีจิตและเจตสิกขบอบอยู่ที่นี่ ย่อมไหลนำไปสู่ทุกขในสังสารวัฏอายตนะนี้เป็นสัญชาติ หรือประเทศของจิตและเจตสิก สรุปลแล้ว ที่เป็นเฉพาะรูปธรรม ๑๐ เฉพาะนามธรรม ๑ และเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรมมี ๑ เพราะฉะนั้น อายตนะ ๑๒ ก็คือ รูปนามนั่นเอง^{๑๐๒}

^{๑๐๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๒.

^{๑๐๒} พระมหาบุญหนา อโศโก, พระไตรปิฎกฉบับทางพันธุกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิลปสยามบรรณลักษณ์และการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

ตารางที่ ๑ แสดงกระบวนการรับรู้ทางอายตนะ ๑๒

อายตนะภายใน	อายตนะภายนอก	อารมณ์	วิญญาณ	ผัสสะ	เวทนา
จักขุ (ตา)	รูป	รูปารมณ์	จักขุวิญญาณ	เห็น	การเสวยอารมณ์
โสตะ (หู)	เสียง	สัททารมณ์	โสตวิญญาณ	ได้ยิน	หรือการรับรู้ทาง
ฆานะ (จมูก)	กลิ่น	คันธารมณ์	ฆานวิญญาณ	ได้กลิ่น	อารมณ์มี
ชีวหา (ลิ้น)	รส	รสารมณ์	ชีวหาวิญญาณ	รู้รส	สุขเวทนา
กาย (กาย)	โผฏฐัพพะ	โผฏฐัพพารมณ์	กายวิญญาณ	รู้สิ่งต่อกาย	ทุกขเวทนา
มโน (จิต)	ธรรมารมณ์	ธรรมารมณ์	มโนวิญญาณ	รู้เรื่องในใจ	อุเบกขาเวทนา

อายตนะ ๑๒ ในขณะที่กำหนดว่า ได้เห็นหนอ, ได้ยินหนอ, ได้รู้กลิ่นหนอ, ได้ลิ้มรสหนอ, ในขณะที่สัมผัส สภาวะธรรม ทำให้ทราบว่าการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาก็คือการกำหนดรูป-นามที่เป็นปรมาณู มาเป็นอารมณ์ อายตนะ ๑๒ นั้นเป็นการกำหนดรูปนามที่เกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จนเกิดความรู้ชัดเจนว่ารูปนามมีลักษณะของพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน การที่จะเห็นสภาวะลักษณะและพระไตรลักษณ์รูปนามได้ ผู้ปฏิบัติมีความจำเป็นจะต้องกำหนดรูปนามที่เป็นอารมณ์ปรมาณูซึ่งมีลักษณะทั้งสามอย่างอยู่ครบถ้วนความเข้าใจในพระไตรลักษณ์ว่ารูปนามเกิด-ดับเป็นความไม่เที่ยงรูปนามเกิดแล้วคงอยู่สภาพเดิมไม่ได้เป็นความทุกข์ และรูปนามเกิดแล้วบังคับบัญชาไม่ได้เป็นความไม่ใช่ตัวตนจะนำไปสู่วิปัสสนาญาณ

การปฏิบัติ ต้องสำรวจทางอายตนะโดยเฉพาะผ่านอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รसरมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์ ซึ่งได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ ที่ผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นธรรมนิยามอยู่แล้วนั้นทุกๆ ทวาร สุดแต่อารมณ์นั้นๆ จะผ่านมาจากทวารไหน ก็ให้ใช้สติควบคุมจิตกำหนดจับอารมณ์ทางทวารนั้นให้ทันปัจจุบันทุกครั้งและทุกอารมณ์ไป เช่น เมื่อรูปารมณ์ผ่านทางตา กำหนดว่า เห็นหนอๆ เมื่อสัททารมณ์ผ่านทางหู กำหนดว่า ได้ยินหนอๆ เมื่อคันธารมณ์ผ่านทางจมูก กำหนดว่า ได้กลิ่นหนอๆ เมื่อรसरมณ์ผ่านทางลิ้น กำหนดว่า รู้รสหนอๆ เมื่อโผฏฐัพพารมณ์ ผ่านทางกาย กำหนดว่า เย็นหนอ ๑ ร้อนหนอ๑ หรืออ่อนหนอ๑ แข็งหนอ๑ เป็นต้น กำหนดรู้ไปตามสภาพของความรู้สึกทางกาย

เมื่อธัมมารมณ์ผ่านทางใจ ก็กำหนดว่า รู้รสหนอๆ หรือเมื่อก้าวเท้าขวาไป กำหนดว่า ขวา ย่างหนอ เมื่อก้าวเท้าซ้ายไปก็กำหนดว่า ซ้ายย่างหนอ หรือเมื่อนั่งสมาธิอยู่ ขณะหายใจเข้าท้องจะพองออกให้กำหนดว่า พองหนอ ขณะหายใจออกท้องจะยุบแฟบลงให้กำหนดว่า ยุบหนอ รูปที่เดินไป ได้ก็ตีรูปที่พองยุบก็ตี เป็นธรรมารมณ์ทั้งนั้น ข้อสำคัญ คือ ผู้ปฏิบัติ อย่าประมาทมัวเมาไปในกิจการอย่างอื่นในขณะที่ปฏิบัติธรรมจงพยายามใช้สติควบคุมจิตให้ตามกำหนดรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ทวารทั้ง ๖ อยู่อย่างนี้ให้ติดต่อกันไป กำหนดให้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นภายในกาย ใจ ณ ปัจจุบันขณะนั้น การกำหนดอย่าให้ก่อนให้หลังกับอาการที่รู้ ต้องกำหนดให้ได้ปัจจุบันธรรม ไม่ควรใส่ใจต่อรูปร่าง สันฐานของร่างกายทั้งหมดหรือส่วนใดส่วนหนึ่ง ควรปล่อยวางความรู้สึกที่มีตัวตนโดยกำหนดไม่ยินดี ยินร้ายเพียงแต่รับรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน

การตามรู้สภาวะธรรมปัจจุบันโดยไม่ขาดจังหวะ ไม่ว่าจะอารมณ์นั้นจะเกิดขึ้นทางทวารใดก็ กำหนดรู้ได้ทันปัจจุบัน กล่าวคือ จะเกิดที่จักขุทวาร คือ ตา โสตทวาร คือ หู ฆานทวาร คือ จมูก ชิวหา

ทวาร คือ ลิ่น กายทวาร คือ กาย หรือ มโนทวาร คือ ใจจะไม่ปล่อยให้อารมณ์เหล่านั้นหลุดออกไป พยายามกำหนดรู้สภาวะธรรมทุกอย่างที่มาปรากฏอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนกระทั่งถึงหลับ เวลาตื่น ควรกำหนดจิตที่ตื่นว่า “ตื่นหนอ” หลังจากนั้น เวลาล้มตาคำหนดว่า “เปิดตาหนอ” เวลาลุกขึ้นก็ กำหนดว่า “ขึ้นหนอๆ” หรือ “ลุกหนอๆ” แม้ในขณะที่หยุดพักต้องใช้สติกำหนดอิริยาบถย่อยไปด้วย เวลาจะนอนก็กำหนดว่า นอนหนอๆ ๆ กำหนดที่หน้าท้องว่าพองหนอ ยุบหนอ จนกว่าจะหลับมีความ เพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน สติต้องทำงานอยู่โดยตลอดนับตั้งแต่ตื่นจนกระทั่งนอนหลับ

สรุปว่า อายุตะนะ ๑๒ ต้องใช้สติพิจารณาอายุตะนะทั้งภายในและ ภายนอกซึ่งเชื่อมต่อกัน ให้เกิดความรู้ทางใจขึ้น ด้วยการกระทบกันเป็นคู่ คือตากระทบกับรูป หู กระทบกับเสียง จมูกกระทบ กลิ่น ลิ่นกระทบรส กายกระทบสัมผัสทางกาย ใจกระทบธรรมารมณ์ ซึ่ง ย่อเป็นรูปกับนาม เมื่อเห็น แจ่มตามความเป็นจริงนั้น ชื่อว่าได้เห็นสภาวะของอายุตะนะภายนอกภายใน กระทบกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ล้วนอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ทั้งสิ้น คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนสภาพไป หาคความ เป็นตัวตน บุคคล เรา เขาไม่ได้นั่นเอง อายุตะนะ ๑๒ กิเลสเมื่อจะ เกิดขึ้น จะดับก็ดับเพราะอายุตะนะ ๑๒ เท่านั้นกิเลส ทั้งหลาย เกิดขึ้นในทีใดก็ดับไปในที่นั้นนั่นเอง ในการปฏิบัติวิปัสสนาจึงทรงสอนภิกษุให้สำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ่น กาย และใจ เพราะรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อม ทำให้กิเลสต่างๆ เกิดขึ้นภายในใจของผู้ ปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหลาย ทำให้ขัดขวางปัญญาไม่ให้เกิดขึ้น เพราะจิตใจไม่สงบจากกิเลส เมื่อเราพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือ อายุตะนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ คือ จักขุ ตา, โสตะ หู, ฆานะ จมูก, ชิวหา ลิ่น, กายา ร่างกาย, มโน ใจ และอายุตะนะภายนอก ๖ ประการ ได้แก่ รูปปะ รูป, สัททะ เสียง, คันธะ กลิ่น, รสชะ รส, โภภูฏัพพะ สิ่งถูกต้องกาย, ธรรมารมณ์ อารมณ์ที่เกิดกับใจ, ย่อมรู้ชัดในการเกิดขึ้นของอารมณ์ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ว่าเป็น เรา, ตัวตน, เป็นของเราจึงสามารถละอัตตวิปลาสเสียได้

๓.๒.๔ การกำหนดรู้โพชฌงค์เพื่อละอัตตวิปลาส

การกำหนดพิจารณาโพชฌงค์ ๗^{๑๐๓} ประการ อันเป็นองค์แห่งความรู้ ว่าสักแต่เป็นโพชฌงค์ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติธรรม เป็นนามธรรมสังขารชั้น ๓ ธัมมาตนะ ธัมม ธาตุ และสัจจะเท่านั้น ความหมายของโพชฌงค์ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคท่านให้ความหมายไว้ดังนี้ “ชื่อ ว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าเป็นไปในความตรัสรู้ ว่าย่อมตรัสรู้ ว่าตรัสรู้ตามว่า ตรัสรู้เฉพาะ ว่าตรัสรู้ พร้อม”^{๑๐๔} การรู้ในความหมายแห่งโพชฌงค์นี้ ต่างจากการรู้โดยประการต่างๆ ที่พิเศษมากกว่าการรู้จำ โดยสัญญา และรู้อารมณ์ต่างๆโดยวิญญาณ เพราะโพชฌงค์คือความตรัสรู้นั้นหมายถึงรู้สภาวะอารมณ์ ตามความเป็นจริง ที่ส่งผลให้เข้าใจในพระไตรลักษณ์ และมรรคปรากฏได้ด้วย ๗ องค์ประกอบของ ปัญญา ที่เป็นเหตุแห่งการ ตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ หมายความว่า ธรรมอันเป็นองค์ประกอบของธรรมหมวดที่เป็นเหตุให้รู้หรือริยสัจ ๔ ได้แก่ องค์ธรรมของโพชฌงค์ ๗ จะได้ขยายความต่อไปนี้

^{๑๐๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑

^{๑๐๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/๕๕๗/๕๐๙.

๑) สติสัมโพชฌงค์

สติสัมโพชฌงค์มีการเฝ้าดูอย่างจริงจัง เป็นลักษณะ มีความระลึกรู้อยู่ตลอดเวลาไม่หลงลืม เป็นหน้าที่ มีความปรากฏเฉพาะหน้าต่ออารมณ์ และการป้องกันการโจมตีของกิเลส เป็นอาการปรากฏ สติที่มีความเจริญ ตั้งอยู่ได้ติดต่อกันในอารมณ์ของสติปัฏฐานทั้ง ๔ โดยภาวนากิจติดต่อกัน สติปัฏฐาน สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ ด้วย อำนาจแห่งวิปัสสนาแล้วทำลายความประมาท และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ ชื่อ ว่า สติสัมโพชฌงค์

๒) ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีรู้งังสภาวะธรรมโดยการเลือกเฟ้นธรรมที่ไม่ได้เกิดจากการคิด เป็นลักษณะ มีการขจัดความมืด ทำให้การรับรู้สว่างไสว ตื่นตัว เป็นหน้าที่ มีความไม่สับสนไม่หลง เป็นอาการปรากฏ ปัญญาที่มีความเจริญ คือ รู้อยู่ในรูปนามและเห็น ความเกิดดับของรูปนาม ด้วยอำนาจวิปัสสนาภาวนา แล้วทำลายโมหะ และทำให้สัมโพธิญาณคือมรรคทั้ง ๔ ชื่อว่า ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิธีเจริญฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีกล่าวไว้ในพระ สูตรดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหาร ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและที่เป็น อกุศลที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีตที่เป็นฝ่ายดำและที่เป็นฝ่ายขาวมีอยู่ การกระทำ ให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ที่จะทำให้เกิดความไพบูลย์ ความเจริญในธรรม นั้นช่วยให้จิตหายจากความหดหู่เกิดปีติในธรรมขึ้นมาแทนที่^{๑๐๕}

๓) วิริยสัมโพชฌงค์

วิริยสัมโพชฌงค์มีความอดุสาหะอย่างต่อเนื่องเมื่อเผชิญกับความทุกข์ยากลำบากเป็นลักษณะ มีความค้ำจุนจิตที่อ่อนกำลัง เป็นหน้าที่ มีความมองจากล้าหาญเข้มแข็งของจิต เป็นอาการปรากฏ วิริยะที่มีความเจริญ คือ มีความพยายามอย่างแรงกล้า ในการละอกุศล การป้องกันระวังไม่ให้ อกุศลเกิด การทำให้กุศลใหม่เกิด และการทำให้กุศล เจริญ จนเข้าถึง วิริยทธิบาท วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ตามลำดับ ด้วยอำนาจ แห่งวิปัสสนาภาวนา แล้วทำลายโกสัชชะ คือ ความเกียจคร้าน ได้และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า วิริยสัม โพชฌงค์ ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความบากบั่นมีอยู่การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่”^{๑๐๖}

๔) ปีติสัมโพชฌงค์

ปีติสัมโพชฌงค์มีความอิ่มใจ ปลาบปลื้มใจ เป็นลักษณะ มีการทำให้กายและใจเบา ว่องไว ควรแก่การงาน เป็นหน้าที่ มีความเบากาย และอาการตามร่างกายอื่นๆ (ปีติ ๕) เป็นอาการปรากฏ ปีติที่มีความเจริญ คือ มีความชุ่มชื่นใจในอารมณ์ของ วิปัสสนาภาวนา แล้วทำลายอโรติ คือ ความไม่ยินดี และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปีติสัมโพชฌงค์ วิธีเจริญปีติสัมโพชฌงค์

^{๑๐๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๖๐.

^{๑๐๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๖๑.

คือ การโยนิโสมนสิการในธรรมเป็น ที่ทำให้เกิดปิติในใจตัว อย่างเช่น การระลึกถึงคุณของ พระพุทธเจ้า การระลึกถึงศีลที่บริสุทธิ์ ของตน การพิจารณาถึงพระสูตรอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส หรือการน้อมจิตไปในปิตินั้นๆ

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีสงบกายใจ เป็นลักษณะ มีความสกดกั้นความเร่าร้อนกระวน กระวายสับสนเสียใจ เป็นหน้าที่ มีความสงบเยือกเย็นของกายและจิต เป็นอาการปรากฏ ปัสสัทธิที่มีความ เจริญ คือ มีความสงบกายสงบใจ ในการเจริญสติปัฏฐานอยู่ใน อารมณ์ของรูปนามโดยความเป็น ไตรลักษณ์ ความสงบนี้เกิดขึ้น ด้วยอำนาจของวิปัสสนา ภาวนาสามารถทำลายความหยาบกระด้าง ทางกาย และทำลายความเร่าร้อนทางใจลงได้ และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖) สมာธิสัมโพชฌงค์

สมာธิสัมโพชฌงค์มีความไม่ฟุ้งซ่าน และจดจ่อกับอารมณ์จรมสู่อารมณ์และสงบนิ่งอยู่ เป็น ลักษณะ มีการรวมจิตเข้าด้วยกันควบคุมเจตสิกไม่ให้เกิดกระจาย เป็นหน้าที่ มีความสงบสันติสุขเป็น อาการปรากฏ สมาธิที่มีความเจริญ คือ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของ สติปัฏฐานเป็นสมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สมาธิ สัมโพชฌงค์ สัมมาสมาธิ ด้วยอำนาจของ วิปัสสนาภาวนา จนสามารถทำลาย ความฟุ้งซ่าน และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า สมာธิสัมโพชฌงค์

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีสภาวะจิตที่เสมอกัน ไม่มีสภาวะใดครอบงำสภาวะอื่น มีอินทรีย์ สมดุล เป็นลักษณะ มีการเติมในส่วนที่ขาด ลดในส่วนที่เกิน ประคองจิตไม่ให้สุดโต่ง เป็นหน้าที่ มี สภาวะที่สบายและเป็นกลางวางเฉยอยู่ เป็นอาการปรากฏ ตัตตรมชฌัตตตาเจตสิกที่มีความเจริญ คือ ไม่ตก ไปในอกิขณาและโทมนัส ขณะนี้วิปัสสนามีความเจริญมาก สามารถกระทำให้องค์ธรรมแห่งการ ตรัสรู้ร้อยยี่ ๔ ทำหน้าที่ของตนๆ อย่างสม่าเสมอกล่าวคือ ทำให้ศรัทธากับปัญญา วิริยะกับสมาธิ มี ความสม่าเสมอไม่ยิ่งหย่อนแก่กัน รักษาความเป็นมัชฌิมาปฏิบัติไว้ได้อย่าง มั่นคง พร้อมกับทำลาย นิเวศธรรม และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดังนั้นอุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามความเป็นจริง วางเฉยในสังขารทั้งปวงอันเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๐๗}

การเจริญสัมโพชฌงค์ ๓ ประการหลัง อันได้แก่ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมာธิสัม โพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซึ่งจะใช้ในสมัยที่มีจิตฟุ้งซ่านอันเกิดจากการมีความเพียร เกินไป ฟังเจริญสัม โพชฌงค์ ๓ ประการนี้ ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค คือ การ โยนิโสมนสิการในสัม โพชฌงค์นั้นๆ ให้มากก็จะช่วยข่มจิตลงได้และยังมีวิธีการอื่นๆ ดังนี้ ๑) การบริโภคอาหารที่ประณีต ๒) การได้รับอาหารที่สบาย ๓) การใช้อิริยาบถที่สบาย ๔) การประกอบกิจแต่พอตัวอย่างสม่าเสมอ ๕) การหลีกเลี่ยงคนที่มีกายกระวนกระวาย ๖) การสมาคมกับผู้มีกายอันสงบ ๗) การน้อมจิตไปในปัสสัทธิ

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๔.

นั้น ๘) ชำระร่างกายและ เสนาสนะให้สะอาด ๙) การปรับอินทรีย์ ๕ ให้สม่ำเสมอสมดุลกัน ๑๐) การวางเฉยต่อจิต ที่เป็นไปโดยชอบ หรือ ชัง ๑๑) การสมาคมกับผู้ที่มีสมาธิ ๑๒) การ น้อมจิตไปในสมาธินั้น ๑๓) ความเป็นกลางในสัตว์และสังขาร ๑๔) การน้อมจิตไปในอุเบกขานั้น^{๑๐๘} คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงจิตว่า ควรพยุ่งจิตให้รำเริงในสมัยที่ควรให้รำเริง คือ ในคราวที่จิตไม่เบิกบาน เพราะมีความชวนชวยในปัญญายังหย่อนหรือเพราะไม่ได้รับ ความสุขกาย สุขใจด้วยประการ ต่างๆ ในกาลนั้น ย่อมพยุ่งจิตให้สลดสังเวชด้วยการพิจารณา ถึง สังเวควัตถุ ๘ ประการ ได้แก่ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์ที่จะต้องไปเกิดในอบาย ทุกข์ในวิภวัญที่มีมูลรากในอดีต ในอนาคต และใน ปัจจุบัน ทุกข์อันเกิดจากการแสวงหาปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีวิต และพยุ่งจิตให้สลดใสรำเริงด้วยพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และ พระสังฆคุณ ดังนี้แล้ว ชื่อว่าได้พยุ่งจิตให้รำเริงในสมัยเป็นที่ควรรำเริง และโดยการเพ่งดูจิตในสมัยที่ควรเพ่งดูเฉย ในยามที่จิตเป็นปกติ ไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งชาน ย่อมชุ่มชื่นเบิกบานเป็นไปโดยสม่ำเสมอ ในอารมณ์ดำเนินสู่แห่งสมถภาวนากาลนั้นย่อมไม่ต้องชวนชวยข่มจิต ไม่ต้องพยุ่ง จิตให้รำเริง เหมือนนายสารถิชัชรภมำไม่ชวนชวยในมำทั้งหลาย ที่วังลากรถไปอย่าง สม่ำเสมอฉะนั้น^{๑๐๙}

สัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ มีค่าอุปมาอุปมัยไว้ดังนี้ สัมโพชฌงค์ซึ่งเป็น องค์แห่ง การบรรลุโลกุตระมคคญาณ อุปมาเหมือนการเกิดขึ้นของนก ตามธรรมดานกที่บินขึ้น ไปมาอยู่บน ท้องฟ้า นี้ ต้องอาศัยการเกิดถึง ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑) เกิดเป็นฟองไข่จากท้องแม่, ครั้งที่ ๒) เกิดเป็นตัวนกออกจากเปลือกไข่, ครั้งที่ ๓) เป็น ลูกนกที่เจริญเติบโตเต็มที่ มีขน ปีก และหาง ที่บริบูรณ์แข็งแรง บินไป ได้ไกลๆ ตามความพอใจ สามารถเอาตัวรอดพ้นจาก อันตรายของข้าศึกศัตรูได้ นกเกิดครั้งที่ ๑) นก เป็นฟองไข่ออกจากท้องของแม่นก อุปมา เหมือนพระโยคาวจรที่มีความพยายามในการเจริญสติปัญญา จนเข้าถึงศีลวิสุทธิ และจิตวิ สุทธิแล้ว รอดพ้นจากกามฉันทนิเวรณ เป็นต้น นกเกิดครั้งที่ ๒) นก เกิดเป็นตัวนกออกจาก เปลือกไข่ อุปมาเหมือนพระโยคาวจรเข้าถึงทิววิสุทธิ ได้เห็นรูปนามโดยความ เป็นไตรลักษณ์ วิปัสสนาญาณเกิดแล้วย่อมพ้นจากอวิชชอย่างหยาบ นกเกิดครั้งที่ ๓) เป็นลูก นกที่เจริญเติบโต เต็มที่ มีขน ปีก และหางที่บริบูรณ์แข็งแรง บินไปได้ไกลๆ ตามความพอใจ สามารถเอา ตัว รอดพ้นจากอันตรายของข้าศึกศัตรูได้ อุปมาเหมือนสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการแก่กล้า บรรลุโลกุตระมรรคและผลได้ตามความประสงค์แล้ว โดยรอดพ้นจากโลกียธรรมทั้งปวง โพชฌงค์ ๗ คือ สติ, ปัญญา, วิริยะ, ปิติ, ปัสสัทธิ, เอกัคคตา, ตตตรมขัณตตา เมื่อ เจริญแล้วจะเห็นว่า สติเจตสิก ได้แก่ สติ ในสติปัญญา เมื่อเจริญขึ้นมีสภาพเป็น สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติโพชฌงค์ ๗, ปัญญาเจตสิก เจริญขึ้นเป็นวิมังสัทธิบาท ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ สัมมาทิวธิ เรียกว่า ธรรมวิจยสัม โพชฌงค์ ได้แก่ การเข้าถึง ปัญญาวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา ๕ ประการ คือ^{๑๑๐}

ประการที่ ๑ ทิววิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่มีความเห็นถูกต้องตามความเป็น จริงของสภาวธรรม

ประการที่ ๒ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่ข้ามพ้นจากความสงสัย

๑๐๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๖๓.

๑๐๙ พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๒๗.

๑๑๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙-๘๐.

ประการที่ ๓ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาที่รู้ว่า นี้ใช้ ทางหรือมิใช้ทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน

ประการที่ ๔ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ทางปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว

ประการที่ ๕ ญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสังข วิริยเจตสิก คือ การเจริญขึ้น สัมมปธาน วิริยทธิบา วิริยอินทรีย์ วิริยะพละ สัมมาวายามะ วิริยโพชฌงค์ ปติเจตสิก คือ การเจริญขึ้นจากการเจริญสติปัญญา เป็นต้น เรียกว่า ปติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิเจตสิก คือ กายปัสสัทธิ (ความสงบทางกาย) และจิตปัสสัทธิ (ความสงบทางใจ) เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัญญา เรียกว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เอกัคคตาเจตสิก คือ เจริญขึ้นเป็นสมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ในการเจริญสมถภาวนา เป็นตัวบริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ สำ เร็จเป็น สมาบัติ ๘ และในวิปัสสนาภาวนา มีสุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ และอัปณิหิตสมาธิ คือสมาธิตามที่เห็นไตร่ ลักษณะจนถึงมรรค ผล นิพพาน เรียกว่าสัมโพชฌงค์ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก คือ เกิดจาก การเจริญกรรมฐานปราศจากปليโพธ คือ ความกังวล วางใจอย่างสม่ำเสมอในกรรมฐาน เรียกว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ มีตั้งแต่ชนิดที่เป็นสามัญ คือ สติ ปัญญา วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิสมาธิ และตัตตรมัชฌัตตตา ที่เป็นวิวิธนิสสิตเจตนา คือ พยายามที่จะหลุดพ้นจากกิเลส จนถึงโพชฌงค์พิเศษสามารถนำตนให้พ้นจากกิเลส เรียกว่า วิเวกนิสสิต วิราคนิสสิต และนิโรธนิสสิต คือ ความสงัดจากกิเลสออกจากกิเลส และเข้าถึง ความดับกิเลสได้ ข้อพิจารณา คือ โพชฌงค์ ๗ เป็นองค์ธรรมที่แสดงคุณลักษณะของผู้ปฏิบัติเพื่อ การปฏิบัติบรรลुरुธรรมโดยเฉพาะ ผู้บรรลुरुธรรมจะต้องมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ นอกจาก เป็นเครื่องแสดงคุณสมบัติของผู้บรรลुरुธรรมแล้ว ยังเป็นเครื่องวัดระดับของการบรรลुरुธรรมของผู้ ปฏิบัติได้ด้วย คือ ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อปฏิบัติไปแล้วองค์ธรรมแห่ง โพชฌงค์ ๗ จะปรากฏออกมาเป็นไปตามลำดับจากข้อต้นไปหาปลาย และเพิ่มมากขึ้นไปตามลำดับ มีสติมากขึ้น ธรรมวิริยะก็เพิ่มขึ้น มีผลให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติยิ่งขึ้น ความปิติใจจากการปฏิบัติก็มากขึ้นๆ จนเกิดความสงบระงับทั้งกาย และจิต จิตจึงตั้งมั่นแน่วแน่สู่มรรคผลนิพพาน จนสามารถวางเฉยเป็นอุเบกขาในธรรมทั้งหลายเพราะรู้เท่าทันสภาวะธรรมทั้งปวง มีลักษณะหมุนเป็นวงกลม แต่วงกลมวงใหม่ก็ใหญ่เพิ่มขึ้น ซ้อนๆ กันไปจนเต็มเปี่ยมเมื่อเข้าสู่การบรรลुरुธรรม

ขั้นตอนในการปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ มีดังนี้ คือ สติ ต้องใช้ตลอดเวลาในขณะที่ทำ สมาธิหรือวิปัสสนาภาวนา เมื่อจิตเกิดท้อถอยในขณะที่ทำสมาธิจะเป็นเพราะง่วงนอนหรือเกียจคร้านก็ ตาม ในขณะนั้นต้องกำจัดความหดหู่ด้วยโพชฌงค์ทั้งสามคือ การคั่นคว่าธรรม ความเพียร และความอึดใจ เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ต้องกำจัดความฟุ้งซ่านด้วยโพชฌงค์ทั้งสาม คือ ความสงบ กายใจ ความมีจิตมั่นคง และการวางเฉย เมื่อต้องการเจริญการคั่นคว่าธรรม ควรพิจารณาถึง การทำที่มีคุณและการทำที่มีโทษ เช่น คิดว่าการทำลายชีวิตสัตว์เป็นโทษ การมีชีวิตด้วยอาชีพ โจรกรรมเป็นโทษ การมีเมตตาเป็นคุณ ของชีวิต การพิจารณาอย่างนี้เรียกว่าการคั่นคว่าธรรม เมื่อต้องการเจริญความเพียร หรือต้องการให้เกิดกำลังใจในการทำสมาธิควรพิจารณาว่า ในตัว เรานี้มี ธาตุริเริ่ม ธาตุบากบั่น เราควรปลุกธาตุเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ของเราการพิจารณา อย่างนี้เรียกว่า เจริญความเพียร เมื่อต้องการเจริญความอึดใจ ควรพิจารณาถึงคุณพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเกิด

ความอึดใจนี้คือการเจริญปฏิบัติกำจัดความหุดหู่ เมื่อต้องการเจริญความสงบกาย สงบใจ ควรปฏิบัติดังนี้ คือ ทานอาหารที่ ถูกใจ เปลี่ยนอริยาบถที่ถนัด คบคนที่มีจิตใจมั่นคง เมื่อต้องการความมีจิตใจมั่นคง ควรเอา ใจใส่ในนิมิตกสิณ ทำจิตให้ร่าเริง เป็นต้น เมื่อต้องการเจริญอุเบกขา ควรวางตนเป็นกลาง และพยายามมองเห็นประโยชน์ของการวางจิตเป็นกลางนั้น^{๑๑๑}

ข้อพิจารณาวิธีการปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์ ๗ คือ การกำหนด ในขณะที่รู้ว่า สภาวะจิต ต้องการอยากให้เป็นอย่างไร เมื่อรู้แล้วก็อาศัยการพิจารณาด้วยองค์ธรรมนั้นๆ เจริญโพชฌงค์ ๗ จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยภูมิ คือต้องรู้เรื่องดังต่อไปนี้ คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔ และปฏิจสมุปบาท ๑๒ นอกจากนี้ยังต้องรู้เรื่อง วิสุทธิ ๒ คือสีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิด้วยการทำหลักการเบื้องต้นให้บริบูรณ์ โพชฌงค์จึงเกิดขึ้นได้^{๑๑๒}

๓.๒.๕ การกำหนดรู้อริยสัจเพื่อละอัตตวิปลาส

การกำหนดรู้อริยสัจ ๔^{๑๑๓} การพิจารณาสัจจะ ๔ สักว่าเป็นสัจจะ ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นปรมาตมธรรม คือรูปนาม ชั้น ๕ อายุตนะ ชาติ สัจจะ เท่านั้น คำว่า “สัจจะ” แปลได้หลายนัย เช่น ความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้เป็นอริยะ ความจริงที่ประเสริฐ คือ แท้ แน่นอน ไม่คลาดเคลื่อน ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ คือ ๑) ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ ทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ความปล่อยวาง ความไม่ติดข้อง ความหลุดพ้น โปร่งเป็นอิสระคือ พระนิพพาน ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ความจริงอันเป็นประเสริฐคือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมมัณะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๑๑๔}

อริยสัจ ๔ มีมาในพระสูตรต้นปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค ว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอด อริยสัจ ๔ ประการ เรา และเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานเพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอด ทุกขอริยสัจ เรา และเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้เพราะไม่รู้แจ้งแห่ง ตลอด ทุกขสมุทัยอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอด ทุกขนิโรธอริยสัจเพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ “ภิกษุทั้งหลาย เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแห่งตลอดทุกขอริยสัจทุกข สมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทาอริยสัจ เรา และเธอทั้งหลายถอน

^{๑๑๑} รศ. ชัยวัฒน์ และรศ. ทวี ผลสมภพ, **หลักพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๑๑๒} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาวิสุทธิมัค (สังเขป)**, (กรุงเทพมหานคร: พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๙๑.

^{๑๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

^{๑๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖-๔๐๒/๒๖๐-๒๖๘.

ภาวตัณหาได้แล้ว ภาวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”^{๑๑๕} จากนั้น จึงได้ตรัสเป็นคาถา อีกว่า “เพราะไม่เห็นอริยสัง ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไปในชาติ นั้นๆ ตลอดกาลยาวนาน แต่เพราะได้เห็นอริยสัง ๔ เรา และเธอทั้งหลายจึงถอนภวเนตติได้ ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ ได้เด็ดขาด บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” และเพราะการที่พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัง ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริงนี้เอง ชาวโลกจึงเรียกพระองค์ว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” เป็นผู้ที่ยอมตรัสรู้อริยสัง ๔ ประการตาม ความเป็นจริง” “เป็นความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”^{๑๑๖} ทรงตรัสสอนสาวกว่าพึงอนุเคราะห์ชนจะเป็นมิตร อำมาตย์ ญาติสายโลหิตก็ตามให้ความสำคัญคำที่ควรรับฟัง พึงชักชวนคนเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการรู้ อริยสัง ๔ ประการตามความเป็นจริง การที่เรียก อริยสัง ก็เพราะว่า “อริยสัง ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุนี้ พึงทำความเพียรเพื่อบรรลุตามความเป็นจริง เพื่อจะได้ตระหนักถึงความสำคัญ พระผู้มีพระภาคตรัสบอกยกสิ่งที่ประเสริฐที่สุดเป็นพระคาถาว่า บรรดาบรรค มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุด บรรดาสังขจะ อริยสัง ๔^{๑๑๗} ประเสริฐที่สุดบรรดาธรรม วิราคะธรรม ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สองเท้า ตถาคตผู้มีจักษุประเสริฐที่สุด”

ในคัมภีร์อรรถกถาปรหมัตถทีปนี ให้ความหมายว่า โดยความหมายของคำชื่อว่า อริยสัง เพราะประเสริฐ และจริงเพราะอรธว่าแท้ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า อริยสัง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐทรงแสดงสังขจะ หรือเพราะสังขจะอันกระทำความเป็นพระอริยะ^{๑๑๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึง สังขจะ ๔ ที่เป็นอารมณ์วิปัสสนา สังขจะ ๔ หรืออริยสัง ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะได้แก่ (๑) ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยากโดยสรุไปได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ (๒) ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา (๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไปคือพระนิพพาน (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คืออริยมรรคมีองค์ ๘ อริยสัง ๔ แปลว่า สังขจะ ๔ อันประเสริฐ คำว่า อริยะ อธิบายว่า เป็นของประเสริฐเป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นของคลาดเคลื่อนเหมือนอย่างที่เราได้ตรัสไว้ว่า อิมานิโข ภิกขเว จตตาริอริสจจानิ ตถานิ อวิตถานิ อนนญญานิ ตสฺมา อริยสจจานินิ วุจฺจันติ^{๑๑๙} ภิกษุทั้งหลาย อริยสัง ๔ นี้แล เป็นของแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัง

๑) ทุกขอริยสัง

ทุกขอริยสัง คือ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยะเจ้าทั้งหลายทุกขมี ความหมายว่า ปีบคั้น, อันปัจจัยปรุงแต่ง, ให้เร่าร้อน, ปรวนแปร นี่เป็นอรรถของทุกข์ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น^{๑๒๐} องค์ธรรมได้แก่ โลกียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้น โลภะ), รูป ๒๘

^{๑๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๘๘.

^{๑๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๕/๖๐๘.

^{๑๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๗๒/๙๐๒.

^{๑๑๘} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๕๘.

^{๑๑๙} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๐/๑๑๕.

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๑/๖๖.

คัมภีร์อรรถกถาปรมัตถทีปนี ให้ความหมายว่า ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นของน่าเกลียด และเพราะเป็นของว่างเปล่า ได้แก่อุปาทานชั้นทั้ง ๕^{๑๒๑} มี อรรถ ๔ ประการ คือ ๑. ปิณฑโต มีอรรถว่าเปียดเปียน อยู่เป็นนิจ ๒. สงขตโต มีอรรถว่าต้องปรุงแต่งอยู่เนื่องๆ ๓. สนตูปโต มีอรรถว่าเร้าร้อนอยู่ไม่วาย ๔. วิปริณามโต มีอรรถว่าไม่คงที่ แปรปรวนอยู่เสมอ

ทุกขอริยสัง ตามนัยแห่งพระอภิธรรมแสดงว่า องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภเจตสิก), รูป ๒๘ รวมเป็นธรรม ๑๖๐ เป็นทุกข์ทั้งหมดเลย เป็นตา เป็นหู เป็นจมูก เป็นลิ้น เป็นกาย เป็นอวัยวะต่างๆ เป็นทุกข์ เป็นทุกขสังขจะ แสดงความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ชาติทุกข์ ขราทุกข์ และมรณทุกข์ จัดเป็นทุกขสังข เพราะเป็นทุกข์โดยอ้อม ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจก็จัดเป็นทุกขสังขเช่นเดียวกัน เพราะเป็นทุกข์โดยตรง ความจริงแล้ว ชาติ เป็นต้น เกิดจากอุปาทานชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ถ้าไม่มีอุปาทานชั้นแล้วความเกิดเป็นต้นก็ไม่ได้ตั้งนั้น กล่าวโดยย่ออุปาทานชั้น ๕ ที่ปรากฏในขณะที่เห็น ได้ยิน เป็นต้น จึงชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นทุกข์ประจำสังขารที่แปรปรวนและเป็นที่ตั้งของชาติทุกข์เป็นต้น^{๑๒๒} ตามนัยแห่งพระสูตรแสดงว่า ทุกขอริยสัง ได้แก่

(๑) ชาติทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะมีการเกิดในภพใหม่เป็นลักษณะ มีการประสิทธิประสาททุกข์ให้เป็นกิจ มีการตั้งอยู่ในภพนั้นเป็นเครื่องปรากฏ

(๒) ขราทุกข์ ความแก่ชราเป็นทุกข์ เพราะมีความเสื่อมหรือความห่อม คร่ำคร่าเป็นลักษณะ มีการนำเข้าหาความตายเป็นกิจ มีการสูญเสียความสวยงามเป็นเครื่องปรากฏ

(๓) มรณทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เพราะมีการจุติหรือเคลื่อนไปเป็นลักษณะมีการพลัดพรากหรือแตกสลายเป็นกิจ มีการปราศไปจากคติที่ตนได้อยู่เป็นเครื่อง ปรากฏ

(๔) โสภทุกข์ ความโศกเศร้าเป็นทุกข์ เพราะ มีการแผดเผาจิตใจให้เร้าร้อน ด้วยกิเลสเป็นลักษณะ มีการทำให้จิตใจกระสับกระส่ายเป็นกิจ มีการละห้อยละเหี่ยใจ เป็นเครื่องปรากฏ

(๕) ปริเทวทุกข์ การบ่นพร่ำรำพันเป็นทุกข์ เพราะมีการร่ำไรร่ำบ่นเป็น ลักษณะ มีการประกาศคุณและโทษเป็นกิจ มีการกล่าววกไปวนมาเป็นเครื่องปรากฏ

(๖) ทุกขทุกข์ ความไม่สบายกายเป็นทุกข์ เพราะมีการไม่แข็งแรง หรือ ไม่สะดวก ไม่แคล่วคล่องเป็นลักษณะ มีการทำให้ใจไม่สบายไปด้วย หรือมีความวิตกกังวลเป็นกิจ มีความลำบากทางกายเป็นเครื่องปรากฏ ทุกข์นี้ได้แก่ ทุกขเวทนา อันมีชื่อเรียกว่า ทุกขทุกข์ ที่มีชื่อว่า ทุกขทุกข์ เพราะเมื่อกกล่าวโดยสภาพ ก็มีสภาพเป็นทุกข์ เมื่อกกล่าวโดยชื่อ ก็มีชื่อเป็นทุกข์

(๗) โทมนัสทุกข์ ความเสียใจเป็นทุกข์ เพราะมีการเสียใจ น้อยใจ กลุ้มใจ เป็นลักษณะ มีการชอกช้ำใจเป็นกิจ มีการไม่แช่มชื่นรื่นเริงใจ หรือมีการหงอยเหงา เศร้าใจเป็นเครื่องปรากฏ

^{๑๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖.

^{๑๒๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังศ์ แปล, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ซี เอ โอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๓.

(๘) อุปายาสทุกข์ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ เพราะมีความคับแค้นแน่นอกแน่นใจ เป็นลักษณะมีการทำให้สะอื้นและอัดอั้นตันใจเป็นกิจ มีการเดือดดาล เป็นเครื่องปรากฏ เพื่อให้เห็นความแตกต่างกันในระหว่างโสกะปริเทวะ และอุปายาสะจึงมีชื่ออุปมาว่าน้ำมันที่อยู่ในกระทะ ซึ่งตั้งอยู่บนเตาไฟที่ร้อนจัดจนน้ำมันเดือด ความเดือด ของน้ำมันนี้ อุปมาเหมือนโสกะ เดือดพล่านจนน้ำมันล้นปากกระทะออกมา อุปมาตั้ง ปริเทวะ คือความเศร้าโศกนั้นเพิ่มพูนมากขึ้นจนล้นออกมาทางปาก ถึงกับบ่นพร่ำรำพันไปพลาง ร้องไห้ไปพลาง น้ำมันที่เดือดพล่านจนล้นปากกระทะออกมานั้น กลับไม่ล้น เพราะงวดแห้งลงไปจนล้นออกไม่ได้ มีแต่จะเหือดแห้งไปจนถึงกับไหม้ไปเลยนั้น

(๙) อัปปีเยหิ สัมปิโยโค ทุกฺโข การได้พบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจเป็นทุกข์ เพราะ มีการประสบกับอารมณ์ที่ไม่ต้องการเป็นลักษณะ มีการทำให้ขุ่นใจเป็นกิจ มีการทำให้ปราศจากสุขเป็นเครื่องปรากฏ

(๑๐) ปิเยหิ วิปิโยโค ทุกฺโข การสูญเสียสิ่งที่รักเป็นทุกข์ เพราะมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นลักษณะ มีการยังความโศกให้เกิดขึ้นเป็นกิจ มีการฉิบหายจาก วัตถุอันเป็นที่รัก เป็นเครื่องปรากฏ

(๑๑) ยัมปิจันถิ น ลภติ ตัมปิ ทุกฺชัง ความไม่สมปรารถนาเป็นทุกข์ เพราะมีการอยากได้ วัตถุที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการพยายามแสวงหาวัตถุนั้นเป็นกิจ มีการไม่สมประสงค์เป็นเครื่องปรากฏ

(๑๒) สังขิตเตน ปัญฺจูปาทานักขันธา ทุกฺขา กล่าวโดยสรุปว่า อุปาทานชั้น ๕ นั้น แหละเป็นทุกข์ เพราะอุปาทานชั้น ๕ เป็นเหตุให้ทุกข์ทั้ง ๑๑ ประการ ดังกล่าวแล้วนั้นอาศัยเกิด ถ้าไม่มีชั้น ๕ เลย ทุกข์ก็ไม่ว่าจะอาศัยเกิดที่ไหนได้ เมื่ออุปาทานชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้เป็นทุกข์ ดังนั้นผู้ที่ยินดีใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ชื่อว่ายินดีทุกข์ ชอบก็ชื่อว่าชอบทุกข์ รักก็ชื่อว่ารักทุกข์ แสวงหาชื่อเสียง ก็ชื่อว่าแสวงหาทุกข์ เพราะว่าเป็นไปเสียเช่นนี้ จึงไม่พ้นทุกข์ไปได้เลย สมกับคำที่ว่า ผู้ใดชอบทุกข์ ผู้นั้นไม่พ้นทุกข์ ผู้ใดไม่ชอบทุกข์ ผู้นั้นจึงจะพ้นทุกข์

๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ

ทุกขสมุทยอริยสัจ แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย^{๑๒๓} คำว่าสมุทัย แปลว่าต้นเหตุ หรือประมุขมา หมายถึง เป็นเหตุมอภให้ซึ่งผล^{๑๒๔} ดังนั้น ทุกขสมุทัย จึงแปลว่าต้นเหตุให้เกิดทุกข์ อันว่าต้นเหตุให้เกิดทุกข์นั้นคือ ตัณหา องค์ธรรมได้แก่ โลก เจตสิก ดวงเดิยวเท่านั้น คัมภีร์ปรมัตถทีปนี ให้ความหมายดังนี้^{๑๒๕} ชื่อว่า สมุทัย ได้แก่ตัณหาเพราะเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์มีอรรถ ๔ ประการ คือ ๑) อายุหนตฺโต มีอรรถว่ากระทำทุกข์บังเกิดขึ้น ๒) นิทานตฺโต มีอรรถว่าเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ๓) สงโยคตฺโต มีอรรถว่า ประกอบไว้ซึ่งทุกข์มิให้พ้นไป ๔) ปลิโพธตฺโต มีอรรถว่า ให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข์

^{๑๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๖๖.

^{๑๒๔} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๑๔๐-๑๔๓.

^{๑๒๕} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๕๘.

สมุทยสัง คือ ตัณหาที่เพิลิตเพลินยนิตูปาทานขันธ ๕ ว่าเป็นสิ่งที่ตั้งามนำพอใจผู้ที่มี ตัณหาอยู่ย่อมจะทำการมดีหรือกรรมชั่วด้วยความต้องการจะให้ตนเป็นสุขในปัจจุบันหรืออนาคต กรรมที่บุคคลทำไว้ในแต่ละภพจึงมีมากมายนับไม่ถ้วน อย่างไรก็ตาม กรรมที่จะให้ผลปฏิสนธินั้นเป็น กรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีกำลัง ซึ่งกระทำเมื่อใกล้ตายหรือสังสมไว้เป็นนิจ ย่อมมาปรากฏ ให้เป็น อารมณฺ์ในเวลาใกล้ตาย หรืออารมณฺ์ที่เป็นอุปรณฺ์ของกรรมนั้นๆ เช่น ดอกไม้บูชาพระหรืออารมณฺ์อัน เป็นที่ตั้งของภพใหม่ เช่น วิมาน ย่อมมาปรากฏเหมือนฝันเห็น ผู้ที่ยึดหน่วงอารมณฺ์ ทั้ง ๓ คือ กรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งไว้แล้วย่อมไปเกิดในภพนั้นๆ หลังจากเสียชีวิตแล้วโดยมี อุปาทานขันธ ๕ อุปติขึ้นในภพใหม่ ทุกขสัง เกิดจากกรรม ส่วนกรรมเกิดจากตัณหา ผู้ที่ละตัณหาได้ แล้วย่อมไม่ทำกรรมใหม่ แม้กรรมเก่าของท่านก็ไม่ให้ผลเป็นปฏิสนธิในภพใหม่ เพราะรากแก้วคือตัณหาถูก ตัดขาดได้แล้ว จะเห็นได้ว่ามูลเหตุของอุปาทานขันธก็คือตัณหาตนเอง ตามนัยแห่งพระอภิธรรมแสดง ว่าได้แก่ โลกเจตสิกดวงเดียวเท่านั้น ส่วนนัยแห่งพระสูตรแสดงว่า สมุทยอริยสังจ ได้แก่ อวิชา และ ตัณหา อันเป็นการแสดงตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท อวิชาคือโมหะเป็นมูลเหตุแห่งอดีต ตัณหา คือ โลกะเป็นมูลในปัจจุบัน

โลกเจตสิก หรือ ตัณหา เป็นความอยากได้ เป็นความปรารถนา ซึ่งมักจะ ไม่รู้จักอ้อม ไม่รู้จักพอ เมื่อมีความอยากได้ มีความปรารถนาเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องมี ปริเยสนทุกข์ คือ เป็นทุกข์ในการ แสวงหาเพื่อให้ได้มาตามความปรารถนานั้นๆ ถ้าหาไม่ได้ ก็มี ยัมปิจฉัง น ลภติ ความไม่สมหวังดังที่ ปรารถนา ครั้นได้มาแล้ว ก็มีอารักขทุกข คือเป็นทุกข์ในการระวังรักษา เมื่อรักษาไม่ดี แดกหักสูญ หายไป ก็มี ปิเยหิวิปโยโค ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก รวมความว่า ได้ก็ทุกข์ ไม่ได้ก็ทุกข์ ต่อเมื่อใด ตัดต้นตอ ต้นเหตุ คือความปรารถนาหลงเสียได้ ทุกข์ก็จะไม่มีเลย ตัณหา มี ๓ คือ

๑. กามตัณหา ได้แก่ ความยินดี ชอบใจ พอใจ และความปรารถนาในอารมณฺ์ ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้อง และความนึกคิด ความปรารถนา เช่นนี้ได้แก่ โลกเจตสิกที่ ประกอบกับจิต ทั้ง ๘ ดวง

๒. ภวตัณหา ได้แก่ ความชอบใจติดใจในกามภพ คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา ๑, พึ่งพอใจในรูปภพ คือ การได้เกิดเป็นรูปพรหม ๑, พึ่งพอใจในอรุภพ คือ การได้เกิดเป็นอรุพรหม ๑, พึ่งพอใจในฉานสมบัติ คือ การได้รูปฉาน อรูป ฉาน ๑ และความพึงพอใจในกามคุณอารมณฺ์ที่ ประกอบด้วยสัสสตทิวณฺ์โดยยึดถือว่าไม่สูญหายไปไหนเป็นอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้น ๑ ความปรารถนา เช่นนี้ ได้แก่ โลกที่สทรคตด้วยสัสสตทิวณฺ์ ๔ ดวง

๓. วิภวตัณหา ได้แก่ ความติดใจชอบใจในอุจเฉททิวณฺ์ คิดว่าสัตว์ทั้งหลาย ตายแล้วก็สูญ กรรมและผลของกรรมก็สูญตามไปด้วยเหมือนกันได้แก่ โลกที่สทรคตด้วยอุจเฉททิวณฺ์ ๔ ดวง ตัณหา ถ้าจำแนกกว่ามี ๖ ก็ได้แก่ ความยินดีชอบใจในอารมณฺ์ทั้ง ๖ ซึ่งมีชื่อ ว่า รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธ ตัณหา รสตัณหา โผณฺ์ตัณหา และ ฌมมตัณหา ความปรารถนาทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะสูงหรือต่ำ มากหรือน้อยก็ตาม ถ้าความปรารถนานั้นๆ ย่อมเป็นเหตุให้มีภพมิชาติต่อไปอีกแล้วก็เป็ตัณหาทั้งสิ้น แต่ถ้าไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้น ก็ไม่เป็นตัณหา เช่น พระอรหันต์ผู้พ้นแล้วจากกิเลส ตัณหาทั้งปวง แต่ก็ ยังปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นท่านจึงเที่ยวสั่งจรรไปโปรด สัตว์ ดังนี้ ไม่เป็นตัณหา คือ โลกะ อัน เป็นตัวสมุทยนี้ เป็นธรรมที่ควรละ ควรประหารโดยแท้ การละการประหารได้ชั่วคราวนั้นเรียกว่า

ตทั้งศพหวน เป็นการพันชั่วคราวเท่านั้น การพันชั่วคราวเช่นนี้เรียกว่า ตทั้งควิมุตติ การประหารการพันชั่วคราวนี้ เพียงแต่ รักษาศีลก็ละได้ ก็พันได้ การละการประหารได้ด้วย การข่มไว้ อันเป็นการละการประหารด้วยอำนาจ สมานธิ คือ ฆานนั้น เป็นการข่มไว้ได้นานจนกว่าฆานจะเสื่อม การประหารชนิดนี้เรียกว่า วิกขัมภนปทาน การพันชนิดนี้ เรียกว่าวิกขัมภนวิมุตติ การละการประหารด้วยปัญญา คือ มัคคญาณ เป็นการประหารได้อย่าง เด็ดขาดแน่นอน กิเลสที่ถูกประหารแล้ว ละเว้นเช่นนี้เป็นไม่มีวันที่จะเกิดขึ้นมาอีกได้เลย การประหารเช่นนี้เรียกว่า สมุจเฉทปทาน การพันเช่นนี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ

๓) ทุกขนิโรธอริยสัง

ทุกขนิโรธอริยสัง แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน นิโรธมีความหมายว่า สลัดออก อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้คัมภีร์อรรถกถาปรหมัตถทีปนีให้ความหมายว่าชื่อว่านิโรธ เพราะในพระนิพพานนั้น ไม่มีฝั่ง (สงสารเป็นที่เที่ยวไป) หรือว่าเมื่อบุคคลบรรลุพระนิพพานนั้นแล้ว ย่อมไม่มีฝั่ง หรือเป็นที่ดับทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน^{๑๒๖} นิโรธสัง คือ ความดับของทุกขสังที่เป็นรูปนามทั้งหมด เมื่อนักปฏิบัติบรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วย่อมหยั่งเห็นว่า รูปนามทั้งหมดเป็นทุกข์ และปราศจากตัณหาที่เพิลิตเพลิน ยินดีในรูปนาม ด้วยเหตุนี้ อุปาทานชั้น ๕ ที่ควรจะเกิดขึ้นย่อมดับไปไม่เกิดอีก จัดเป็นความดับที่ไม่มีชั้นเหลืออยู่ซึ่งเรียกว่า อนุปาทิสเสนนิพพาน หรือ อนุปาทินิโรธ คือ ความดับไม่เกิดอีก ดังนั้นพระนิพพานอันเป็นอารมณ์ของมรรคญาณจึงชื่อว่า นิโรธสัง

นิโรธสัง หมายถึง นิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุลงได้แล้ว ผลคือทุกข์อันเป็นปลายเหตุก็มีไม่ได้อยู่เอง เพราะผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็ถึงซึ่งความสุข นิพพาน มีความสงบจากเพลิงทุกข์ เป็นลักษณะ มีความไม่แตกดับเป็นลักษณะ เป็นกิจไม่มีนิमितเครื่องหมาย เป็นอาการปรากฏ มีความออกไปจากภพ เป็นผล ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด (เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุ จากปัจจัยทั้งปวง)

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง หนทางที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘ ดวง มีปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่ในมรรคจิต ๔ มรรคมีความหมายว่า การนำออก เป็นเหตุ เป็นอธิปัตติ มรรคสัง คือ อริยมรรคมองค์ ๘ อัน มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ซึ่งหยั่งเห็นพระนิพพานโดยประจักษ์^{๑๒๗} ในคัมภีร์อรรถกถาปรหมัตถทีปนี ให้ความหมายไว้ดังนี้ว่า ชื่อว่า มรรค เพราะฆ่ากิเลสทั้งหลายไป หรือเพราะผู้ต้องการพระนิพพานจะต้องแสวงหา ได้แก่ธรรม ๘ ประการ มี สัมมาทิฐิ เป็นต้น มรรคจิต ๔ มีอรรถ ๔ ประการ คือ ๑. เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ๒. เป็นเหตุดับเสียซึ่งกองทุกข์ ๓. เป็นเครื่องให้เห็นพระนิพพาน ๔. เป็นใหญ่

^{๑๒๖} พระคันธสาราภิวงศ์ (แปล และเรียบเรียง), **ปรหมัตถทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

ในการให้สำเร็จกิจในอันที่จะดับทุกข์ ทั้งปวง^{๑๒๘} มรรคอริยสัง ได้แก่ อัญ्ञังคิกมรรค คือ มรรคมืองค์ ๘ ประการ ดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง มีปัญญาเห็นแจ้งอริยสัง ๔ เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจสมุปบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารมิจฉาทิฏฐิ คือ อวิชา (โมหะ) ตามกำลังแห่งมรรค

๒. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท และความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน ได้แก่ วิตกเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ตามกำลังแห่งมคค มีแต่การยกจิตขึ้นสู่อารมณฺ์ พระนิพพาน คือมีวิตกในนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณฺ์

๓. สัมมาวาจา หมายถึงพูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระได้แก่ สัมมาวาจาวิรตีเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารมิจฉา วาจา คือ วจีทุจจริต ๔ ตามกำลังแห่งมคค โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณฺ์

๔. สัมมากัมมันตะ หมายถึงไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ไม่ประพฤตผิดในกาม ได้แก่ สัมมากัมมันตวิรตีเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหาร มิจฉากัมมันตะ คือ กายทุจจริต ๓ ตามกำลังแห่งมคคจิต โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณฺ์

๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึงเว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีพได้แก่ สัมมาอาชีวิวิรตีเจตสิกในมคคจิต ๔ ประหาร มิจฉาอาชีวะ คือมีความเป็นอยู่ที่ทุจจริต ๗ ประการ โดยมี พระนิพพานเป็นอารมณฺ์

๖. สัมมาวายามะ หมายถึงเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารมิจฉาวยามะ คือความเพียรที่ผิดที่เป็นทุจจริต มีแต่เพียรถึงพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็น อารมณฺ์

๗. สัมมาสติ หมายถึงพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และในธรรม ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารมิจฉาสติ คือ ความ ปราศจากสติสัมปชัญญะ คงมีแต่สติที่ระลึกรู้อยู่แต่พระนิพพาน โดยมีพระนิพพาน เป็นอารมณฺ์

๘. สัมมาสมาธิ หมายถึงฌาน ๔^{๑๒๙} ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมคคจิต ๔ ประหารมิจฉาสมาธิ คือการขาดความตั้งใจมั่นโดยชอบ คงมีแต่ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ในพระนิพพาน โดยมี พระนิพพานเป็นอารมณฺ์ อริยมรรคนี้ เป็นวิชชาด้วย เป็นจรณะด้วย สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ ๒ องค์นี้เป็นวิชชา ที่เหลืออีก ๖ องค์เป็นจรณะ ดุจบุคคลผู้สัญจรเดินทางไปตามปกติ ย่อมพร้อมด้วยจักษุสามารถในการเห็น และพร้อมด้วยเท้าสามารถในการเดินไป จักษุที่สามารถในการเห็นนั้นเปรียบกับปัญญาคือวิชชา เท้าที่สามารถ ในการเดินนั้น เปรียบด้วยจรณะ อริยมรรคนี้ เป็นสมณะด้วย เป็นวิปัสสนาด้วย สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ๒ องค์นี้ สงเคราะห์ด้วยวิปัสสนา ยาน (พาหนะ) เครื่องนำไป คือ วิปัสสนา ที่เหลืออีก ๖ องค์สงเคราะห์ด้วยสมณะ ยาน (พาหนะ) เครื่องนำไปคือสมณะ พระอริยสาวกท่านเว้นส่วน ๒ คือ เว้นกามสุขัลลิกานุโยค ด้วยวิปัสสนายาน และเว้น อัตตกิลมณฺ์โย

^{๑๒๘} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๕๘.

^{๑๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

คด้วยสมถยาน ดำเนินไปไต่ไปยังมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ทำลายกองโมหะด้วยปัญญาชั้น ทำลายกองโทสะด้วยศีลชั้น ทำลาย กองโลภะด้วยสมาธิชั้น ถึงปัญญาสัมปทาด้วยอริยสัจ ๓ ถึงศีลสัมปทาด้วย อริยศีลสิกขา ถึงสมาธิสัมปทาด้วยอริยจิตตสิกขา ทันทที่ถึงพร้อมด้วยสิกขา ๓ นี้ ก็ แจ่มซึ่ง พระนิพพาน ในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จักขุ เกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วในธรรม ทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนว่า ๑. นี้ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว ๒. นี้ทุกขสมุท ยอริยสัจ ควรละเสีย เราละได้แล้ว ๓. นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ ควรทำให้แจ่ม เราได้ทำให้แจ่มแล้ว ๔. นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ควรให้เจริญ เราได้ให้เจริญแล้ว”^{๑๓๐} “ภิกษุทั้งหลาย トラบใดที่ปัญญา อันรู้เห็นตามที่เป็นจริง ในอริยสัจ ๔ ของเรา ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดแก่เรา トラบนั้นเรา ยังไม่ประกาศตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกที่มี เทวดา มาร และพรหม ในเหล่าสัตว์มีสมณะ พราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดา และมนุษย์”^{๑๓๑} ญาณทัสสนะ เกิดขึ้นแก่ เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก

สรุปความว่า อริยสัจ ๔ คือ ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ ด้วยญาณทัสสนะตามที่เป็นจริง หมายถึง สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ เหล่านี้ ญาณทัสสนะ ๓ รอบ ๑๒ อาการ หมายถึง สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณเกิดขึ้นเวียนไปในอริยสัจ ๔ ข้อ ข้อละ ๓ รอบรวม เป็น ๑๒ รอบ

- ก. (๑) นี้ทุกข์ (๒) ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ (๓) ทุกข์นี้กำหนดรู้แล้ว
- ข. (๑) นี้สมุทัย (๒) สมุทัยนี้ควรละ (๓) สมุทัยนี้ละแล้ว
- ค. (๑) นี้โรธ (๒) นิโรธนี้ควรทำให้แจ่ม (๓) นิโรธนี้ทำให้แจ่มแล้ว
- ง. (๑) นี้มรรค (๒) มรรคนี้ควรทำให้เจริญ (๓) มรรคนี้ทำให้ เจริญแล้ว”^{๑๓๒}

อริยสัจทั้ง ๔ ต่างต้องเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ถึงแม้ปัญญาจะเข้าถึงโลกุตระได้ก็ อาศัยโลกียสัจ คือต้องอาศัยทุกขสัจ และสมุทัยสัจ จะต้องกำหนดรู้และละค้นหาจึงจะเข้าถึงได้ จะต้องเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เพราะการที่จะเข้าถึงโลกุตระสัจได้นั้น ก็ต้องอาศัยโลกียสัจทั้ง ๔ ก่อน จึงจะเข้าถึงโลกุตระสัจได้ โดยเหตุนี้ท่านจึงจัดสัจธรรมทั้ง ๔ เป็นอริยสัจ พระอริยบุคคลจึงว่าเข้าถึง อริยสัจแล้ว เพราะเป็นเหตุให้เข้าไปรู้นั้นเป็นอริยบุคคล ถ้ารู้ครั้งแรกเป็นพระโสดาบัน เพราะเหตุนี้ พระอริยบุคคลจึงต้องแจ้งอริยสัจทั้ง ๔ ทุกจำพวกหรือทุกคน มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น และเป็น ผู้ได้กระทำให้สมบูรณ์แล้วด้วยปัญญาในมรรคจิตนั่นเอง และปัญญาอย่างนี้ ที่เป็นผู้เข้าถึงญาณรอบ ที่ ๓ เรียกว่ากตญาณครบแล้ว ๓ รอบ คือทุกข์ก็รู้แล้ว ตัณหาก็ละแล้ว นิโรธก็ทำให้แจ่มแล้ว มรรคก็ ทำให้เจริญแล้ว อย่างนี้จึงจะเข้าครบญาณรอบที่ ๓

ผลญาณ เป็นโลกุตระจิต เรื่องของอริยสัจทั้ง ๔ หรือว่าญาณทัสสนะวิสุทธินี้ก็เช่นกันว่าใน วิธีของมรรคนั้นเอง และมรรคสังฆมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นโลกุตระนั้นเกิดร่วมกับมรรค และที่เกิด ร่วมขณะหนึ่งนี้ยังสามารถทำลายกิเลสทั้ง อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ให้ดับไปเป็นสมุจเฉท จากชั้นธันดานตามกำลังของมรรคสัจแต่ละมรรคด้วย การที่เข้าไปแจ้งอริยสัจ ๔ ในมรรคจิตนี้ จึงได้

^{๑๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒-๒๓.

^{๑๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

^{๑๓๒} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๐๘๑/๓๘๐.

ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ และการเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล นั้นแหละ เป็นผู้ถึงธรรมซึ่งเป็นสภาวะที่แท้จริง คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่ไปด้วยยานอื่นใดเลย จะบูชาต้องบูชาด้วยการเจริญสติ ปฏิฐานซึ่งนับได้ว่าเข้าถึงคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง และด้วยอำนาจของคุณธรรมทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นผู้ทำให้เข้าถึงมรรคจิตที่เกิดขึ้นขณะหนึ่ง ครั้นแล้วต่อจากนั้นมรรคก็ดับไป ผลจิตจึงเกิดขึ้นอีก ๒ - ๓ ขณะ ปัญญาที่เกิดขึ้นในผลจิตนี้เรียกว่า ผลญาณ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นในผลจิต ที่เป็นจิตซึ่งเกิดขึ้นเสวยสันติสุขในอารมณ์ พระนิพพานนั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันกับมรรคจิต จึงนับว่าเป็นโลกุตตรจิตด้วยกัน ผลจิตเกิดตามขึ้นมาอย่างมาก ก็ ๓ ขณะจิตเท่านั้นแล้วก็ดับไป นับว่าหมดสิ้นวิถิจิตที่เป็นโลกุตตระ

ปัจจเวกขณะญาณ เป็นโลกียกิจ ต่อจากนั้นกามาวจรจิตที่เป็นกุศลซึ่งประกอบด้วยปัญญา ก็เกิดขึ้น เรียกว่าปัจจเวกขณะญาณคือปัญญาที่เกิดขึ้นพิจารณา มรรคจิต ผลจิตและ พระนิพพานที่ตนได้ผ่านมาแล้ว และพิจารณาภิเลสที่อริยมรรคได้ละไปประหารหมดสิ้นไปเด็ดขาดแล้ว และภิเลสอะไรที่ยังเหลืออยู่ ที่พระอริยเบื่องตัวยังไม่ได้ประหาร ปัญญาที่ทำหน้าที่รู้อย่างนี้เรียกว่า ปัจจเวกขณะญาณ เป็นโลกียะ เพราะเหตุว่าเกิดในโลกียะที่เป็นกามาวจรกุศลญาณสัมปยุต ปัญญาในมรรคจิตเรียกว่า มรรคญาณ ปัญญาในผลจิตเรียกว่า ผลญาณ ปัญญาในปัจจเวกขณะเรียกว่า ขณะญาณ ถ้าจัดโดยวิสุทธิให้ นับแต่ มรรคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณะญาณ ทั้ง ๓ ญาณนี้เข้าในญาณทัสสนวิสุทธิ เฉพาะมรรคผลนั้นเป็นโลกุตตระ ส่วนปัจจเวกขณะเป็นโลกียะ แต่ว่าจัดอยู่ในญาณทัสสนวิสุทธิด้วย เพราะว่าถึงมรรคผลแล้วจึงจะมีปัจจเวกขณะญาณ

อริยสัจ ๔ ย่อมปรากฏขึ้นตั้งแต่ญาณ ๔ อุทัยพพยญาณ แต่ชัดเจนแจ่มแจ้งดีในญาณ ๑๒ สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่ การหยั่งรู้อริยสัจ^{๑๓๓} สัจจานุโลมิกญาณ ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ เป็นสัมมาทิฐิ อย่างหนึ่งใน โลกียสัมมาทิฐิ^{๑๓๔} ทุกขสัจ ได้แก่ อาการพอง ยุบ เป็นต้นนั้น ทนอยู่ไม่ได้ ดับลงไป หมดไป สิ้นไปดังบาลีว่า “ชรา มรณํ ทุกขสจฺจ”^{๑๓๕} ชรา คือ ความเสื่อมไปของรูปนาม มรณะ คือ ความตายของรูปนามเป็น ทุกขสัจ

สมุทัยสัจ ได้แก่ อาการที่ท้องเริ่มพอง เริ่มยุบ ความเกิดขึ้นของรูปนาม คือ รูปพอง รูปยุบนั่นเอง ความเกิดขึ้นของพอง ของยุบเป็น สมุทัยสัจ มีบาลีรับรองว่า “ชาติ สมุทยสจฺจ” ชาติ คือ ความเกิดขึ้นของรูปนาม เป็น สมุทัยสัจ

นิโรธสัจ ได้แก่ อาการพอง ยุบเป็นต้นนั้น ดับลงไปพร้อมกัน และจิตกำหนดรู้ก็ดับลงไปพร้อมกัน ได้แก่ นิพพานนั่นเอง ดังบาลีว่า “อุภินนปิ นิสฺสณฺณํ นิโรธสจฺจ” อาการที่ทุกข สมุทัยทั้งสองนั้นดับลงไปเป็น นิโรธสัจ

มัคคสัจ ได้แก่ ปัญญาที่เห็นพอง ยุบ เป็นต้น ตั้งแต่เริ่มแรก จนกระทั่งดับลงไป สิ้นไป หมดไป เป็น มัคคสัจ ดังบาลีว่า “นิโรธูปฺพานนา มคฺคสจฺจ” ปัญญาที่ทราบชัดซึ่งทุกข สมุทัยในขณะที่ดับไป เป็นมัคคสัจ

^{๑๓๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙.

^{๑๓๔} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔.

^{๑๓๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖/๔๔๑.

สรุปสังจะ ๔ ในอารมณวิปัสสนาภาวนา คือการกำหนดตามรู้หรือยสังเป็นอารมณในการปฏิบัติ ด้วยการกำหนดรู้ การละ และการกระทำให้เจริญ เป็นการภาวนาที่ดำเนินไปโดยเนื่องด้วยสังจะ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดของทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางไปสู่ความดับทุกข์พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จะสรุปรวมลงในอริยสัง ๔ ทั้งสิ้น เป็นความจริงอันสูงสุด เรียกว่าอริยสัง ๔

การปฏิบัติตามสังจะ ๔ ย่อมสามารถพ้นจากความทุกข์ได้ เหตุที่ได้ชื่อว่า อริยสัง นั้นหมายความว่า ถ้าผู้ใดสามารถรู้ อริยสัง ๔ ด้วยปัญญา ผู้นั้นก็จะเป็นผู้ประเสริฐ ก็เพราะในขณะที่รู้ อริยสัง ๔ ก็เลสทั้งหลายก็ถูกทำลายหายไปจากจิตด้วยอำนาจของวิปัสสนา อารมณวิปัสสนาภาวนาต่างจากอารมณของ สมถภาวนา การเจริญวิปัสสนาภาวนามีวัตถุประสงค์อยู่ที่ต้องการให้เกิดปัญญา เพื่อพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างให้เห็นตามสภาพที่เป็นจริงกล่าวคือสรรพสิ่ง มีสภาพไม่แน่นอน แปรปรวนอยู่ตลอดเวลา (อนิจจัง) ทนอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่ได้ (ทุกขัง) และไม่อยู่ในอำนาจบังคับของใครเพราะเป็นสิ่ง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง (อนัตตา) อารมณของวิปัสสนา คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัง ๔ เป็นต้น ธรรมเหล่านี้รวมลงในสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นอารมณของกาย เวทนา จิต ธรรม กล่าวโดยย่อได้แก่ รูปกับนาม อันเป็นปรมาัตถธรรม ในเบื้องต้นผู้ปฏิบัติย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ในสังจะ ๔ ว่า อุปาทานชั้น ๕ นี้เป็นทุกข์

การเจริญวิปัสสนามีอารมณหลักในการตามรู้ หลากๆ ประการนับตั้งแต่การตามรู้รูป คือ การกำหนดลมหายใจเข้าออกที่ปรากฏชัดเจน ส่วนการตามรู้นามเป็นหลัก คือ การกำหนดเวทนา กำหนดรู้จิต ในอริยสัง ๔ อุปาทานชั้น ๕ ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ตามความเป็นจริง ด้วยการระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันที่ปรากฏในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และคิดนึก ชื่อว่า อารัมมณะ ส่วนมรรคสังจะซึ่งเป็นปัญญาที่เข้าใจทุกขสังจะ ชื่อว่า อารัมมณิกะ คือ สภาวะหยั่งรู้ ย่อมพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้ทุกขสังจะ และเมื่ออริยมรรคได้รับการพัฒนาเต็มที่แล้ว จึงจะรู้แจ้งพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้งส่วนต้นหาจัดเป็นธรรมที่ควรละ

ความรู้เรื่องของอริยสังทั้ง ๔ เป็นการออกจากสังสารวัฏ สังจะ ๔ ในอารมณวิปัสสนาภาวนานั้น คือการกำหนดตามรู้หรือยสัง ๔ ด้วยการเจริญสติปัฏฐานนั่นเอง อริยสังทั้ง ๔ ต่างต้องเป็นปัจจัยซึ่งกัน และกัน ในการปฏิบัติที่นักปฏิบัติพึงกำหนดตามรู้สังจะ ๔ คือทุกขสังจะที่เป็นรูปนาม ซึ่งเกิดดับอยู่เสมอ และสมุทัยสังจะเป็นต้นหาอันเพิลิตเพิลินเป็นอารมณที่ปรากฏ ทางทวารทั้ง ๖ ส่วนนิโรธสัง และมรรคสังไม่ใช่อารมณภาวนาอย่างแท้จริง นักปฏิบัติที่น้อมใจ ไปในสังจะทั้ง ๒ นี้ว่าเป็นสังจะที่ดีเลิศไม่ใช่อารมณของกิเลส ก็จัดเป็นการตามรู้โดยปริยายพร้อมทั้งบำเพ็ญนิโรธสัง และมรรคสัง ด้วยการน้อมใจไปในธรรมดังกล่าวโดยมีสติที่กำหนดรู้ ลมหายใจ เข้า-ออก เป็นทุกขสังต้นหา เป็น สมุทัยสัง ความดับของทุกขสัง และสมุทัยสังทั้งสองเป็นนิโรธสัง อริยมรรคที่กำหนดรู้ ทุกข์ ละสมุทัย และมีนิโรธเป็นอารมณ เป็นมรรคสัง

๓.๓ สรุปท้ายบท

หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ซึ่งเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว รูปและนามนั้น เป็นอนัตตา เป็น

การทำลาย อัตตวิปลาส (สำคัญว่าเป็นตัวตน) ว่าด้วย การพิจารณานิเวรณ ๕ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ การกำหนดพิจารณานิเวรณ เป็นเครื่องกั้นจิต หรืออุปสรรคในการปฏิบัติ คือ ชอบใจ ไม่ ชอบใจ ง่วง ฟุ้งซ่าน สงสัย เมื่อเกิดขึ้นในขณะที่ปฏิบัติพองยุบ ก็ให้ทิ้งพองยุบมาใช้สติ กำหนด คือ กามฉันทะ ความพอใจในกาม กำหนดว่า ชอบหนอๆ ๆ พยาบาท ความปองร้าย อาฆาต ขัดเคือง กำหนดว่า ไม่ชอบหนอๆ ๆ ถีนมิทธะ ความท้อแท้ ความง่วงซึม กำหนดว่า ง่วง หนอๆ ๆ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน และรำคาญใจ กำหนดว่า ฟุ้งหนอๆ ๆ รำคาญหนอๆ ๆ วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ไม่อาจตัดสิ้นใจในแนวปฏิบัติ กำหนดว่า สงสัยหนอๆ ๆ เมื่อเอาสติเข้าไปกำหนดนิเวรณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ควรทิ้งนิเวรณนั้นเสีย แล้วเอาสติ กลับมากำหนด พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป การปฏิบัติอย่างนี้เพื่อกำจัดเสียซึ่งความมีตัวตน เรา เขา สัตว์ บุคคล ความจริงแล้วมีแต่รูป นาม เท่านั้น ที่เขาสมมุติให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เพื่อกำจัดอยู่ร่วมกัน^{๑๓๖}

การปฏิบัติเพื่อให้รู้ตามความเป็นจริงในรูปนามเท่านั้นจึงจะทำให้พ้นทุกข์ไปจากอัตตาตัวตนเสียได้ พระโสภณมหาเถระ อธิบายการปฏิบัติไว้ว่า การกำหนดพิจารณาชั้น เมื่อนักปฏิบัติที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ย่อมรู้ว่าเป็นเพียงกอง รูปที่เคลื่อนไหวเนื่องด้วยร่างกาย ลมหายใจมีสภาพไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตาม ธรรมชาติ ลมหายใจเข้าดำเนินไปชั่วขณะแล้วสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจออก ลมหายใจออก ดำเนินการสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจเข้า การกำหนดรู้อย่างนี้ เป็นการกำหนดรูปชั้นคือความเกิดของรูป และความดับของรูป ในบางขณะที่กำหนดรู้ลมหายใจ อาจรู้สึกสบายใจเกิดความปีติโสมนัส การรับรู้ความโสมนัส นี้เป็นการกำหนดรู้เวทนา ในบางขณะอาจพิจารณาด้วยสัญญาตามที่เคยเรียนรู้มาก่อนว่า ลมหายใจเป็นรูป จิตกำหนดรู้เป็นนาม การกำหนดรู้อย่างนี้เป็นสัญญา ในบางขณะความโลภความโกรธอาจบังเกิดขึ้นในจิต ควรกำหนดรู้ว่า โลภหนอ หรือ โกรธหนอ การรับรู้สภาพปรุงแต่งอย่างนี้เป็นการกำหนดรู้สังขาร ในบางขณะได้เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ควรกำหนดว่า เห็นหนอ เป็นต้น การรับรู้นี้เป็นการกำหนดรู้วิญญูญาณ

การกำหนดพิจารณาอายตนะ เพื่อให้เห็นที่ไปที่มาของอุปาทานว่ามีตัวตน กล่าวคือเมื่อถึงจุดหนึ่งจะเกิดสติรู้เท่าทันเป็นขณะๆ ว่า ความยึดมั่นเกิดขึ้นแต่ละครั้งที่เปลี่ยนจากการได้เห็น เป็นการได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้ม ได้สัมผัส และได้คิด สติก็เกิดขึ้นตามทันไปทุกคู่ที่อายตนะกระทบกัน กระทบกันด้วยความถือมั่นเบาบางลง จนกระทั่งในที่สุดเหลือแต่สติสัมปชัญญะรู้ชัดในคู่อายตนะ กระทบกันในปัจจุบัน ปรากฏสถานะเห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน แต่ไม่มีความมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน สิ่งที่น่าปฏิบัติจะได้พบเหมือนๆ กัน หลังจากฝึกรู้อายตนะไปได้พักหนึ่ง คือ ความเห็นว่าคู่อายตนะทั้งหลายล้วนเป็นอนัตตาอยู่โดยเดิม แต่ปฏิภวาระหว่างคู่อายตนะ ก่อให้เกิดอุปาทานว่ามีตัวตน มีอัตตาขึ้นมาเป็นขณะๆ เพียงเมื่อสังเกตเห็นความจริงอย่างนี้ เมื่ออุปาทานในตัวตนหายไปทีละครั้งที่ละหน คู่อายตนะก็สักแต่กระทบกันโดยปราศจากความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนไปเอง ในการเจริญสติปัญญาจึงพบได้ว่า การกำหนดรู้อายตนะภายใน กระทบอายตนะภายนอก แล้วก่อเกิดเป็นนิเวรณ เช่น ตามเห็นรูป ชอบเกิดกามฉันทะ ไม่ชอบเกิด พยาบาท มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เมื่อพิจารณาทั้งภายในภายนอก รู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นเช่น นั้นเอง ทำให้ทำลายอัตตวิปลาส (ความเห็นเป็นตัวตน) ลงเสียได้

^{๑๓๖} พระครูปลัดธรรมธชาวัฒน์ (วรพงศ์ ปภสฺสโร), การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามแนวมหาสติปัญญา ๔, หน้า ๒๔๔.

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาอัตตวิปลาสในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาอัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ต่างๆ และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วรวบรวมข้อมูล เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา และตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษา และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ อัตตวิปลาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

ของอัตตวิปลาส หมายถึง ความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิด คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ในสภาพของไตรลักษณ์ อันเป็นไปในส่วนจิต และเจตสิก ๓ ประการ คือ สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส และทิวฐิวิปลาสนั้น และเป็นไปในส่วนของวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ จะเห็นได้ว่า ช่วงที่สัญญาวิปลาสนั้น เป็นช่วงที่อกุศลสัญญากำลังทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งถ้าหยุดอยู่แค่ช่วงนี้ ก็จะเป็น สัญญาวิปลาสในเรื่อง ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน และสัญญาจะเข้าไปสู่ทิวฐิหรือความคิดเห็น โดยในช่วงที่ทิวฐิทำงานอย่างเต็มที่ มิจฉาทิวฐิจะนำไปคือเป็นทิวฐิวิปลาสในเรื่องไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ทั้งนี้ทิวฐิวิปลาสนั้นจะ เป็นไปในจิตอัน ประกอบด้วยทิวฐิที่วิปลาส นั่นคือจิตที่จะต้องกวัดแกว่ง (จิตวิปลาสในเรื่องไม่ใช่ ตัวตนว่าเป็นตัวตน) ไปด้วยการให้ผล (หรือให้โทษ) ของทิวฐิวิปลาสนั้นจะมากที่สุด ส่วนจิตวิปลาส นั้นจะรองลงมา และสัญญาวิปลาสให้โทษน้อยที่สุด เท่ากับหากสมมุติด้วยการหยุดวิปลาสไว้ได้แค่ ในช่วงการทำงานของจิต คือ คิด (วิปลาส) ก็จะให้ผลให้โทษน้อยกว่าการคิดเห็นวิปลาสซึ่งเป็นการ จับ การยึดถือความคิดเห็น การลงความคิดเห็นว่าเป็นของตนทั้งนี้ ลักษณะการทำงาน อัตตวิปลาส

สาเหตุที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาส คือราคะ ความเห็นแก่ความสุขในกามคุณ นีวรณ ๕ กามคุณ ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ ความยึดถือด้วยตัณหาและทิวฐิ รากเหง้าแห่งธรรม เหตุแห่งทิวฐิ ที่เกิดจากผัสสะ การไม่กำหนดรู้ทุกข์ ความรัก และขันธ ๕ ที่ประกอบกับ ตัณหาและทิวฐิ ตามความเป็นจริง เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดอัตตวิปลาส

๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส พบว่า

หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอัตตวิปลาส คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ซึ่งเป็นทั้งรูปธรรม และนามธรรม เพื่อให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว รูปและนามนั้น เป็นอนัตตา เป็นการทำลาย อัตตวิปลาส (สำคัญว่าเป็นตัวตน) ว่าด้วย การพิจารณานีวรณ ๕ ขันธ ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ การกำหนดพิจารณานีวรณ เป็นเครื่องกั้นจิต หรืออุปสรรคในการปฏิบัติ คือ

ชอบใจ ไม่ ชอบใจ ง่วง ฟุ้งซ่าน สงสัย เมื่อเกิดขึ้นในขณะที่ปฏิบัติพองยุบ ก็ให้ทั้งพองยุบมาใช้สติ กำหนด คือ กามฉันทะ ความพอใจในกาม กำหนดว่า ชอบหนอๆ ๆ พยาบาท ความปองร้าย อาฆาต ขัดเคือง กำหนดว่า ไม่ชอบหนอๆ ๆ ถีนมิทธะ ความท้อแท้ ความง่วงซึม กำหนดว่า ง่วง หนอๆ ๆ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่าน และรำคาญใจ กำหนดว่า ฟุ้งหนอๆ ๆ รำคาญหนอๆ ๆ วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ไม่อาจตัดสินใจในแนวปฏิบัติ กำหนดว่า สงสัยหนอๆ ๆ เมื่อเอาสติเข้าไปกำหนดนิรณม อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ควรทิ้งนิรณมนั้นเสีย แล้วเอาสติ กลับมากำหนด พองหนอ ยุบหนอ ต่อไป การปฏิบัติอย่างนี้เพื่อกำจัดเสียซึ่งความมีตัวตน เรา เขา สัตว์ บุคคล ความจริงแล้วมีแต่รูป นาม เท่านั้น ที่เขาสมมุติให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เพื่อการอยู่ร่วมกัน

การปฏิบัติเพื่อให้รู้ตามความเป็นจริงในรูปนามเท่านั้นจึงจะทำให้พ้นทุกข์ไปจากอึดติด ตัวตนเสียได้ พระโสมณมหาเถระ อธิบายการปฏิบัติไว้ว่า การกำหนดพิจารณาชั้นธ เมื่อนักปฏิบัติที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ย่อมรู้ว่าเป็นเพียงกอง รูปที่เคลื่อนไหวเนื่องด้วยร่างกาย ลมหายใจมีสภาพไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตาม ธรรมชาติ ลมหายใจเข้าดำเนินไปชั่วขณะแล้วสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจออก ลมหายใจออก ดำเนินการสิ้นสุดลง จึงเกิดลมหายใจเข้า การกำหนดรู้อย่างนี้ เป็นการกำหนดรูปชั้นธคือความ เกิดของรูป และความดับของรูป ในบางขณะที่กำหนดรู้ลมหายใจ อาจรู้สึกสบายใจเกิดความปีติโสมนัส การรับรู้ความโสมนัส นี้เป็นการกำหนดรู้เวทนา ในบางขณะอาจพิจารณาด้วยสัญญาตามที่เคยเรียนรู้มาก่อนว่า ลมหายใจเป็นรูป จิตกำหนด รู้เป็นนาม การกำหนดรู้ อย่างนี้เป็นสัญญา ในบางขณะความโลภความโกรธอาจบังเกิดขึ้นในจิต ควรกำหนดรู้ว่า โลภหนอ หรือ โกรธ หนอ การรับรู้สภาพปรุงแต่งอย่างนี้เป็นการกำหนดรู้สังขาร ในบางขณะให้เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ควรกำหนดว่า เห็นหนอ เป็นต้น การรับรู้นี้เป็นการ กำหนดรู้วิญญาน

การกำหนดพิจารณาอายตนะ เพื่อให้เห็นที่ไปที่มาของอุปาทานว่ามีตัวตน กล่าวคือเมื่อถึงจุดหนึ่งจะเกิดสติรู้เท่าทันเป็นขณะๆ ว่า ความยึดมั่นเกิดขึ้นแต่ละครั้งที่เปลี่ยนจากการได้เห็น เป็นการ ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้ม ได้สัมผัส และได้คิด สติก็เกิดขึ้นตามทันไปทุกคู่ที่อายตนะกระทบ กัน กระทบ ความถือมั่นเบาบางลง จนกระทั่งในที่สุดเหลือแต่สติสัมปชัญญะรู้ชัดในคู่อายตนะ กระทบกันในปัจจุบัน ปรากฏสภาวะเห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน แต่ไม่มีความมั่นว่าเป็น ตัวเป็นตน สิ่งที่น่าปฏิบัติจะได้พบเหมือนๆ กัน หลังจากฝึกรู้อายตนะไปได้พักหนึ่ง คือ ความเห็นว่าคู่อายตนะทั้งหลาย ล้วนเป็นอนัตตาอยู่โดยเดิม แต่ปฏิภยาระหว่างคู่อายตนะ ก่อให้เกิดอุปาทานว่ามีตัวตน มีอึดติดขึ้นมาเป็นขณะๆ เพียงเมื่อสังเกตเห็นความจริงอย่างนี้ เมื่ออุปาทานในตัวตนหายไปทีละครั้งที่ละหน คู่อายตนะก็สักแต่กระทบกันโดยปราศจาก ความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนไปเอง ในการเจริญสติปัญญาจึงพบว่า การกำหนดรู้อายตนะภายใน กระทบอายตนะภายนอก แล้วก่อเกิดเป็นนิรณม เช่น ตามเห็นรูป ชอบเกิดกามฉันทะ ไม่ชอบเกิด พยาบาท มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน เมื่อพิจารณาทั้งภายในภายนอก รู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นเช่นนั้นเอง ทำให้ทำลายอึดติดะวิปลาส (ความเห็นเป็นตัวตน) ลงเสียได้

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติ

จากการศึกษาอัตวิปลลาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำให้เรากลับมาพิจารณาดูตนเองว่าหลงยึดติดอยู่กับวัตถุภายนอกทำให้ความเห็นผิด มีความเข้าใจผิดที่ทำให้เราประสบกับความทุกข์ต่างๆ และทำให้รู้โทษของกิเลส กักับการละจากกิเลส รวมถึงข้อปฏิบัติในการละจากกิเลส ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถมา เรียบรู้และเอาไปใช้ประโยชน์อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นพื้นฐานสำคัญในการประพฤติปฏิบัติ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่องอัตวิปลลาในการเจริญวิปัสสนาภาวนาว่ายังมีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจึงแนะนำเรื่องที่น่าจะทำการวิจัยต่อดังนี้ คือ

๑. ศึกษาอริยมรรคมีองค์ ๑๐ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
๒. ศึกษาอารมณ์ของการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๑๐ ในการละอัตวิปลลา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ:

ฐิตวณโณ ภิกขุ. วิปัสสนาภาวนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ดั่งตฤณ. มหาสติปัฏฐานสูตร. กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินทเรนต์, ๒๕๕๘.

ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาเถรเจ้า. จตตารโ สติปัฏฐานา, กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๓.

ธนิต อยู่โพธิ์. วิปัสสนานิยม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

วรรณสิทธิ ไหวทยะเสวี. “ตามหาแก่นธรรม”. ในปัญญาสาร. ฉบับที่ ๒๙. รวบรวมโดยมูลนิธิเนบมหารานนท์. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒.

_____ . พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค. ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ หจก, ๒๕๔๓.

_____ . คู่มือการศึกษาวิสุทธิมัตถ (สังเขป). กรุงเทพมหานคร: พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓.

ปัญญา ใช้บางยาง. และคณะ. ธรรมาภิบาล หลักธรรมในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ร้านเรื่องปัญญา, ๒๕๔๐.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี). วิปัสสนาภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๘.

พระครูปลัดสัทพัฒนธรรมจารย์. เอกสารประกอบการสอน. วิชาสติปัฏฐานภาวนา, นครปฐม: หจก. ซีไอโอ เซ็นเตอร์, ๒๕๓๗.

พระครูปลัดวรมหาธรรม (วรวงศ์ ปภัสสรโร). การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

- _____ . การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทคอมมา ดีไซด์แอนพริ้นต์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระคันธสาราภิวงศ์. **ทางสู่พระนิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๖.
- _____ . **ปรมัตถที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนาญาณโสภณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐.
- _____ . **วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕.
- พระธรรมธีรราชฆาณิก (โชดก ญาณสิทธิ). **เพชรในดวงใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๔.
- พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ต้าโณ). **ธรรมปริทัศน์ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙,ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มผลิธัมมในเครือบริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). **วิปัสสนาที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- _____ . **วรรณกรรมไทย เรื่องวิมุตติธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๐.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระมหาจำลอง อชิโต ป.ธ. ๖, ศน.บ. **การปฏิบัติกรรมฐาน ตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร**. กรุงเทพมหานคร: นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๕.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, ๒๕๕๘.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระมหาบุญหนา อโศโก. **พระไตรปิฎกฉบับทางพันธุข**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิลป์สยามบรรณลักษณ์และการพิมพ์, ๒๕๖๖.
- พระโสภณมหาเถร (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระคันธสาราภิวงศ์. เรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, Ph.D) ตรวจสอบชำระ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

- _____ . รจนา จำรูญ ธรรมดา แปล. **วิปัสสนาขุณี**. หลักการปฏิบัติวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๙.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปล. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ซี เอ โอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปล. นครปฐม: หจก. ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.
- พระอาพระธรรมดิลก (วิชมัย). **แบบประกอบนันทกรรมตรี อธิบายธรรมในนวโกวาท**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. **อภิธรรมตถวิภาวินีฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- รศ. ชัยวัฒน์ และรศ. ทวี ผลสมภพ. **หลักพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๔.
- วศิน อินทสระ. **ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๕๓.
- _____ . **พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๕๓.
- ศ.ดร.ประยงค์ แสนบุราณ. **พระพุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ขอนแก่น: หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๗.
- ศรีศากยโศก. **กรรมฐานและมานสมาบัติ ตามรอยพระพุทธองค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวงศ์ปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร: หจก ประยูรสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สยาตอภัททันตวิโรจนะ. **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๗.
- สมบูรณ์ ตาสินธิ, ผศ.พิเศษ. **๑ เดือน ดูจิตให้นิพพาน**. นนทบุรี: บริษัท ริงค์ ปิยอนต์ บุคส์ จำกัด, ๒๕๕๕.
- สุเชาว์ พลอยชุม. **สารานุกรมพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- หลวงปู่ดู่ พรหมปัญโญ, **ตามรอยธรรม ย้ารอยครู**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คิว พรินท์แมนเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระครูอาทรปริยัติสุกิจ พลธำณ (สัมพันธ์). “ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสักกายสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระสมุห์วัลลภ วลฺโล (เจสระ). “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารโปมสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระไพฑูริย์ วิบุโล (สุดใจ). “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระสมควร พุทธรชิต (ก้อนชัยภูมิ). “ศึกษาการละวิปัสสนาด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘

นางสาวภาวนีย์ บุญวรรณ. “การศึกษาอาการวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติกรรมฐาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

นางราตรี ศรีเวียง. “ศึกษากิเลสและวิธีปฏิบัติเพื่อขจัดกิเลสในพระพุทธานุศาสนเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

นางเรวดี บุญเกิด. “ศึกษาวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

บุษกร เมธางกูร. **มูลนิธิอิทธิธรรมมูลนิธิ เสนียงทาง**. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~sprapant/Buddhism/carry.html>. [๑๗ สิงหาคม ๒๕๖๐]

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระชัชวาลย์ โชติปญโญ (นาคกัน)
ว/ด/ป เกิด	: วันอังคารที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๙
สถานที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๕๐/๕๗ ซอยสามสกุล แขวงพระโขนง เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร
การศึกษาทางโลก	: ประถมศึกษาที่ โรงเรียนสุเหล่าบางมะเขือ : มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนพระโขนงพิทยาลัย : ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) โรงเรียนกรุงเทพธุรกิจพาณิชยการ : ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน (ศูนย์ให้การศึกษาวัฒนธรรมมงคล) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
การศึกษาทางธรรม	: นักธรรมชั้นตรี สำนักเรียน คณะเขตคลองเตย จังหวัดกรุงเทพมหานคร : นักธรรมชั้นโท สำนักเรียน คณะเขตคลองเตย จังหวัดกรุงเทพมหานคร : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียน คณะเขตคลองเตย จังหวัดกรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม	: เข้าอบรมหลักสูตรพระกัมมัฏฐาน รุ่นที่ ๓ ระยะเวลา ๑๐ วัน ณ สถาบันส่งเสริมและพัฒนาการพระศาสนา อ. ปากท่อ จ. ราชบุรี พ.ศ. ๒๕๔๕ : เข้าอบรมหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต รุ่นที่ ๑๐ ระยะเวลา ๗ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อ.ปากช่อง จ. นครราชสีมา พ.ศ. ๒๕๕๘ - ๒๕๕๙
ประสบการณ์ทำงาน	: เป็นครูพระช่วยสอนจริยในโรงเรียนวัดใต้
อุปสมบท	: เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ณ.อุโบสถ วัดใต้ แขวงพระโขนง เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร โดยมีพระครูอัมพรคุณารักษ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสิริวัฒนานุกูล เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูปลัดเอกสิทธิ์ ฐุขานจิตโต เป็นพระอนุสาวนาจารย์
หน้าที่	: ครูพระช่วยสอนจริยในโรงเรียนวัดใต้
ปีที่เข้าศึกษา	: ๒๕๕๗
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๓๙๑ วัดใต้ แขวงสวนหลวง เขตสวนหลวง กรุงเทพมหานคร
โทร	: ๐๒-๗๓๐๐๐๙๑, ๐๘๒-๔๕๘๔๓๒๓
E-mail	: vi10.chattha@gmail.com